

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА
РЕЖИМНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПІД ЧАС РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ
«АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка 6 курсу, 604 групи

Вовк Богдана Олександрівна

Керівник:

кандидат політичних наук,

доцент Макух-Федоркова І.І.

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2022 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Макар В.Ю.

Чернівці – 2022

Анотація

У кваліфікаційній роботі розкривається хвиля революційних виступів, яка була спрямована на повалення диктаторських режимів і орієнтована на демократичні перетворення, під назвою «Арабська весна» чи Twitter/Facebook-революції. Аналізуються причини, передумови та фактори формування революційних ситуацій в країнах арабського світу, а також досліджена природа та особливі риси революційних рухів. Визначено значення інформаційних технологій і вплив соціальних мереж на режимні трансформації та процеси суспільного розвитку у країнах арабського світу. Розкрита оцінка ролі молодіжного фактору у розгортанні протесаної діяльності в ході революційних подій в країнах арабського Сходу.

Ключові слова: *«арабська весна», Twitter/Facebook-революції, протестні рухи, нові медіа, соціальні мережі, Інтернет-технології, «арабське пробудження»*

Summary

The qualifying work reveals a wave of revolutionary speeches, which was aimed at overthrowing dictatorial regimes and aimed at democratic transformations, called the «Arab Spring» or Twitter/Facebook revolutions. The reasons, prerequisites and factors of the formation of revolutionary situations in the countries of the Arab world are analyzed, as well as the nature and special features of revolutionary movements are investigated. The importance of information technologies and the influence of social networks on regime transformations and processes of social development in the Arab world are determined. The evaluation of the role of the youth factor in the deployment of protest activities during the revolutionary events in the countries of the Arab East is revealed.

Keywords: *«Arab Spring», Twitter/Facebook revolutions, protest movements, new media, social networks, Internet technologies, «Arab Awakening».*

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Б.О. Вовк
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ	10
1.1 Інформаційно-комунікаційні технології як чинник суспільних змін в арабському світі	10
1.2 Характеристика джерельної бази дослідження	17
Висновки до першого розділу	25
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ У КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ: РУШІЙНІ СИЛИ, ВИТОКИ, ДИНАМІКА ..	26
2.1 Причини, передумови та фактори формування революційної ситуації в державах арабського світу.....	26
2.2 Тенденції революційних рухів та їх вплив на політичні зміни у країнах «арабського пробудження»	35
2.3 Наслідки подій «арабської весни» в контексті регіональної і глобальної безпеки.....	45
Висновки до другого розділу	55
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПЕРЕБІГ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»	57
3.1 Роль Інтернет-технологій у трансформації соціально-політичного життя в арабському світі	57
3.2. Вплив нових медіа і соціальних мереж на революційні події «Арабської весни».....	68

3.3. Молодіжний фактор у протестній діяльності подій «Арабської весни»: проблеми та перспективи	82
Висновки до третього розділу	91
ВИСНОВКИ	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	98
ДОДАТКИ	112
SUMMARY	119

ВСТУП

Актуальність теми Арабський Схід тривалий період своєї історії характеризувався стійкістю авторитарних режимів, які чинили спротив реформам та радикальним змінам у регіоні. Масові протестні рухи, що охопили в 2010 - 2011 рр. регіон Близького Сходу та Північної Африки, торкнулися цілої низки країн: Туніс, Єгипет, Алжир, Марокко, Йорданію, Ірак, Ємен, Бахрейн, Судан, Ліван, Сирію, Лівію. Спроби проведення антиурядових виступів мали місце у Кувейті та в Саудівській Аравії. Ця хвиля революційних виступів була спрямована проти диктаторських режимів і орієнтована на демократичні перетворення, отримала назву «Арабської весни» та Twitter/Facebook-революції.

Сплеск невдоволення у регіоні був викликаний як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. У той самий час, у кожній окремо взятій країні вони обумовлювалися специфічною соціально-політичною, економічною, релігійною ситуацією, і навіть особливостями історичного поступу держав. Протестні виступи продемонстрували прагнення мільйонів людей до поліпшення умов власного життя, свободи слова і демократії. Революційні рухи відкрили новий етап у політичному розвитку арабського регіону, адже зміни торкнулися не лише усунення від державного керівництва – Х. Мубарака (Єгипет), З.А. Бен Алі (Туніс), М. Каддафі (Лівія), А.А. Салеха (Ємен), але й призвели до розпаду старих політичних і соціальних структур, спричинили виникнення нових конфліктів, а також радикальних змін у регіональному розподілі балансу сил.

Актуальність дослідження визначається необхідністю ґрунтовного теоретичного аналізу ролі інформаційно-комунікаційних технологій та впливу соціальних мереж на режимні трансформації та процеси суспільного розвитку у країнах арабського світу. Одну з ключових ролей у розповсюдженні та перебігу даного процесу відіграли нові медіа, представлені цифровими комунікаційними технологіями на базі

супутникового телебачення, комп'ютерів та мобільних телефонів, що розвиваються з використанням мережі Інтернет та дозволяють дедалі більшій кількості людей брати участь у соціальному та політичному житті, знижуючи ефективність традиційних медіа (газет, журналів, радіо та телебачення) як інструментів суспільної мобілізації. Також технологічний розвиток на початку XXI століття сприяв появі нових акторів публічної політики, призвів до трансформації еліт та визначив основні напрямки розгортання близькосхідних протестів. Доступ до величезних об'ємів інформації дав можливість не тільки висловлювати свою позицію, але й здійснювати колективні дії як в межах близькосхідного регіону, так і в загальносвітовому масштабі. Більше того, вивчення фактору соціальних мереж у розгортанні та організації революційних рухів «Арабської весни» набуває особливого значення в питаннях забезпечення державної безпеки. Тому актуальність дослідження магістерської роботи «Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на режимні трансформації у країнах Арабського Сходу: аналіз революційних подій «Арабської весни»» підсилюється ще більшим інтересом в умовах розвитку нових форм медіа-активності, взаємодії суб'єктів соціальної діяльності та взаємовпливів внаслідок політичних протестів.

Проаналізувавши актуальність проблематики дослідження, ми сформулювали мету роботи, яка полягає у вивченні ролі інформаційно-комунікаційних технологій у розгортанні революційних подій в арабському світі під час «Арабської весни, а також з'ясування впливу соціальних мереж на режимні трансформації як вагомого фактору глобальної політики у країнах Арабського Сходу.

Мета роботи зумовлює постановку наступних дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробки сутності соціальних мереж у вітчизняній та зарубіжній науці щодо перебігу революційних подій «Арабської весни»;
- визначити причини, передумови та фактори формування революційної ситуації в країнах арабського світу;

- дослідити природу та пояснити спільні та особливі риси революційних рухів;
- проаналізувати наслідки «Арабської весни» в контексті регіональної і глобальної безпеки;
- визначити значення інформаційних технологій і соціальних мереж у трансформації соціально-політичного життя в арабському світі;
- дати оцінку ролі молодіжного фактору у розгортанні протестної діяльності в ході революційних подій в країнах арабського Сходу.

Об'єктом магістерської роботи є інформаційно-комунікаційні технології та їх вплив на країни арабського світу.

Предметом дослідження є роль соціальних мереж та нових медіа у революційних подіях та в процесі режимних трансформацій у країнах арабського Сходу.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 2010-2014 рр. Нижня хронологічна межа пов'язана з початком розгортання революційних настроїв у Північній Африці та Близькому Сході, що призвело до хвилі масових виступів у низці арабських країн. Верхня межа визначається якісними змінами, що відбулися у регіоні, це зміна політичних режимів у Лівії та Єгипті, формування нових представницьких органів влади, обрання нових глав держав у Єгипті та Лівії та проведення президентських виборів у Сирії.

Методологія дослідження визначена специфікою формулювання об'єкта й предмета магістерської роботи, метою і завданнями дослідження. Що стосується методологічних підходів, то в роботі було використані наступні: структурно-функціональний, системний, компаративний та інституційний. Вибір методів дослідження зумовлено міждисциплінарним характером проблеми.

Компаративний підхід дозволив виявити особливості впливу нових медіа на революційні події, способи реалізації поставлених цілей і завдань шляхом використання соціальних мереж. А також відстежити ті зміни, що

відбулися у процесі режимних трансформацій в окремо взятих країнах арабського світу. Порівняльний аналіз дозволив виділити спільні та відмінні риси причин виникнення революційних рухів в країнах арабського Сходу, а також розвитку політичних трансформацій після відсторонення авторитарних керівників від влади. Також допоміг проаналізувати фактори і закономірності, які характеризували особливості протистояння, успіхи або поразку опозиції, перемоги або провали процесів демократичного розвитку у досліджуваному регіоні.

Використовуючи системний підхід вдалось розглянути взаємозв'язок політичної, соціокультурної, економічної сфер арабських країн, у якому формувалися революційні рухи.

Структурно-функціональний підхід допоміг визначити певне співвідношення між ступенями розвитку політичних революцій у країнах арабського Сходу, факторами, рушійними силами, витоками, динамікою. У свою чергу, гносеологічний підхід дав можливість проаналізувати роль соціальних мереж у процесі конкурентної взаємодії молоді у рамках розбудови демократичної системи.

Інституційний метод цінний для з'ясування наявних політико-інституційних систем арабських держав та гострої потреби серйозних змін, а також дав можливість проаналізувати причини масового невдоволення у суспільствах. Крім того, вивчення політичних норм і структур, які протягом тривалого часу регулювали політичну сферу, а також передбачити ті проблеми, які можуть виникнути протягом в майбутньому.

У роботі також використано історичний метод, за допомогою якого вдалось проаналізувати витоки політичного та соціокультурного розвитку країн арабського світу, детальніше зрозуміти специфіку революційних перетворень.

Апробація результатів дослідження: Богдана Вовк, Іванна Макух-Федоркова Вплив нових медіа і соціальних мереж на революційні події «Арабської Весни» Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний

менеджмент: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022. Т. 11 (в друці).

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг магістерського дослідження становить 122 сторінки, обсяг основного тексту – 97 сторінок. Список використаних джерел налічує 114 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ

1.1 Інформаційно-комунікаційні технології як чинник суспільних змін в арабському світі

Формування глобального інформаційного суспільства та розширення впливу інформаційно-комунікаційних технологій привело до кардинальних змін у близькосхідній геополітичній ситуації. Застосування інформаційних технологій у геополітиці спричинило хвилю революційних переворотів в країнах арабського світу. В даному контексті визначне місце у геополітичній картині світу посів інформаційний простір, бо висунув на перший план нові механізми впливу та контролю. Інтернет-технології стали ключовим фактором при формуванні стратегічних пріоритетів держав та впливі на громадську думку.

Американський політолог, фундатор геополітичної концепції «зіткнення цивілізацій» С. Хантінгтон зазначає, що вплив інформаційно-комунікаційних технологій тісно пов'язаний з питаннями національної безпеки, світової політики, національної ідентичності та глобальної економіки. Характеризуючи динаміку сучасних міжнародних відносин на основі аналізу цивілізаційних викликів дослідник наголошує, що ІТ мають незначний вплив на ціннісні установки ісламської цивілізації. Але при цьому додає їх маніпулятивну силу у використанні самою елітою для утвердження своєї влади, використовуючи принцип західного домінування [70]. В такій інтерпретації інформаційно-комунікаційні технології стають джерелом негативного чи навіть ворожого ставлення ісламського населення до Заходу.

Книга американського політолога Бенджаміна Барбера «Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism Are Shaping the World» прямо узгоджується з висновками сучасних політекономічних теоретиків (Семюела

Хантінгтона, Томаса Пікетті чи Джеффри Сакса), що ані глобальні корпорації, ані традиційні культури не підтримують демократію [49].

У книзі використано критику неолібералізму, яка є рушійною силою глобалізації, ця критика актуальна в набагато більшому масштабі. Нерегульовані ринкові сили стикаються з місцевими (які він називає племінними) силами. Ці племінні сили мають багато різновидів: релігійні, культурні, етнічні, регіональні, місцеві тощо. Оскільки глобалізація нав'язує населенню власну культуру, місцева ідентичність відчуває загрозу. Більш ніж просто економічні кризи, які виникають внаслідок цих протистоянь, часто набувають священної якості для племінних елементів. Таким чином, Барбер використовує термін «джихад» і вважає його пропозицією солідарності та захисту ідентичності, але потенційною ціною толерантності та стабільності. У свою чергу, інструменти інформаційної революції стали вигідною і зручною зброєю для представників джихаду [49].

Також дослідник стверджує, що є кілька імперативів, які складають McWorld, або глобалізацію політики: ринковий імператив, ресурсний імператив, інформаційно-технологічний імператив, екологічний імператив. Завдяки глобалізації наш ринок розширився та є вразливим до транснаціональних ринків, де доступна вільна торгівля, легкий доступ до банківських послуг та обмін валюти. Інформаційні технології глобалізації відкрили комунікації для людей у всьому світі, дозволяючи нам обмінюватися інформацією. Варто наголосити, що Бенджаміна Барбера притримується інформаційно-акцентованого підходу, розглядаючи цивілізації як конкуруючі спільноти, в яких важливу роль відіграють як суспільні норми так і технології.

Прихильники гіперглобалізаційної школи наголошують, що медіа перетинають національні кордони і виходять на глобальний рівень. Соціолог і теоретик глобалізації Роланд Робертсон у 1985 р. вперше використав термін глобалізація. У 1992 році Робертсон дав йому обґрунтування, під яким він розумів «стиснення світу та інтенсифікацію свідомості світу в цілому» [97].

Також існує думка, що він у 1992 році також ввів термін глокалізація, яка передбачає глобалізовану подачу місцевих подій та локалізаційне висвітлення глобального.

Сьогодні перед людством виникли нові цивілізаційні виклики, адже сучасна епоха наповнена соціально-економічними трансформаціями, які докорінним чином змінюють майбутнє. Для того щоб осмислити масштабність трансформаційних перетворень, дослідниками за останні десятиліття було сформовано низку концепцій інформаційного, постіндустріального, постекономічного, посткапіталістичного суспільства. Появилися нові поняття такі як цифрове суспільство, глобальний уряд, кібернетична система, електронна цивілізація. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), зростання чисельності населення, валове накопичення капіталу, відкритість та інфляція часто добре розглядаються як важливі рушійні сили економічного зростання в усіх країнах, особливо для тих, що розвиваються, а також для арабських країн у нашому випадку. Оскільки інформаційні та комунікаційні технології стають масовим явищем, вони також набувають значного соціального та політичного застосування та впливу. Водночас будь-яка технологія може виражати різноманітні погляди, також стає об'єктом контролю. Протягом останніх 25 років громадські рухи активно шукали та використовували нові інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), щоб висловити свої проблеми. Передача та обмін інформацією, а також використання інформаційних і комунікаційних технологій є звичайним елементом протестних рухів, від використання супутникового телебачення для репортажів на площі Тяньаньмень у 1989 році до використання електронної пошти повстанцями в Чіапасі в 1994 році до організації протестів у Тунісі та Єгипті в 2011 році [12].

Варто зазначити, що арабські повстання були унікальною подією не лише тому, що вони повалили низку диктаторів і дали надію на припинення десятиліть авторитарного правління в регіоні Близького Сходу та Північної Африки, але й тому, що вони створили суспільно-

політичні рухи, пов'язані з цифровими технологіями. Незважаючи на те, що арабські повстання не можна звести до цифрового явища, оскільки в їх основі були соціальне невдоволення, економічні негаразди, маргіналізація, безробіття та нереалізовані прагнення молоді, серед інших факторів, цифрові технології відіграли важливу роль у повстаннях.

Глобалізація передбачає широкий спектр процесів, можливостей і проблем, пов'язаних із поширенням економічної діяльності між країнами по всьому світу. Інформаційний вік стимулював економічну глобалізацію, що призвело до більшої взаємозалежності між країнами, це сприяє потоку людей, капіталу, товарів, послуг, знань, технологій та інформації між різними націями. Водночас економічна глобалізація сприяє інтернаціоналізації вищої освіти та обміну освітніми ресурсами у світі, фактично змушує сектор освіти в кожній країні бути відкритим для світу, щоб інші країни могли використовувати глобальні освітні ресурси [19]. Мануель Кастельс був одним із перших інтелектуалів, який осягнув Інтернет і пов'язані з ним розробки в рамках ширшої соціальної теорії. У своїй праці «Інформаційна ера» Кастельс представляє свою концепцію мережевого суспільства: нове суспільство, пов'язане з масштабністю поширення інформаційно-комунікаційних технологій. Керуючись цими ІКТ, Кастельс спостерігає формування нового типу капіталізму, який він називає «глобальним інформаційним капіталізмом», або скорочено «інформаціоналізмом». Ця нова система характеризується обробкою знань та інформації за допомогою технологій. Мережі становлять основний елемент цієї нової соціально-економічної системи та представляють організаційну логіку суспільства [17].

Проявами сучасних процесів глобалізації світової економіки є технічні зміни, які впливають на більшість країн, що розвиваються. Це перш за все скорочення економічного розриву через міжнародну торгівлю і силу ТНК.

Сучасні наукові концепції і теорії передбачають формування економіки, яка орієнтується на конкретність світового господарства і при

цьому активно використовує нові інформаційно-комунікаційні технології, бо вони є основою інформаційної економіки [29].

Таким чином, інформаційна економіка розвивається завдяки піднесенню ролі і сили технологій. Світ, яким ми його знаємо, постійно змінюється, і одним із фундаментальних факторів є цифрова трансформація. Цифрова трансформація означає впровадження цифрових технологій для трансформації послуг або бізнесу. Це досягається шляхом заміни ручних (нецифрових) процесів на цифрові або заміни застарілої цифрової технології оновленою цифровою технологією. Глобальна економіка також переживає цифрову трансформацію, і це відбувається з шаленою швидкістю.

Концепція інформаційної економіки передбачає економічну діяльність, яка є результатом мільярдів щоденних онлайн-з'єднань між людьми, підприємствами, пристроями, даними та процесами. Основою цифрової економіки є гіперзв'язок, що означає зростаючу взаємозв'язаність людей, організацій і машин, яка є результатом Інтернету, мобільних технологій та Інтернету.

Така економіка набуває нових форми та підриває традиційні уявлення про структуру бізнесу, одночасно зміни відбуваються і в політичній сфері. «Агресивне використання даних трансформує бізнес-моделі, створює нові продукти та послуги, створює нові процеси, підвищує корисність і започатковує нову культуру управління» [24].

Прискорений розвиток технологій змінює також і роль держави. Доступ до низки ІКТ несе з собою нові можливості для обміну інформацією та спілкування, але їх також можна розглядати як технологічний виклик і виклик поколінням для ієрархічного соціального порядку багатьох суспільств Близького Сходу і Близького Сходу. Розвиток соціальних мереж, як-от поява Facebook арабською мовою у 2009 році, серйозним чином вплинула на діяльність самих урядів, адже вони зіткнулися із неспроможністю обмежити мережеву діяльність опозиційних організацій. Досвід демократичних рухів у ряді країн: Туніс, Лівія, Єгипет, Сирія показує, як інформаційні та

комунікаційні технології під час соціальних протестів і заворушень можуть бути суттєвою силою для організації та мобілізації. Арабська весна також є прикладом сили Інтернет технологій на шляху демократичних перетворень [32].

Молоде покоління країн арабського світу активно використовує Інтернет технології і толерантно ставиться до західних цінностей. Ще на початку 1990-х років провідні науковці Близького Сходу зазначали, що розвиток інформаційних технологій є необхідною умовою цивілізаційного розвитку і гарантією забезпечення негативних економічних наслідків.

Провідний дослідник цифрових технологій Г. Буркхард зазначив, що на початку 1990-х рр. розповсюдження інформаційних технологій в країнах арабського Сходу ускладнювалося низьким рівнем професійно задіяного персоналу та не прийнята нормативно-правова база щодо регулювання інформаційних технологій [53]. Звісно згодом провідну роль в цьому процесі відіграла академічна еліта та молодь, яка популяризувала та сприяла розвитку ІКТ, зокрема, мережі Інтернет.

Інформаційна політика мусульманських держав формувалась тривалий період і характеризувалась певними етапами: від прийняття законів, проведення переговорів до впровадження на практиці технологій та їх застосування для широкого загалу. Особливо гостра необхідність виникла у руслі ведення зовнішньої інформаційної політики державами Близького Сходу у питанні ведення боротьби з тероризмом. Самими цими проблемами активно займався провідний дослідник медіа-простору М. Прайс. На його думку контролювати зовнішні інформаційні потоки та впливати на сучасний інформаційний простір є важливою стратегією країн Близького Сходу. Адже володіння технологіями дає можливість здійснювати активну медіа та кіберполітику [92].

Коли ми говоримо про особливості інформаційного простору країн арабського світу, то слід розуміти, що на сучасному етапі спостерігається повна взаємопов'язаність та взаємозалежність глобальних, регіональних та

місцевих культур. Саме такі нові умови змінюють в цілому політику у світі, бо глобальна мережа стає інструментом впливу як на національному так і на загальносвітовому рівнях. Вплив американської «м'якої сили» є відчутною і виникає новий соціальний і культурний простір, який за останні роки продемонстрував себе в країнах арабського світу.

Більшість науковців зазначають про стратегічну роль інформаційних технологій у близькосхідній політиці, бо саме завдяки їх розвитку підвищується ефективність ідеологічно-пропагандистської діяльності, яка серйозним чином впливає на формування громадської думки на Близькому Сході. Інформаційні трансформації сприяють появі нових акторів, перш за все, недержавних чи громадських інституцій, що може призвести до зміни традиціоналізму у системі управління та фрагментації регіональних структур.

Підсумовуючи, варто наголосити, що аналіз «арабської весни» корисний з кількох причин. По-перше, це приклад того, як нові технології можуть використовуватися несподівано або з більшою потужністю, ніж очікувалося. У цьому випадку культурний контекст ІКТ використовувався для сприяння протестам і ненадовго перевершив здатність уряду контролювати середовище ІКТ, яке швидко змінюється. По-друге, швидкість розвитку подій і відсутність соціально-наукового дослідницького середовища ускладнюють приписування ролі різних ЗМІ та технологій. Часто перші протести у Тунісі та Єгипті зображувалися в пресі як викликані доступом до нових медіа, не визнаючи здатності суспільства розпалювати протести, як це робилося в минулому. По-третє, непередбачені наслідки показують, як різні суспільства арабського світу використовують нові інформаційні технології та реагують на них. Зусилля обмежити онлайн-протести призвели до демонстрацій у фізичному просторі, які мали далекосяжні наслідки. І нарешті, досвід подій «арабської весни» може служити чудовим нагадуванням про те, що ІКТ є стали частиною серйозної і постійної напруги щодо контролю над ідеями та простором, бо технологія може бути новою,

але основні проблеми, які викликають протестні рухи, мають давню історичну історію.

1.2 Характеристика джерельної бази дослідження

Революційні події в країнах Близького Сходу стала об'єктом дослідження як закордонних, так і вітчизняних науковців. У науковій літературі (як вітчизняної, так і зарубіжної, в тому числі арабомовної), що вийшла за останні роки по проблематиці було висунуто кілька підходів до виявлення самої природи «Арабської весни», концептуального розуміння цього феномену.

Більшість дослідників схильні інтерпретувати антирежимні виступи в арабському світі в 2011 р. як «революції», часом по-різному інтерпретуючи цей термін. При цьому здебільшого вони спираються на визначення подане Дж. Голдстоуном та Дж. Гудвіном. Американський дослідник Дж. Голдстоун каже, що «революція – це спроба перетворення політичних інститутів та легітимації політичної влади, що супроводжується формальною чи неформальною масовою мобілізацією та неінституційними діями, які розхитують існуючу владу» [64].

Цікаво зазначити, що професор університету Дж. Мейсона Дж. Голдстоун з групою колег, аналізуючи виникнення політичної нестабільності у різних країнах світу з 1955 по 2003 рр., розробили модель прогнозування політичної нестабільності, яка, за твердженням авторів, дає можливість передбачити дестабілізацію за два роки з 80% точністю [64]. Модель Голдстоуна передбачає чотири змінних: тип режиму, який відзначається моделями, присутніми в процесі виконавчого набору кадрів і конкурентоспроможності участі в політичному житті країни; дитяча смертність; конфліктні сусідства – індикатор, що вказує на випадки, коли є чотири або більше прикордонних держави з великими озброєними цивільними чи етнічними конфліктами, а також закодована бінарним чином

дискримінація меншин з боку держави [64]. Суть методики полягає у порівнянні випадків виникнення нестабільності з контрольними зразками певної вибіркової групи, а також шляхом проведення тестування визначати здатність змінних розрізняти в двійковій системі країни ті роки, коли настання нестабільності було неминуче, а також ті періоди, що супроводжувалися періодом стабільності [64].

У свою чергу, науковець Нью-Йоркського університету Дж. Гудвін справедливо зазначає, що революція є тими «подіями, за яких масова мобілізація та трансформації політичного режиму спричиняють більш менш швидкі та фундаментальні соціальні, економічні та/або культурні зміни під час чи невдовзі після боротьби за державну владу [65].

Інша думка полягає в тому, що події, які отримали назву «Арабської весни», слід розглядати з точки зору «кризи авторитарних режимів». Не менша увага приділяється пошуку причин, що призвели до настільки масштабної реконфігурації статус-кво, що склався. У цьому плані дуже актуальним виглядають дослідження факторів, що призвели до антирежимних виступів у регіоні Близького Сходу і Північної Африки. У зв'язку з цим видаються цікавими результати дослідження єгипетського політолога Н. Бакр. Вона виділяє три основні блоки причин, що призвели до антирежимних виступів в арабських країнах у 2011 р.: економічні, політичні та соціальні. Говорячи про економічні передумови, Н. Бакр справедливо зазначає, що, зокрема, в Єгипті спостерігалися позитивні темпи економічного зростання, однак «використовувала ці блага лише вузька соціальна база, на яку спирався правлячий режим» [55].

Серед комплексу політичних передумов єгипетських антирежимних виступів виділяються такі як систематичні порушення прав людини, нетолерантне ставлення правлячого режиму до меншин, неможливість з боку влади впоратися з політичною кризою, яка почалася в 2005-2007 роках, і як наслідок провал конституційних реформ, а також «зовнішньополітична фрустрація», викликана поразкою Єгипту Саудівської Аравії, Катару та

Туреччини у боротьбі за вплив у регіоні [47]. Нарешті, соціальна компонента включає демографічні чинники і зростання невдоволення з боку расових, етнічних і релігійних меншин. Також одна з найбільш переконливих точок зору полягає в тому, що антирежимні виступи в арабських країнах, що розпочалися у 2011 р., пояснюються з позиції структурно-демографічної теорії.

Ще однією не менш важливою точкою зору є твердження про те, що антирежимні виступи в арабському світі були наслідком впливу не одного, а кількох факторів [6]. Більше того, автор справедливо зазначає, що передумови подій 2011 р. слід шукати насамперед усередині самих арабських суспільств, а не у впливі зовнішніх акторів на внутрішньополітичні процеси.

Не менша увага приділяється і виявленню так званих факторів синхронізації, які уможливили феномен «хвиль революцій». Серед них є і формування в арабському світі єдиного медіа простору, і стрімке зростання кількості користувачів мережі Інтернет у регіоні Близького Сходу та Північної Африки [6].

Аналізуючи природу соціальних рухів цікавою виявилась праця польського дослідника П. Штомпки [33], адже вона дозволяє проаналізувати динаміку та основні етапи розвитку «Арабської весни». Вчений описує чинники від яких залежить зростання революційного руху, його успіх чи поразка, специфіка організаційної структури, взаємодію з соціальними інституціями та мобілізаційними перспективами. Теоретичний підхід П. Штомпки дозволив краще зрозуміти особливості революцій в Тунісі, Єгипті, Лівії та Сирії.

Вивчення передумов, які спричинили хвилю народного невдоволення в арабському світі, а саме зростання соціальної нерівності, виникнення безробіття та падіння соціально-економічного рівня аналізує журналіст і письменник ліванського походження Вікен Четеріан [56]. У свою чергу, демографічний чинник як ключовий аспект соціальних змін досліджує А. Малік [78].

Грунтовною є наукова розвідка з детальним аналізом причин революцій І. Халафа [74]. Дослідник наголошує на тому, що правляча еліта виявилася неспроможною зрозуміти культурні зміни та виробити ідеологічні засади, які б могли бути спроможними об'єднати суспільство. В своїй праці розкриваючи причини революцій акцентується увага на тому, що окрім соціально-економічних та демографічних причин, важливим було врахування культурного розриву між молодим поколінням та існуючими деспотичними режимами, адже молодь зазнала впливу глобалізації та інтенсивного поширення інформаційно-комунікаційних технологій. Подібної позиції дотримується російський вчений А. Саватєєв, який у статті «Арабська весна: симбіоз глобалізації та ісламських традицій» демонструє, що культурні фактори є ключовими причинами масових протестних невдоволень. Адже вплив західної культури, високі стандарти життя та вплив масових споживацьких цінностей відіграли провідну роль у трансформаційних процесах в регіоні Арабського Сходу.

Не менш ґрунтовним є дослідницька робота Т. Османа [85], яка розкриває причину народних виступів, а саме найбільший акцент робиться на закритості політичного простору для більшої частини молоді, адже багаторічне панування деспотичних режимів унеможливило демократичні процеси та принципи існування легітимних структур. Репресії проти інакомислячих, обмеженість демократичних прав та свобод, існування поліцейського режиму, який обслуговував інтереси олігархії мало негативні наслідки не тільки економічні, але й політичні та соціальні.

Варто виділити науковців-сходознавців, які досліджуючи причини та передумови «Арабської весни» зосереджують увагу не тільки на внутрішніх причинах незадоволення населення, але й розкривають суперечності всередині самих політичних режимів. Зокрема, Л.Вей [110] дотримується такої думки, що революційні перетворення були спричинені розколом всередині самої політичної еліти, що в кінцевому рахунку призвело до

падіння фінансових спроможностей країнта втратою підтримки на міжнародній арені.

Характеризуючи суть революційних перетворень в країнах арабського світу та передумови розгортання конфлікту, дослідники дали оцінку і наслідкам. Український науковець Володимир Швед [27] одним із наслідків подій «Арабської весни» визначає посилення ісламізації політичного життя, певний початок відновлення культурного простору арабського світу, становлення національної ідентичності на основі ісламу. Щоправда, варто зазначити, що ці наслідки, які описує В. Швед мали місце лише в окремих арабських країнах і ця тенденція не набула інституційного масштабу. На початковому етапі вчені в основному наголошували на перспективах демократизації і процесах ісламізації політичного життя в регіоні. З плином часу і появою негативних наслідків політичної трансформації у країнах Арабського Сходу почали з'являтися характеристики нестабільності та конфліктогенності. Зокрема, російський дослідник Г.Мирський [21] у своєму дослідженні доводить, що авторитарні режими тривалий період знищували можливості для формування опозиції, що призвело до виникнення екстремістських організацій та посилення дестабілізації в регіоні.

Цікавим є порівняння «Арабської весни» з демократичними перетвореннями в країнах Центральної-Східної Європи американським дослідником Г. Гаусом [62]. Науковець наголошує на відмінностях між цими подіями, бо в країнах Близького Сходу не має досвіду політичної боротьби, а також в арабських державах відсутній досвід конкурентної боротьби на регіональному рівні і єдності у прийнятті важливих рішень.

Трансформаційні процеси геополітичного простору у країнах Близького Сходу та Північної Африки під впливом подій «арабської весни» вивчав український науковець В.Є. Заянчковський [10]. Автор звертає увагу не тільки на причини та наслідки революційних подій, але й на регіональний баланс сил у регіоні, посилення інтеграційних процесів та активізацію регіональної системи міжнародних відносин. В контексті цієї ж проблеми,

варто виділити науковий доробок української дослідниці Ж Ігошиної [13, 14]. Вона у своїх працях робить досить обережний аналіз щодо демократичних змін у країнах арабського Сходу, також акцентує увагу на ролі глобалізації в процесі політичних перетворень.

Цікавим видався підхід науковців Д.Хелда і К.Ульріхсена [109], які досить чітко і послідовно описують проблеми і причини, які ускладнюють демократичні перетворення в країнах «Арабської весни». Однією з них вони пояснюють розколом в опозиційних колах, неспроможністю протестувальників сформувати спільну партію чи організацію [109].

Організація та мобілізація сил протесту відбувалася через соціальні мережі Facebook, Twitter та інші. Арабські події продемонстрували значущість та високу ефективність сучасних інформаційних технологій. Також хотілося б наголосити на кількох факторах, які зумовили важливу роль цих технологій у розвитку революційної ситуації в арабському світі. По-перше, відсутність довіри до традиційних ЗМІ, що колись належала державі. По-друге, легкий доступ до Інтернету. Нарешті, досить високий рівень освіти та інформаційної грамотності безробітної молоді.

В університеті штату Вашингтон у 2011 р. було проведено дослідження ролі соціальних мереж в активації арабських революцій. Дослідження спиралося на дані трьох мільйонів коментарів у Twitter та незліченну кількість годин відео на YouTube. Це вивчення було зроблено для того, щоб дізнатися, чи відіграла Всесвітня павутина та соціальні мережі якусь роль в «Арабській весні».

Філіп Говард (Philip Howard), професор університету комунікації у Вашингтоні, який був керівником дослідження, зазначив: «Народ отримав велику користь від участі у соціальних мережах у пошуках демократії, а різні засоби інформації та сайти є важливими інструментами у пошуку свободи. Ми виявили, що кількість коментарів у Twitter збільшилося з 2 300 до більш ніж 230 000 на день, це відображає в якійсь спразі свободи слова та

прагнення змін, як це відбувалося в Єгипті, де розквітла «Арабська весна» [69].

Відомий російський історик А.В. Коротаєв наголошує, що нові ЗМІ є одним із безумовних чинників синхронізації «арабської весни». Більше того, хвилі революції як такі пов'язані з появою нових медіа. Під час «весни народів» у 1848–1849 рр. таку роль відіграла поява регулярного професійного газетного друку: у Парижі 1848 р. відбувається революція, а в Берліні майже відразу ж дізнаються про це. Для «арабської весни» схожу роль відіграв Інтернет – «суперпотужний фактор синхронізації» [18].

Дослідники Центру Беркмана – одного з провідних центрів з вивчення соціальних мереж та нових Інтернет-сервісів при Гарвардському університеті: Етан Цукерман, Дана М. Бойд, Джилліан Йорк, Майк Ананні та Бет Колеман вважають, що соціальні мережі не зіграли провідної ролі у подіях «Арабської весни», вони не були домінуючим каналом комунікації опозиційних сил та учасників протестів. Разом з тим вони частково надали подіям в арабських країнах ту швидкість і динаміку, яка застала зненацька їхніх опонентів. Як слушно зазначив в інтерв'ю газеті Комерсант автор терміна «твіттер-революція», співробітник Стенфордського університету Євген Морозов, без соціальних мереж революції в арабських країнах «однозначно відбулися б інакше».

Аналізуючи питання застосування Інтернет-технологій у подіях «Арабської весни» та їх вплив на розгортання політичного процесу, мобілізацію громадської думки, трансформацію світових еліт та формування місцевих органів управління, то слід виділити таких провідних українських дослідників як Кухту В., Вербицької Г., Скороход Ю., В. Пащенко, О. Токовенка та ін. Окремо варто відзначити цікаве дослідження українського науковця О. Воловича [4]. Дослідник проаналізував вплив глобалізаційних процесів на країни арабського світу, зосередив увагу на взаємодії арабської і західної цивілізації, показав проникнення глобалізації у сфери освіти,

культури, економіки, а також розглянув вплив сучасних інформаційних технологій на перебіг революційних перетворень в країнах Близького Сходу.

Окремо варто приділити увагу українській дослідниці, науковій співробітниці відділу проблем чорноморської та близькосхідної співпраці Одеського регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень, Соломії Зінько. Її монографія «Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах» [11] присвячена аналізу інформаційного виміру міжнародної політики в країнах Арабського Сходу в умовах формування інформаційного суспільства. При написанні магістерської роботи дана праця виявилася цінною в тому аспекті, що авторка дає комплексний аналіз основних етапів формування регіонального інформаційного середовища, аналізує інформаційні стратегії та медійну політику в країнах Близького Сходу. Також характеризує вплив інформаційної революції на розвиток близькосхідного середовища, приділяє увагу публічній дипломатії та ролі «великих держав» у інформаційному середовищі країн Близького Сходу. Не менш цікавим науковим дослідженням є робота Рахім, Хайтам Неамах «Політичні процеси на Близькому Сході у висвітленні західних та арабських медіа», захищена у 2015 році в Інституті держави і права імені В.М. Корецького. Аналіз таких праць дозволив зрозуміти тенденції політичної боротьби, їх мотиви та відмінності, специфіку функціонування арабських медіа та висвітлення політичного життя західними ЗМІ, зрозуміти взаємодію між ними та визначити їх вплив на політичний розвиток країн Близького Сходу.

Таким чином, ґрунтуючись на загальнодоступних джерелах при написанні магістерської роботи було проаналізовано значну кількість наукових досліджень провідних іноземних та вітчизняних науковців. Разом з тим були використані і додаткові медійні ресурси: вагомі новинні та офіційні державні сайти, блоги тощо.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи, варто наголосити, що аналіз «арабської весни» корисний з кількох причин. По-перше, це приклад того, як нові технології можуть використовуватися несподівано або з більшою потужністю, ніж очікувалося. У цьому випадку культурний контекст ІКТ використовувався для сприяння протестам і ненадовго перевершив здатність уряду контролювати середовище ІКТ, яке швидко змінюється. По-друге, швидкість розвитку подій і відсутність соціально-наукового дослідницького середовища ускладнюють приписування ролі різних ЗМІ та технологій. Часто перші протести у Тунісі та Єгипті зображувалися в пресі як викликані доступом до нових медіа, не визнаючи здатності суспільства розпалювати протести, як це робилося в минулому. По-третє, непередбачені наслідки показують, як різні суспільства арабського світу використовують нові інформаційні технології та реагують на них. Зусилля обмежити онлайн-протести призвели до демонстрацій у фізичному просторі, які мали далекосяжні наслідки. І нарешті, досвід подій «арабської весни» може служити чудовим нагадуванням про те, що ІКТ є стали частиною серйозної і постійної напруги щодо контролю над ідеями та простором, бо технологія може бути новою.

Револьюційні події в країнах Близького Сходу стала об'єктом дослідження як закордонних, так і вітчизняних науковців. У науковій літературі (як вітчизняної, так і зарубіжної, в тому числі арабомовної), що вийшла за останні роки по проблематиці було висунуто кілька підходів до виявлення самої природи «Арабської весни», концептуального розуміння цього феномену.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНІ РЕВОЛЮЦІЇ У КРАЇНАХ АРАБСЬКОГО СХОДУ: РУШІЙНІ СИЛИ, ВИТОКИ, ДИНАМІКА

2.1 Причини, передумови та фактори формування революційної ситуації в державах арабського світу

Близький Схід став яскравим прикладом театру подій міжнародного масштабу в політичному, дипломатичному, економічному та військовому відношенні. Визначальним фактором для тих корінних змін, які захлеснули регіон, стали потрясіння, викликані, так званою «арабською весною» (див. додаток А). «Арабською весною», прийнято називати сукупність політичних змін радикального характеру, що сталися в країнах арабського світу. Саме ці хвилі продемократичних протестів і повстань, що відбулися низці країн Північної Африки (Магрибу) та Близького Сходу, починаючи з 2010 та 2011 років, кинули виклик авторитарним режимам у регіоні [41]. Назва «арабська весна» є посиланням на революції 1848 року, також відомі як «народна весна», коли Європу охопили політичні потрясіння. Відтоді слово «весна» використовується для опису рухів до демократії, як-от «Працька весна» в Чехословаччині 1968 року. Західні ЗМІ почали популяризувати термін «арабська весна» у 2011 році [42]. Термін «арабська весна» вперше був використаний американськими консервативними коментаторами в 2005 році для опису рухів розквіту або того, що вони назвали початком «проекту демократії» на Близькому Сході [43].

Причиною виникнення протестного руху стало незадоволення диктаторською політикою в Арабських країнах, а передумовою чи поштовхом стало самоспалення туніського вуличного торговця фруктами Мухаммеда Буазізі. Цей жест протесту він здійснив на знак протесту проти свавілля поліції, яка конфіскувала товар 17 грудня 2010 року. Арабські революції розпочалися в Тунісі, потім перекинулися до Єгипті, пізніше спалахнули в Ємені та Бахреїні. В Лівії було повалено режим Кадафі, також

прокотилися рухи в Йорданії та Омані. Фактично синхронно в кожній арабській країні відбувалися акції протесту [23]. Події «арабської весни» в кінцевому підсумку призвели до зміни режиму в таких країнах, як Туніс, Єгипет та Лівія. Варто зазначити, що вже у травні 2012 р. хвиля революційних перетворень привела до повалення режиму окремих лідерів держав. В Тунісі президент Бен Алі був змушений тікати в Саудівську Аравію, в Алжирі і Єгипті відмінили режими надзвичайного становища, в Ємені президент Алі Абдалла Салех передав владу віце-президенту країни.

Варто зазначити, що події «арабської весни» мали під собою серйозні внутрішні і зовнішні передумови. Серед причин «арабської весни» багато експертів виділяють ключові: економічні, політичні, соціальні, які в свою чергу можна розділити на низку різних факторів, які розглянемо нижче. Це – економічний чинник (корупція, стагнація економічного розвитку, безробіття і масова бідність) у вказаних країнах, а також геополітичний чинник. Головна першопричина початку наростання незадоволення громадян – економічні проблеми. Заходи жорсткої економії, запроваджені в результаті програми структурної перебудови та вплив світової фінансової кризи призвели до зростання цін (особливо на продукти харчування), економічних труднощів та погіршення рівня життя більшості людей [37]. Напередодні революції в арабських країнах відбулась продовольча криза і ціни на основні продукти харчування піднялися в декілька разів, спостерігалось високе безробіття серед молоді. В тому ж Єгипті близько 50% молоді з вищою освітою, були безробітними і відповідно соціально невлаштованими. Варто зазначити, що ще починаючи з 90-х років, в даних країнах утворився цілий «клас» багатомільйонної безробітної високоосвіченої і соціально невлаштованої молоді [1]. Тому питання соціального вибуху назрівало і було питанням часу. В арабських країнах демографічний фактор став економічним, соціальним, а в подальшому – політичним.

Перетворення соціального масштабу не можуть бути реалізованими без об'єктивних факторів. Серед них, варто виділити наступні: структурно-демографічні фактори, безробіття, старіння диктатур, корупція влади, авторитетні режими, бідність населення, порушення прав людини, політичні репресії, пропаганда, цензура, інфляція, клептократія, олігархія [93]. Розглянемо більш детально кожен з наведених вище причин. Згідно статистичних даних Програми розвитку ООН, населення арабських країн з 1975 по 2005 рік зросло більш ніж вдвічі до 314 мільйонів [93]. У Єгипті дві третини населення було молодше 30 років. Політичний та економічний розвиток переважної більшості арабських держав не встигав за разючим зростанням населення. Демографічний чинник безпосередньо пов'язаний із безробіттям. В даному контексті варто згадати, що арабський світ вирізняється тривалою історією боротьби за політичні перетворення, від представників лівих груп до ісламістських радикалів. Разом з тим протести, що почалися у 2011 році, не мали б шансів перерости в масове явище, якби не повсюдне невдоволення безробіттям та низьким рівнем життя. Демографічний вибух у поєднанні з неспроможністю уряду провести структурні реформи та створити робочі місця призвели до безробіття, зокрема до безробіття серед молоді. Підвищення рівня освіти в регіоні сприяло посиленню завищених очікувань молоді, і відповідно розчарування, коли в державному секторі роботи не було, а вакансії працівників приватного сектору були низькооплачуваними і не відповідали їх навичкам [37].

Наступний фактор, який варто виділити, це старіння еліт. Економічна ситуація могла стабілізуватися з часом за компетентного та надійного уряду, але до кінця 20-го століття більшість арабських диктатур повністю збанкрутували як ідеологічно, так і морально. Коли в 2011 році відбулася арабська весна, єгипетський лідер Хосні Мубарак був при владі з 1980 року, Бен Алі в Тунісі з 1987 року, а Муаммар Каддафі правив Лівією 42 роки [93].

Більшість населення критично та із засудженням ставилася до легітимності діючих режимів, хоча до 2011 року більшість проявляла

пасивність через страх бути засудженими чи взагалі через розчарування у безперспективості майбутніх альтернатив.

В арабському світі економічні проблеми тісно були пов'язані з корупційністю влади, адже розвиток, керований державою, поступився місцем капіталізму, який приніс користь лише невеликій меншості. У Єгипті представники бізнесу співпрацювали з режимом, щоб нагромадити статки, а в Тунісі жодна інвестиційна угода не була закрита без корупційних «внесків» правлячій родин. Корупція з боку правлячих еліт та їхніх прихильників відбувалася як у більших масштабах, так і в значно відкритій формі, що ще більше посилювало нерівність у доходах. Різкий контраст між боротьбою звичайних людей та розкішшю, якою користуються корумповані еліти, посилював суспільний гнів. Більше того, авторитарний режим призвів до появи середнього класу в арабських країнах, але якість їхнього життя погіршилася через контрастний розрив. Статистичні дані щодо якості життя показали, що до кінця 2000-х років люди в Єгипті, Іраку, Сирії, Тунісі та Ємені були одними з найменш щасливих людей у світі [37].

В даному контексті варто звернути увагу, що національним закликком «арабської весни» було прагнення арабів відвернути розвиток країни від корумпованих еліт, таке собі ідеальне поєднання патріотизму та соціального послання. Замість ідеологічних гасел демонстранти вийшли з національними прапорами та скандували культовий заклик, який став символом повстання в регіоні: «Народ хоче повалення режиму!» [93]. Арабська весна на короткий час об'єднала як ісламістів, представників лівих груп так і прихильників ліберальних економічних реформ, середніх класів і бідних. Тому самі протести проходили без лідерів, підтримувалися групами молодіжних активістів, не були пов'язані з жодною політичною партією чи ідеологічною течією. Враховуючи те, що протести були переважно спонтанними, правлячому режиму було важко обезголовити рух чи просто заарештувати кількох порушників спокою. І саме до такого розвитку подій сили безпеки були абсолютно не готові. Цілком зрозумілим є той факт, що для

традиційного суспільства образ оратора, сильної особистості, яка здатна вселяти віру в майбутнє та вести людей за собою є надзвичайно важливою складовою. Проте, ані в Тунісі, ані в Єгипті, ані в Йорданії не знайшлося тієї людини, бо бажання позбутися старих еліт і диктаторів, економічна криза, прагнення до кращого життя змусили людей вийти на вулиці і самостійно досягати поставлених цілей. Хоча з іншого боку, слід звернути увагу на те, що людський фактор також має значення, адже в ході «Арабської весни» можна було почути гасла «Ми – Мохаммед Буазізі», особистість, яка після смерті перетворилася на народного мученика та символу свободи нації. Саме простий торговець, а не харизматичний лідер чи палкі промови політичних партій завоювали серця людей.

Варто зазначити, що хоча протести не були релігійними мотивами, мечеті стали ідеальною відправною точкою для масових зібрань. Влада могла оточити головні площі та націлюватись на університети, але не могла закрити всі мечеті. Бо знакові та найчастіше відвідувані акції протесту траплялися по п'ятницях, коли саме віруючі мусульмани прямували до мечеті для щотижневої проповіді та молитви [93].

У відповідь на наростання хвилі протестів арабські диктатори проявили жорстокість та агресію, і це були неправильні дії держави в цій ситуації. Спроби придушити протести за допомогою сили мали вражаючі наслідки. У Лівії та Сирії це спричинило початок громадянської війни. Саме це привело до виникнення ефекту зараження, адже після усунення від влади у січні 2011 року туніського диктатора протести масово поширилися майже на всі арабські країни, бо люди повторювали тактику повстання, щоправда з різною інтенсивністю та успіхом. А відставка в лютому 2011 року одного з наймогутніших лідерів Близького Сходу – єгиптянина Хосні Мубарака, та ще й у режимі прямого включення арабських супутникових каналів, остаточно зламала стіну страху та назавжди змінила ситуацію в регіоні [93]. Можна сказати, що існував певний демонстраційний ефект, який керував «арабською весною», що видно зі швидкості, з якою повстання йшли одне за одним по

всьому регіону, оскільки люди бачили, що відбувається в інших країнах, і були натхненні наслідувати їх приклад. Громадський гнів і розчарування через відсутність робочих місць, відмову в правах, корупцію, нерівність підживляли бажання відновити індивідуальну та національну гідність.

Більше того, важливо наголосити, що «арабська весна» показала, що концепція не може бути вічною: арабські диктатори здійснили спробу використати військову силу для придушення повстання, проте військові відмовилися виконувати накази своїх керівників. Отже, сам факт відмови армії підтримувати диктаторські режими та вчиняти насильницькі дії проти населення остаточно зруйнували сподівання диктаторів Єгипту і Тунісу втримати владу у своїх руках.

Протести не були ідеологічними, не керувалися політичними партіями чи будь-якими провідними діячами, а загалом розпочиналися спонтанно. Вимога зміни режиму та соціальної справедливості мала інклюзивну привабливість, об'єднуючи людей із різних груп суспільства. Низовий характер і масштаби народної мобілізації ускладнювали режимам вжиття ефективних дій проти них.

Збройні сили відіграли вирішальну роль у багатьох арабських повстаннях, особливо у Тунісі та Єгипті. В обох країнах армія вирішила стати на бік народу, змусивши Бен Алі та Мубарака піти у відставку. У Лівії, навпаки, армія розкололася по лінії режиму та опозиції, що призвело до громадянської війни. У Сирії ядро армії залишалося лояльним до режиму Асада, що призвело до тривалого конфлікту [37].

Варто нагадати, що поштовхом до першої масової акції протесту в Єгипті стало оголошення на Facebook анонімної групи активістів, які зуміли за кілька днів залучити десятки тисяч людей. Соціальні мережі стали потужним інструментом консолідації, який допоміг активістам та демонстрантам добитися значних успіхів. Електронні інформаційні мережі та соціальні мережі відіграли важливу роль у підвищенні обізнаності про зловживання (зокрема, самоспалення Мухаммеда Буазізі, яке спричинило

повстання в Тунісі), сприяли посиленню мобілізації протестувальників, а також у підтримці консолідуючих дій під час повстань [37]. Таким чином, нові інформаційно-комунікаційні технології відіграли надзвичайно вагомe значення в період розгортання революційних подій. Адже передача та обмін інформацією, а також використання інформаційно-комунікаційних технологій є звичайним елементом протестних рухів, від використання супутникового телебачення для репортажів на площі Тяньаньмень в 1989 році до організації протестів у Тунісі та Єгипті у 2011 році.

ІКТ можна розглядати як технологічний виклик ієрархічному соціальному порядку багатьох суспільств. Ще в 2003-2005 рр. державний контроль над більшістю ЗМІ обмежував передачу та обмін інформацією в регіоні, то сьогодні рівень проникнення мобільних телефонів забезпечує легкий доступ до інформації, мешканці за короткий період швидко отримали доступ до великої кількості інформації, яка раніше була заблокована. Зокрема, у 2009 році Facebook почав поширювати інформацію арабською мовою, що значно розширило можливості для користувачів, які раніше використовували тільки англійську мову. Тому результати успіхів «Арабської весни» сприяли швидкому впровадженні та використанні ІКТ в регіоні [37].

Аналізуючи особливості «арабської весни», як цілісного феномену, багато журналістів та аналітиків приділяють особливу увагу тій ролі, яку у революційних подіях у всіх країнах регіону без винятку зіграла пропаганда та сучасні інформаційні технології. У пресі революційні події у різних арабських країнах називалися «фейсбук-революцією» або «твіттерною революцією» з посиленням до популярних соціальних мереж [25]. І хоча народні виступи в рамках «арабської весни» були породжені цілою системою економічних, політичних, соціальних та ідеологічних причин, про які було згадано раніше, свій внесок у загострення ситуації зробили і сучасні засоби

масової інформації поряд із соціальними мережами, які найчастіше, виконували політичне замовлення.

Не менш важливим фактором, який вплинув на революційні події криються не тільки у внутрішніх проблемах цих країн, а також і в політичних, адже регіон володіє істотними запасами нафти і газу. Битва за ці поновлювальні ресурси споживання стала частиною сучасної боротьби в країнах Близького Сходу і в Магрибі. Події «арабської весни» стали способом захоплення ресурсів та з повним придушенням опору їх власників. Як відомо, регіон Близького Сходу є стратегічно важливим, тому зміни балансу сил в цьому регіоні обумовлені зміною парадигми розвитку арабських країн, надає багатьом як регіональним, так і поза регіональним гравцям можливості маніпулювати ситуацією в своїй інтересах.

Якщо в Тунісі, Єгипті та Алжирі це справді були всенародні акції протесту, поштовхом до яких послужили публічні самоспалення молодих людей, то, наприклад, у Лівії ми, швидше, спостерігали процес племінного сепаратизму в окремій провінції, в Ємені ж сама революція більше нагадувала не боротьбу народу з режимом, а боротьбу племен і кланів за переділ влади в країні разом із підключенням до цієї боротьби такого дестабілізуючого фактора, як озброєні угруповання ісламістів на чолі з єменською філією.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що «арабська весна» дійсно є багаторівневим явищем у сучасній системі міжнародних відносинах, хоча існують і деякі регіональні (локальні) особливості, що стосуються як причин, так і самого ходу та наслідків революційних подій у різних країнах Близького Сходу та Північної Африки. Причини революційних подій в цьому регіоні мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Разом з тим, у кожній країні вони були обумовлені специфікою історичного розвитку, політичною, релігійною та соціально-економічною ситуацією. Щодо основних внутрішніх чинників, то варто виділити наступні: соціальні проблеми, безпрецедентна корупція, високі ціни на продукти харчування, бідність, різке зростання

чисельності населення та високий рівень безробіття. Більше того, на загострення ситуації в даному регіоні вплинули і політичні суперечності, а саме, монополізація влади старих правлячих режимів і спроба передати владу по спадковості, відсутність реальної політичної конкуренції на партійному рівні, заборона на діяльність опозиційних партій, кількісна перевага представників правлячої партії у законодавчій гілці влади. Також спостерігалась жорстока політика правлячого режиму, яка проявлялась у придушенні інакомислення, зловживання владою з боку спецслужб та фальсифікації виборів. Вплив правлячих еліт на обмеження ролі збройних сил у житті суспільства (характерно для Лівії та Єгипту). В ході розгортання подій саме позиція армії проявилась у відмові стріляти у демонстрації та привела до падіння режиму Х. Мубарака, а у Лівії нездатність збройних сил чинити опір повстанцям, послужила причиною повалення М. Кадаффі.

Ще однією групою причин стали релігійні конфлікти, міжплеменне і міжкланове протиборство. Кланово-племенні протиріччя проявились у боротьбі за доступ до економічних (боротьба за контроль над видобутком нафти й газу і перерозподіл доходів від їх продажу) і політичних ресурсів.

Разом з тим варто виділити зовнішні фактори, що вплинули на початок і хід революційних подій. США підтримали діяльність опозиційних рухів у Сирії, Лівії та Єгипті. Дослідження публічної дипломатії США засвідчують, що більшість проектів ставили перед собою мету поширення ліберальної політичної культури серед арабської молоді. Уряд США на початку революцій не ставив собі за мету повалення режимів у арабському світі, однак в результаті цих подій змінилася структура арабського суспільства, бо зросла політична активність ліберально налаштованої арабської молоді. США і Катаром розширились сфери впливу підконтрольних засобів масової інформації й надання інформаційної підтримки опозиційним рухам.

Соціальні мережі були використані як інструмент координації опозиціонерів і мобілізації народних мас. Так, створена у 2008 р А. Махером група однодумців у соціальної мережі Facebook під назвою «Рух 6 квітня»

серйозним чином вплинула на мобілізацію молоді у боротьбі з режимом Х. Мубарака. Тому специфіка протестного руху в арабському регіоні проявилася у низці нових унікальних факторів і тенденцій (серед них, наприклад, безпрецедентна роль ЗМІ у регіональних подіях, зв'язок демократизації з ісламізацією тощо), а це дозволяє з великою часткою впевненості стверджувати, що «арабська весна», справді є унікальним соціально-політичним феноменом складної архітектури міжнародних відносин. Крім того, це дає можливість будувати прогнози щодо її впливу не лише на регіональні політичні процеси, а й на світову політику загалом.

2.2 Тенденції революційних рухів та їх вплив на політичні зміни у країнах «арабського пробудження»

Регіон Арабського Сходу завжди був плацдармом стагнації у сфері внутрішньої політики. Майже усі попередні авторитарні режими намагались підтримувати відносну стабільність та долати конфлікти, які виникали у сфері суспільного життя. Події «арабської весни» чи «арабського пробудження» покінчили з етапом внутрішнього спокою і винесли на поверхню передумови та причини глибокої системної кризи. Ще до початку революційних подій активно почали з'являтися ознаки соціального незадоволення. Інтенсивно збільшувалась кількість страйків, мітингів та демонстрацій політичного характеру (вимоги конституційних змін та виступи проти передання влади по спадковості своїм нащадкам у Єгипті); покращення громадянських та політичних прав у Тунісі. Єгипті, Ємені, Бахреїні; протести соціально-економічного характеру: опір селян і робітничі страйки проти скасування субсидій у Тунісі. Єгипті, Ємені; міжнародні протести, а саме проти окупації Ізраїлем Палестини у Єгипті та Тунісі [38; 86, с. 3]. Революційні події «арабської весни» стали кульмінаційним моментом цілої серії протестних рухів і увібрали усе це невдоволення, яке наростало роками. Внутрішні суперечності та латентні конфлікти розпалили революції спочатку в Тунісі, потім хвилею перекинулись в Єгипет, Ємен,

Бахрейн, Лівію, Сирію, а також спостерігались масові протести в більшій частині регіону.

Народні виступи не були чимось новим для країн Арабського світу, адже у 1980-х роках прокотились хвилі соціальних протестів у Марокко, Лівані, Судані, Тунісі та Єгипті. Однак революційні рухи, які отримали назву «арабська весна» унікальні, бо призвели до краху декількох режимів, вирізняються географічним розмахом процесу, масштабністю мирних протестів і збройної боротьби. З цього приводу деякі дослідники оцінюють «арабську весну» як «панарабську революцію», яка синхронно припала на січень-березень 2011 р. [26, с. 26]. Варто зазначити, що тривалість революційних подій була не однаковою. В Тунісі і Єгипті протестувальникам вдалося швидко усунути від влади диктаторів, але масштабні демонстрації тривали протягом декількох років. У Ємені та Лівії для повалення корумпованої влади протестувальникам знадобилося ще більше часу. Декілька місяців тривав мирний протест у Сирії, втягуючи у конфлікт нові території і впливаючи на сусідні держави.

Характерною особливістю революційних подій «арабської весни» було те, що не керівна верхівка, а народ виступав основною рушійною силою політичних трансформацій. З цього приводу варто нагадати, що у 50-70-х рр. перетворення чи військові змови були спланованими операціями з метою захоплення влади, хоча і демонструвалися як уособлення народних прагнень («Липнева революція» в Єгипті 1952 р.; «Вереснева революція» в Ємені 1962 р.; «Революція аль-Фатех» у Лівії 1969 р.) [94, с. 258]. На відміну від тих революцій, події «арабської весни» проявили себе повністю народними, бо саме площі в арабських містах ставали політичною ареною, на яких люди висловлювали своє незадоволення діями чинної влади. Учасники революційних рухів об'єднувались навколо принципів свободи, соціальної справедливості, гідності і свідченням цьому були красномовні гасла: «Народ хоче» [107, с. 15], «Хліб, свобода, соціальна справедливість!» [60; 102, с. 104]. Варто наголосити, що учасники революції вимагали не тільки усунення

від влади діючих лідерів, а й радикальних структурних реформ. Безпосереднім каталізатором виходу людей на вулиці в Тунісі, першій країні, яку охопила хвиля змін, стало публічне самопалення вуличного торговця фруктами М. Буазізі. Його смерть миттєво активізувала вихід багатотисячних протестів проти уряду Бен Алі. Революція в Тунісі підштовхнула до страйків сусідні країни, адже усунення З.А. Бен Алі від влади надихнуло громадян Єгипту до ненасильницьких форм протистояння. У свою чергу, мирні демонстрації підтримали лівійці, бахрейнці, єменці, сирійці та інші. Каталізаторами до поширення масштабності демонстрацій у Єгипті стала смерть громадського активіста Халеда Саїда, якого закатували у червні 2010 р., також фальсифікація виборів до парламенту, переслідування опозиціонерів та продовольча криза [102, с. 106]. У Ємені активність людей до протестів підсилили конституційні поправки президента А.А.Салеха у січні 2011 року, які узаконили його перебування при владі на наступний президентський термін. У Сирії – арешт підлітків за малюнки антирежимних графіті, а в Лівії ув'язнення правозахисника. Масштабність і спонтанність масових демонстрацій була повною несподіванкою для режимів. Разом з тим, слід зауважити, що в різних країнах арабського світу протистояння існуючим режимам мало свої особливості. Як уже зазначалося вище, якщо в Тунісі та Єгипті вдалось досить швидко повалити режим диктаторів і зіткнутися з різними викликами на шляху реформ, то в Лівії і Ємені потрібні були місяці напруженої збройної боротьби. У Сирії громадянський конфлікт мав затяжну стадію із залученням іноземних партнерів, а в Бахрейні революційний рух зазнав поразки. Щоб зрозуміти динаміку протистояння в різних країнах треба оцінити особливості політичного режиму, характер правлячої еліти та ступінь міжнародного впливу. Революційні події обумовили певну розгубленість і недовір'я керівників у виробленні певної тактики і стратегії. Поведінка президента Тунісу З.А.Бен Алі була нерішучою і проявлялась у зволіканні, що і дозволило доволі швидко усунути його від влади. Реакція Х. Мубарака, президента Єгипту також не характеризувалася швидкістю, бо не

відреагував на протестні рухи на початку 2011 року. Він пообіцяв піти у відставку наприкінці свого терміну, проте посилив насильство щодо протестувальників, що підірвало його підтримку серед військових та представників правлячої партії [77]. У свою чергу, режим М. Кадаффі відреагував рішуче і миттєво, посиливши насильство, а це згодом привело до зовнішнього втручання. Основною причиною активізації та радикалізації руху у Сирії було насильство з боку політичного режиму Б. Асада. У Бахреїні жорстокі репресії також створили перешкоди до налагодження компромісу, а у Ємені А.А. Салеху вдалось втримати владу завдяки поєднанню економічних стимулів, політичних компромісів та насильства. Доречно наголосити, що насильницькі дії придушили революційний рух лише в Бахреїні, а в Лівії та Сирії спостерігалась радикалізація руху. Можна зробити висновок, що в різних країнах була своя конфігурація сил та обставин, різні розрахунки та психологія лідерів. Очільники держав, які пізніше зіткнулися з революційними перетвореннями були в більш виграшному становищі, бо мали можливість врахувати помилки сусідів. Можна припустити, що до певної міри керівники Сирії та Лівії вдалися до насильницьких дій. Бо вважали успіх протестувальників у Єгипті та Тунісі наслідком слабкої реакції з боку влади.

Різною була ступінь міжнародної підтримки, позиція армії та служби безпеки, і саме ці чинники пояснюють чому реакція правлячої еліти мала різні наслідки. Показовим прикладом є вигнання диктаторів у Тунісі та Єгипті, бо саме військові відмовилися відкрити вогонь на протестувальників. У Лівії та Ємені результат визначився такими чинниками як іноземна інтервенція та сила опозиційних сил [48, с. 37]. Варто зазначити, що специфіка туніської армії полягала в тому, що вона ніколи не брала участі у війнах і завжди стояла осторонь політичної боротьби. Була погано озброєною і малочисельною, не користувалася особливими привілеями, і взагалі знаходилася в тіні розвинутої системи внутрішньої безпеки країни [66]. Абсолютно протилежною була ситуація в Єгипті, де армія мала значний

політичний та економічний вплив, бо останні чотири президенти походили з військових кіл. Єгипетська армія підтримувала представників революційного руху ще й тому, що це давало можливість зберегти власне привілейоване становище і переваги, а також стримувати протестувальників в контрольованих межах [101, с. 24]. Отже, можна зробити висновок, що в Тунісі та Єгипті, армія вирішила не підтримувати очільників держави, а підтримувати протестувальників. Абсолютно протилежна ситуація склалася у Лівії, де Кадаффі через страх військових переворотів постійно послаблював армію, а в більшості підрозділів на службу призначав своїх найближчих родичів [110, с. 21]. Такі сімейні зв'язки надавали його режиму надійну підтримку з боку служб безпеки, і відповідно, забезпечувала надійність підрозділів в умовах міжнародної ізоляції. Якщо би не допомога зовнішніх сил, боротьба з режимом і його політичною силою могла б затягнутися на довгі роки [110, с. 21].

Підтримка армії родичами лідера сприяла фрагментації військових частин та посилювала розкол, і це можна було спостерігати в період революційних виступів в Ємені. Тут розкол в силових структурах пояснювався тим, що частина солдат перейшли до опозиції, а підтримку А.А. Салех отримав опираючись на Республіканську гвардію, армійські підрозділи та Центральні сили безпеки, бо їх очолювали його найближчі родичі [106]. В результаті конфлікт затягнувся на 11 місяців, супроводжувався балансуванням між періодичними спалахами насильства та загрозою повномасштабного конфлікту. В ситуацію втрутилися зовнішні сили, зокрема ОАЕ та Саудівська Аравія, завдяки яким було організовано мирний перехід влади.

Варто констатувати, що у зв'язку з тим, що у Ємені і Лівії, не було професійної армії, це мало негативні наслідки як для революційного руху, так для розвитку країн в перехідний період. Адже у Лівії з метою здійснення збройної боротьби почали формуватися десятки озброєних груп, які вважали себе легітимними. Складність ситуації підсилювало ще й те, що

спостерігалась суспільна фрагментація між клановими, племінними, етнічними ознаками, а також приналежність до певної географічної одиниці: спільноти, кварталу, регіону, селища, міста [111]. Більше того, країна була поділена на різні частини підвладні певним бойовим підрозділам, які контролювали виробництво та експорт нафти, новосформовані державні структури, і це пояснювалось слабким інституційним розвитком режиму Кадаффі [111]. Що стосується Бахрейну, то революційний рух там швидко був придушений, адже армія там складалася з мусульман-сунітів. Її особливість полягає в тому, що кваліфікованих офіцерів і сержантів монархія наймала з-за кордону, це була та бойова сила, яка захищала правлячі сім'ї сунітського походження, політичні та бізнес еліти сунітів в Бахреїні. Відсутність в цій країні обов'язкової військової служби пояснюється страхом правлячої еліти надавати зброю шиїтам та здійснювати військову підготовку, тому сама регулярна армія не є чисельною, хоча солдати отримують належну оплату та сучасну зброю.

Можна сказати, що подібна ситуація склалася і в Сирії, де між армією, силами безпеки та алавітським режимом сформувалися міцні зв'язки, які допомогли президенту Б. Асаду втримувати владу. Варто наголосити, що 70 % кадрових військослужбовців в сирійській армії складають алавіти, саме ця меншина контролює військово-повітряні сили Сирії та підрозділ спецслужби в апараті безпеки [36]. З цих даних стає одразу зрозуміло чому режиму Асада вдалося підтримувати лояльність і єдність армії. Крім того, важливо врахувати і той факт, що армійські офіцери незалежно від свого походження були і певною привілейованою кастою в Сирії, саме вони мали доступ до соціальних переваг в суспільстві. Таким чином, відзначаючи особливості режимів в Бахреїні та Сирії, слід констатувати, що їм вдалось зберегти свою владу та втримати протистояння з опозицією завдяки тісним зв'язкам між силовими структурами та представниками правлячих політичних еліт. Також лідери цих країн, використовуючи відносну ізоляцію, вдалися до активного залучення державної пропаганди та маніпулятивних технологій. Ці дії

допомогли сирійським і бахрейнським режимам контролювати владу та створювати перешкоди для опозиційних рухів. Наприклад, структури органів безпеки свідомо впроваджували спеціальну тактику, яка була спрямована на розділення людей за конфесійною приналежністю, етнічними чи релігійними ознаками. Показовим прикладом є географічна сегрегація представників окремих конфесій у різних областях, зокрема місто Баніяс розділене на сунітські та алавітські райони, а м. Кутейфа – відокремлене від сунітської більшості міста великим парканом, і проживають там офіцери армії, переважно алавіти [58].

Конфесіоналізм давав режиму багато переваг, адже використовуючи політичну владу він презентував себе єдиним захисником прав і свобод меншин. Це давало йому змогу боротися проти опозиційних сил, дисидентських рухів, оскільки будь-які дії придушувалися як прояв невдоволення певними етнічними чи релігійними групами. Була можливість звинуватити політичних дисидентів у «роздмухуванні міжетнічних суперечок» [58].

Фактично аналогічної тактики дотримувався і сунітський режим у Бахреїні, який у своїй історії має тривалий період підтримки міжконфесійної напруги, а саме агітувати шіїтів переходити до сунізму, сприяв у наданні громадянства сунітам з інших країн, створював спеціальні органи у стеженні і переслідуванні шіїтів, фальсифікував вибори на користь сунітських представників. Політична еліта Бахреїну не бажаючи забезпечити рівні права і демократичні свободи для всіх громадян, різними способами намагались показати, що народні протести є шіїтськими акціями, інспірованими за підтримки Ірану. Тобто поведінка бахреїнської влади свідомо демонструвала розпалювання ненависті і ворожнечі між представниками двох спільнот. Від початку протестів уряд в масовому порядку звільнив викладачів-шіїтів, заарештував тих медичних працівників, які надавали допомогу протестувальникам, було зруйновано шіїтські мечеті, а також державні ЗМІ поширювали антишіїтську пропаганду [44]. Все це

здійснювалося з метою посилення провокацій однієї спільноти проти іншої як складової частини міжконфесійного протистояння. Слід зауважити, що державним керівництвом заохочувалися протести шіїтів, щоправда подібні акції дозволялися у районах їх компактного проживання [44]. Разом з тим правляча еліта жорстоко придушувала сунітських протестувальників та ліберальних активістів, підсилюючи революційність шіїтських повстань. Показовим прикладом є те, що першою людиною, яка була заарештована за активність в протестній діяльності був суніт Ібгратім Шаріф. Він отримав п'ять років ув'язнення за організацію революційного руху [46].

У свою чергу, в Сирії режимом формувався певний наратив, що привілейована спільнота алавітів, у випадку перемоги опозиції, може стати об'єктом помсти. Це продукувало виникнення почуття страху у свідомості людей цієї меншини. Адже у колективній пам'яті алавітів були ще спогади про повстання Братів-мусульман 1976-1982 рр., в ході якого останні стали об'єктом нападу. Тому протести 2011 р. були своєрідними спогадами тих подій другої половини ХХ століття. В ході досліджуваного хронологічного проміжку часу додався ісламістський чинник. Оточення президента Сирії багато зусиль докладало задля просування дискурсу про ісламістів як осередок революційного радикального фундаменталістського руху. Проте, варто зазначити, що опозиція вдалася до помилкових дій і розіграла конфесійність як інструмент боротьби проти Б. Асада, що призвело до втрати підтримки з боку релігійних меншин і перетворення революції на сунітське повстання [73]. Ситуація, яка склалася була дуже вигідна сирійському президенту, адже революцію провадила молодь, яка через свою недосвідченість у чиненні спротиву конфесійному наративу, вдалася до ісламізації. Це дало змогу Асаду ще з початку 2012 року посилити військові зусилля, апелюючи це як захист країни від екстремістів та основну форму захисту.

Таким чином, використовуючи слабкість громадянської свідомості за умов конфлікту національних меншин, керівництво держави вдало

використало ідеї конфесіоналізму як форму маніпуляції. Це дало їй можливість контролювати силові структури та утримувати центральну владу.

В даному контексті важливо зрозуміти і відповісти на питання, як так сталося, що конфлікт в Бахреїні вдалося придушити, а в Сирії революція радикалізувалася та серйозним чином розширилася. У цій ситуації важливу роль відіграв зовнішній чинник. Незважаючи на те, що передумови «арабської весни» були породжені місцевими умовами, проте розвиток революційного руху залежав від втручання зовнішніх сил та геополітичного становища відповідної держави. Геополітичний вимір відіграв важливу роль і такі активні гравці як Саудівська Аравія, Туреччина, Іран, Катар розширили власний вплив, бо зрозуміли загрозовий характер революційних рухів біля своїх кордонів. Також дії Саудівської Аравії та інших країн Персидської затоки були спрямовані на підтримку монархічних режимів та зведення до мінімуму впливу шіїтського Ірану. Саме в Бахреїні придушення революційної активності стало можливим завдяки втручанням цих країн [76]. Так, в березні 2011 р. Саудівська Аравія і ОАЕ ввела в Бахреїн війська, придушила демократичний рух і тим самим врятувала династію Аль Халіфа. Більше того, зовнішні сили вдавалися до насильницьких форм придушення демократичних рухів, вміло апелюючи на внутрішній проблемі в країні, а саме, релігійному протистоянні між шіїтами та сунітами [72, с. 34]. Саудівська Аравія дуже обережно уникала питання власного вторгнення, проте у неї були чіткі регіональні інтереси.

У той же час, в Ємені, як і в Лівії, залучення зовнішніх сил пришвидшило процес перемоги опозиції. Завдяки втручанням НАТО, ОАЕ та Катару, режим М. Каддафі було повалено. Повстання в Лівії було підтримано Катаром та ОАЕ, саме цей революційний ентузіазм був використаний ними у своїх інтересах [109].

Найбільш негативну роль зовнішнє втручання мало в Сирії, адже ця країна стала ареною зовнішньополітичних інтересів таких лідерів як США та Росія. До цього ще додалася конкуренція між Туреччиною, Катаром та

Саудівською Аравією, які просуваючи власні інтереси у свій спосіб впливали на опозицію. Це призвело до фрагментації та послаблення опозиційних сил, наприклад, Ісламський фронт (коаліція частини ісламістських груп) підтримувалася в основному недержавними організаціями Саудівської Аравії, у свою чергу «Брати мусульмани» (частина членів Сирійської національної коаліції) були під патронатом Туреччини та Катару. Таке послаблення опозиції допомогло Б. Асаду придушити повстання. Прикро констатувати, але допомога опозиції зазначених країн не спрямовувалася на демократичні сили, а підтримувала різні ісламістські організації. Це і давало можливість Асаду подавати цей конфлікт як боротьбу ісламських екстремістів з «іноземною агентурою». Конфлікт все більше набував релігійного характеру і посилював конфесійних чинник у самому повстанні. Після втручання шіїтського Ірану та його васала, ліванської шіїтської організації Хезболла, конфлікт отримав затяжний характер і підвищив шанси Б. Асада утриматися при владі. Також військова і фінансова підтримка від Ірану та Росії ще більше ускладнили ситуацію у Сирії.

Таким чином, підбиваючи підсумок, варто наголосити, що в кожній країні протистояння між владним режимом та революційними рухами залежало від низки чинників як на внутрішньому рівні (дій основних учасників конфлікту, специфіки структурних перетворень в суспільстві), так і на зовнішньому, зокрема від впливу міжнародних учасників. Для перемоги революції сприятливі умови склалися в країнах з розвиненим відчуттям національної ідентичності, професійно підготовленою армією, яка діяла рішуче і підтримувала протестувальників, де керівництво діяло з певною запізнілою реакцією (Єгипет, Туніс). В тих державах, де революційні рухи розпочалися трохи пізніше, їх очільники мали змогу врахувати усі помилки попередніх революційних настроїв і вжити усіх необхідних заходів задля утримання важелів державного правління. Значну роль цьому сприяла здатність зберігати контроль над армією та усіма силовими структурами, можливість режиму зберігати контроль у недопущенні формування

опозиційного об'єднання, використовуючи при цьому маніпуляції між суспільними групами – міжконфесійними суперечностями та посиленням недовіри між спільнотами (Бахрейн, Сирія). Ключову роль відіграла також допомога союзників з-за кордону. Разом з тим, підтримка опозиції з боку іноземних держав могла як сприяти швидкій перемозі (Бахрейн, Лівія), так і посилювати затягування конфлікту (Сирія), що серйозним чином ускладнювало процес мирного регулювання.

2.3 Наслідки подій «арабської весни» в контексті регіональної і глобальної безпеки

Події «Арабської весни» серйозним чином вплинули на світ, призвели до вибуху політичної активності на Близькому Сході і наслідки конфліктів в цьому регіоні багатогранні, оскільки включають в себе гуманітарні, економічні, політичні, геостратегічні аспекти. Ще в грудні 2015 р. близькосхідний експерт берлінського Фонду «Наука і політика» (SWP) Муріель Ассбург підготувала дослідження під назвою «Гіркий урожай арабської весни», в якому вона висвітлює причини провалу процесів демократизації та негативні наслідки революційних подій [34].

Варто ще раз нагадати, що в результаті революційних подій першу перемогу здобув Туніс. Приблизно через місяць після початку заворушень у південній частині країни, у січні 2011 року туніський самодержець Зін ель-Абідін Бен Алі залишив країну. Миттєво протестні революційні виступи перекинулися на Єгипет, Лівію, Ємен та Сирію. На початковому етапі хвиля революційних змін призвела до появи надій на прекрасне майбутнє, як всередині країни, так і за межами Близького Сходу. Тим не менше одразу після перших позитивних змін в регіоні розпочалися негативні тенденції. Так, в Єгипті обраний уряд приблизно через рік після обрання був відсторонений шляхом перевороту, до влади прийшла військова хунта, яка ув'язнила сотні людей та чинила масову репресивну діяльність по відношенні до громадян [103]. Незважаючи на відсторонення від влади

авторитарних лідерів, в Лівії та Ємені відбулися громадянські війни, які набрали міжнародного характеру. В Бахреїні акції протесту були насильницьким способом придушені завдяки втручанню сусідніх держав [61]. В Сирії режим відмовився йти на елементарні поступки, що призвело до смерті сотні тисяч людей і стало причиною масових міграцій мільйонів, а також у війну були втягнуті як світові, так і регіональні сили. Варто зазначити, що серед країн, на які вплинула «Арабська весна» тільки Туніс врятувався від хаосу. І цьому є низка факторів для пояснення: по-перше, армія Тунісу відрізняється від армій інших країн аполітичністю, адже інтереси народу виступають на першому місці. Другий фактор полягає в тому, що Туніс, на відміну від інших країн «Арабської весни» має потужні неурядові організації. Нагадаємо, коли в 2013 році політичні вбивства в країні призвели до політичної поляризації, а переговори щодо створення нової конституції зайшли в глухий кут, саме ініціативи неурядових організацій сприяли подоланню політичної кризи [5]. І нарешті, третім важливим фактором була роль Партії відродження (Ан-Нахда). Незважаючи на те, що до 2011 року партія Ан-Нахда була забороненою, а її лідери були у вигнанні, вона активно діяла, і це було показово, адже на відміну від інших ісламських рухів встановлювала діалог та співпрацювала з іншими політичними силами [7]. Ця ситуація вплинула на формування коаліції між партією Ан-Нахда та двома світськими партіями після перших виборів, коли Зін ель-Абідін Бен Алі змирився з поразкою і пішов у відставку. Після виборів 2014 р. ця партія змирилася з поразкою, однак залишилась в постійному контакті з правлячою партією.

Після того, як Бен Алі залишив Туніс, у лютому 2011 року Хосні Мубарак у Єгипті пішов у відставку, Муаммар Каддафі був убитий у Лівії та у лютому 2012 року президент Ємена Алі Абдалла Салех залишив країну. За один рік чотири самодержці були відсторонені від влади. Немає сумнівів у тому, що громадянські рухи опору в країнах, окрім Лівії, принесли успіх.

Однак наслідки наступних подій кинули тінь на усі досягнуті здобутки та перемоги.

Після військового перевороту в Єгипті у липні 2013 року рух «Братів мусульман», який прийшов до влади шляхом виборів, було відсторонено, а тисячі членів цього руху було відправлено за ґрати або вбито. Лівію та Ємен охопила хвиля громадянських війн. До 2011 року экс-президент Мубарак для того, щоб утримати владу у своїх руках, навмисне віддавав перевагу слабкій інституційній структурі в країні. Після повалення режиму Мубарака армія вийшла із політичної структури управління державою і почала підтримувати громадянське суспільство. У Ємені та Лівії процеси інституціоналізації та армія, порівняно з Єгиптом, були набагато слабшими. Таким чином, після усунення від влади самодержців, армія не змогла виконати функцію, подібну до Єгипту, і авторитетний простір втягнув обидві країни у громадянську війну.

У той же час у Сирії та Бахреїні, де самодержці залишились при владі, однак існувала сильна опозиція, почали відбуватися досить різні події. Внаслідок військового втручання Саудівської Аравії до Бахреїну, сім'я Аль Халіфа зміцнила свою позицію в країні. У той же час в Сирії сталася катастрофа. Ускладнювалася ситуація ще й тим, що на тих територіях де не було сильного державного впливу почали розвиватися терористичні організації.

Якщо аналізувати геополітичні наслідки «Арабської весни», то слід сказати наступне. Як вже зазначалось вище, у Сирії наслідки були катастрофічні, бо в цій країні, як у дзеркалі, відбилися негативні та позитивні аспекти «Арабської весни», а саме: розкол населення за етноконфесійною приналежністю, втручання позарегіональних держав, безсилля ООН, протиборство арабських держав, слабкість демократичних структур, агресивність Ізраїлю, гегемоністські прагнення Саудівської Аравії, Катару, Ірану, Туреччини, зростання транснаціонального, регіонального та

внутрішнього тероризму, переформатування Великого Близького Сходу тощо [35].

Наслідки подій «арабської весни» призвели до радикальних змін геополітичної ситуації на Близькому Сході. Ми спостерігаємо дифузю територіальної діяльності окремих держав (Ірак, Лівія, Сирія). У процесі арабської кризи виникли нові етнічні (курдські) та територіальні («Ісламська держава») анклавні. Значна кількість держав була втягнута у конфлікт. Внаслідок «арабської весни» на міжнародній арені розпочалася нова хвиля протистояння між шіїтськими і сунітськими державами, що негативно може вплинути на єдність арабської нації і призведе до ускладнення і непередбачуваності у розвитку конфліктів у майбутньому. Усі названі фактори сприяють формуванню небезпечної «афразійської зони нестабільності», що включає Центральну Азію (разом з Афганістаном і Пакистаном), Близький Схід, Північну Африку, Сахельський та Тихоокеанський географічні зони

У більшості країн, які зачепили революційні події «Арабської весни», з крахом авторитарних режимів та значним ослабленням ролі традиційних партій у суспільно-політичному житті став гостро відчуватися політичний вакуум. Цей вакуум заповнили нові партії та рухи, які ще не завершили своє формування. Усе це лише посилює невизначеність у складній внутрішньополітичній ситуації. Між новими політичними акторами загострилася очевидна боротьба за владу, яка почала носити гострий характер. Зокрема, політичні «чистки» в Тунісі, Єгипті, Лівії призвели до майже повного зникнення конкурентної політичної опозиції, деградації політичного життя. У низці країн, зокрема, Лівії та Сирії, політичні потрясіння переросли у громадянські війни. Зміна керівництва в багатьох країнах, призвела до руйнування національних держав, знищення їх суб'єктності і політичного хаосу. Про це найяскравіше свідчить досвід Лівії, Сирії, Іраку, Ємену.

Показовим фактом є те, що у Сирії, наприклад, революціонерами називають себе воюючі з урядом опозиціонери, значною мірою відповідальні за знищення колись стабільної республіки в хаос громадянської війни. Нині новий режим у Лівії неспроможний повністю контролювати ситуацію у країні. Влада на місцях фактично належить місцевим кланоплемінним структурам, що мають свої збройні формування. Причому, більшість їх представлені повстанцями, що воювали проти Каддафі, багато з яких сповідує радикальний ісламізм. На території Лівії радикальні ісламісти діють досить відкрито, вербуючи нових бойовиків та активно використовуючи зброю. Негативним наслідком «арабської весни» стало посилення радикального ісламізму у країнах регіону. Майбутнє Близького Сходу та Північної Африки тепер уже залежить не лише від політики провідних світових держав, а й від співвідношення сил у ісламському політичному таборі [28]. Поширення радикального ісламізму несе дестабілізацію у країнах регіону. Радикальний ісламізм становить реальну загрозу як для країн Близького Сходу і Північної Африки, охоплених подіями «арабської весни», так і для Заходу. Підтвердженням цього стали терористичні акти у США, Англії та Франції, здійснені послідовниками джихадизму.

Політичні кризи «Арабської весни» стали причиною виникнення та загострення нестабільності у сусідніх країнах. Спроба створення на півночі Малі незалежної держави туарегів – Азавад не увінчалася успіхом. Розгромивши малійську армію, вони були розбиті ісламістами. Щоб не допустити перетворення Малі на ісламську державу, Франція вдалася до військової інтервенції. Однак це призвело лише до розсіювання бойовиків по всій території Сахелю, зростання насильства та нестабільності від Мавританії до Чаду.

Громадянська війна у Сирії також викликала загострення політичної ситуації у сусідніх з нею державах. Наслідки конфліктів «арабської весни» призвели до серйозної економічної кризи у країнах регіону. Найважливішим з них був різкий спад економіки. За оцінками Арабського стратегічного

форуму, збитки, завдані державам арабського регіону, охоплених подіями «Арабської весни», у період з 2010 по 2014 рік становили 833,7 мільярда доларів [80].

За даними ООН, протестний рух «Арабська весна» обійшовся регіону 614 мільярдів доларів та падіння економічного зростання з 2011 року. За даними Економічної та соціальної комісії ООН для Західної Азії (ESCWA), це еквівалентно 6% від загального ВВП регіону з 2011 по 2015 рік [40]. Крім цього, спостерігалися втрати фінансових ринків, падіння рівня іноземних інвестицій та доходів від туризму, а також витрати на утримання біженців. Наслідки подій «Арабської весни» можна розглядати як в цивілізаційному так і в історичному контексті. Адже вона призвела до різкої затримки розвитку регіону, втрати величезної кількості економічних можливостей та знищення інфраструктури, у будівництво якої народи інвестували протягом десятиліть і навіть століть.

Також негативними і болісними наслідками є те, що мільйони жителів регіону були вбиті або поранені внаслідок насильства, військових дій та терористичних актів. Близько 14,4 мільйона людей стали біженцями. Уповільнення темпів зростання торкнулося всіх країн, але його інтенсивність варіювалася від країни до країн. Але найбільше постраждали саме ті держави, які опинилися у епіцентрі подій «Арабської весни». Це Лівія, Туніс, Єгипет, Сирія та Ємен [100].

Згубних наслідків відчула економіка Лівії, де йшла широкомасштабна громадянська війна. У 2011 р. ВВП країни скоротився на 40-45%, експорт нафти, який є основним джерелом розвитку та фінансування соціальних програм, склав 12 млрд. дол. скоротившись порівняно з 2010 р. більш ніж утричі – з 41 млрд. [100]. Лівія після падіння режиму Каддафі опинилася на межі розпаду. Центральний уряд виявився не здатним контролювати деякі регіони країни, що знизило рівень безпеки і, як наслідок, негативно вплинуло на інвестиційну привабливість. Під час основної фази конфлікту у 2011 році економічна активність країни практично зупинилася, супроводжуючись

реальним падінням ВВП на 62,1% та збільшенням споживчих цін на 15,9% (за даними IMF) [100].

Події у державах Близького Сходу та Північної Африки у 2010-2011 роках і затяжна криза в Сирії сприяли виникненню проблеми біженців. У 2010 р. перша група біженців у 25 тис. людей прибула з Тунісу на італійський острів Лампедуза із наміром далі перебратися до Франції. Цей факт дуже стурбував не лише Італію та Францію, але й усі європейські країни. Проте значно серйознішим став потік біженців з Лівії. З початком конфлікту в Лівії з лютого до листопада 2011 р. з країни виїхало понад 850 тис. людей [100].

Прикро констатувати, проте проблема безробіття не була подолана, адже на Близькому Сході, як і протягом десятиліть залишається найвищий у світі рівень безробіття серед молоді. Згідно з даними Світового банку та прогнозами Організації Об'єднаних Націй, населення регіону зросло на 70 мільйонів з часів «Арабської весни», і, як очікується, до 2030 року воно збільшиться ще на 120 мільйонів, а потім стабілізується в наступні десятиліття. Високі темпи зростання населення не обов'язково призводять до зростання зuboжіння, відзначають економісти. У Південно-Східній Азії наприкінці минулого століття і в Європі століттям раніше швидке зростання населення спричинило безпрецедентну економічну експансію. Але на Близькому Сході робочі місця не встигають за зростанням кількості людей. Дані Міжнародної організації праці засвідчують, що рівень безробіття серед молоді погіршився за останні 10 років – зросло з 32,9% у 2012 році до 36,5% у 2020 році [100].

Приватний сектор залишається невеликим, обмежений бюрократизмом, корупцією та відсутністю державних стимулів. Іноземних та внутрішніх інвесторів відлякують також політичні ризики, згідно з опитуваннями Міжнародного валютного фонду, які затягують регіон у порочне коло занепаду та нестабільності. Робота в роздутomu державному секторі регіону – найбільшому у світі за часткою загальної зайнятості – традиційно є основним

джерелом зайнятості, особливо для освічених людей. Але державний сектор не встигає як за зростанням населення, так і за розширенням доступу до вищої освіти. Варто нагадати, що у 1970-х роках випускник єгипетського вузу мав 70 відсотків шансів отримати державну роботу. Згідно з підрахунками Рагі Асаада, професора Університету Міннесоти та наукового співробітника Форуму економічних досліджень у Каїрі, до 2016 року цей показник впав до менш ніж 25 відсотків [100].

Навіть у Тунісі, де політичні реформи принесли нові свободи, робочих місць не вистачає, що є джерелом постійного розчарування для молодих тунісців. «Ми здобули демократію – це дуже важлива річ. Зараз ми можемо робити все, що завгодно, без обмежень», – сказав 25-річний Мохаммед Айса, який два роки тому отримав диплом фінансового інженера, але з тих пір не міг знайти роботу. «Демократія – це великий здобуток для нас. Але, на жаль, економічна ситуація дуже важка» [100].

Ще одним негативним наслідком є те, що у низці країн арабського світу конфлікти не тільки не були врегульовані, а в більшості випадків інтенсифікувалися. Державність країн регіону виявилася дестабілізованою. Підвищився рівень залежності правлячих режимів від зовнішніх сил, передусім позиції країн Заходу. У Лівії зберігається напруженість, пов'язана з релігійною та плеємінною ворожнечею. У Сирії продовжується громадянська війна, що розширило масштаби діяльності «Ісламської держави». Активізувалась та збільшилась географія терористичної активності радикальних ісламістських угруповань та неконтрольованої міграції величезного потоку біженців з регіону Близького Сходу, що спричинило гуманітарну катастрофу.

Підсумовуючи вище викладене, варто зазначити, що наслідки подій «Арабської весни» не є такими оптимістичними й сама революція не виправдала очікування протестувальників. Разом з тим, для багатьох фахівців «Арабська весна» розглядається не як провал, а як процес, що триває. Демонстрації, під час яких у 2019 році були повалені президенти Алжиру та

Судану, і наступні протестні рухи в Іраку та Лівані були визнані другою «Арабською весною», нагадуванням про те, що імпульс, який спричинив повстання десятиліття тому, не зникає. Навіть у Тунісі розчарування через безробіття та застійну економіку спричинили низку часто насильницьких демонстрацій по всій країні.

Якщо задатись питанням, а в якій з країн революція виявилась найбільш успішною та становище людей в соціально-економічному плані покращилося? Найбільшого прогресу було досягнуто в Тунісі, бо там можна спостерігати, принаймні на папері, формування конкурентної демократичної політичної системи. Однак вимоги протестувальників не були виконані в питанні справедливого розподілу багатства, подолання корупції, покращення соціального життя. Невтішними виявились результати і в наступних країнах: в Лівії та Ємені хаос, в Сирії триває війна, а в Єгипті відновилась військова диктатура. Президент Єгипту Абдель Фатах аль-Сіссі, який прийшов до влади у 2013 р., в результаті військового перевороту виявився ще більш жорстоким, ніж його попередник Хосні Мубарак. За даними правозахисних груп, сьогодні приблизно 60 000 людей ув'язнені за свої політичні погляди. Для порівняння, за останні роки перебування Мубарака при владі ця цифра становила від 5000 до 10000 осіб [100].

Якщо підсумовувати якою була роль Заходу у революційних подіях «Арабської весни» і трансформаційних процесах, то варто сказати, що доволі наївними були сподівання, що ці потрясіння приведуть до демократії, стабільності і створення правових держав. Звісно ж, абсолютно правильним було підтримувати вимоги демонстрантів проти деспотизму, етнічної і релігійної дискримінації, крайнього консерватизму тощо. Країни ЄС хоча і говорили про підтримку демократії, верховенство права та ін., разом з тим були не готові співпрацювати з колишньою владою і неформальними силами безпеки, вирішували проблеми з неконтрольованою міграцією. Причиною провалу революції можна назвати й те, що всі зміни відбувалися в регіональному оточенні і не всі учасники були зацікавлені у збільшенні

політичної участі. Такі сили об'єдналися в кожній окремо взятій країні в групи, які прагнули до збереження або завоювання влади повторно, уникаючи впровадження перехідного демократичного процесу. Для прикладу, консервативна країна Персидської затоки, Саудівська Аравія, в низці країн підтримувала контрреволюційні сили, бо була не зацікавлена в переході до демократії. Проте, можна навести в приклад і протилежні дії цієї країни, в Сирії спостерігалась підтримка противників діючої влади. Бо геостратегічна мета Саудівської Аравії полягала у прагненні усунути від влади Асада – союзника Ірану. Так само Саудівська Аравія не була зацікавлена в демократичних реформах в Єгипті, Бахреїні.

Отже, аналізуючи результати революційних подій можна сказати, що на даний момент ми спостерігаємо три явища. Перше: опозиція придушується не політично, а насильницьким шляхом. Внаслідок цього країни регіону здебільшого є вкрай дестабілізованими. Це стосується не лише тих, хто опинився в ситуації громадянської війни, а й, наприклад, Єгипту: насильство там не обмежене Синайським півостровом. У ряді країн, наприклад, у Саудівській Аравії, існує великий ризик дестабілізації ситуації та поширення насильства. Другий феномен у тому, що дедалі більше молоді звертається до джихадизму. Третє явище: велика кількість молодих людей виїжджає із регіону в пошуках щастя в Європі або деінде.

Висновки до другого розділу

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що «арабська весна» дійсно є багаторівневим явищем у сучасній системі міжнародних відносинах, хоча існують і деякі регіональні (локальні) особливості, що стосуються як причин, так і самого ходу та наслідків революційних подій у різних країнах Близького Сходу та Північної Африки. Причини революційних подій в цьому регіоні мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Разом з тим, у кожній країні вони були обумовлені специфікою історичного розвитку, політичною, релігійною та соціально-економічною ситуацією. Щодо основних внутрішніх чинників, то варто виділити наступні: соціальні проблеми, безпрецедентна корупція, високі ціни на продукти харчування, бідність, різке зростання чисельності населення та високий рівень безробіття. Більше того, на загострення ситуації в даному регіоні вплинули і політичні суперечності, а саме, монополізація влади старих правлячих режимів і спроба передати владу по спадковості, відсутність реальної політичної конкуренції на партійному рівні, заборона на діяльність опозиційних партій, кількісна перевага представників правлячої партії у законодавчій гілці влади. Також спостерігалась жорстока політика правлячого режиму, яка проявлялась у придушенні інакомислення, зловживання владою з боку спецслужб та фальсифікації виборів. Вплив правлячих еліт на обмеження ролі збройних сил у житті суспільства (характерно для Лівії та Єгипту). В ході розгортання подій саме позиція армії проявилась у відмові стріляти у демонстрації та привела до падіння режиму Х. Мубарака, а у Лівії нездатність збройних сил чинити опір повстанцям, послужила причиною повалення М. Кадаффі.

Ще однією групою причин стали релігійні конфлікти, міжплеменне і міжкланове протиборство. Кланово-племенні протиріччя проявились у боротьбі за доступ до економічних (боротьба за контроль над видобутком нафти й газу і перерозподіл доходів від їх продажу) і політичних ресурсів.

Разом з тим варто виділити зовнішні фактори, що вплинули на початок і хід революційних подій. США підтримали діяльність опозиційних рухів у

Сирії, Лівії та Єгипті. Дослідження публічної дипломатії США засвідчують, що більшість проектів ставили перед собою мету поширення ліберальної політичної культури серед арабської молоді. Уряд США на початку революцій не ставив собі за мету повалення режимів у арабському світі, однак в результаті цих подій змінилася структура арабського суспільства, бо зросла політична активність ліберально налаштованої арабської молоді. США і Катаром розширились сфери впливу підконтрольних засобів масової інформації й надання інформаційної підтримки опозиційним рухам.

Соціальні мережі були використані як інструмент координації опозиціонерів і мобілізації народних мас. Так, створена у 2008 р А. Махером група однодумців у соціальної мережі Facebook під назвою «Рух 6 квітня» серйозним чином вплинула на мобілізацію молоді у боротьбі з режимом Х. Мубарака. Тому специфіка протестного руху в арабському регіоні проявилася у низці нових унікальних факторів і тенденцій (серед них, наприклад, безпрецедентна роль ЗМІ у регіональних подіях, зв'язок демократизації з ісламізацією тощо), а це дозволяє з великою часткою впевненості стверджувати, що «арабська весна», справді є унікальним соціально-політичним феноменом складної архітектури міжнародних відносин. Крім того, це дає можливість будувати прогнози щодо її впливу не лише на регіональні політичні процеси, а й на світову політику загалом.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПЕРЕБІГ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЙ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»

3.1 Роль Інтернет-технологій у трансформації соціально-політичного життя в арабському світі

Спосіб життя на Близькому Сході та в Північній Африці відрізняється від решти світу. Культурні норми більшості країн формуються ісламською традицією. Спосіб взаємодії чоловіків і жінок один з одним регулюється за певними принципами. Крім того, велике значення в цих суспільствах мають стосунки між членами сім'ї, особливо між батьками та дітьми. Політичне життя в арабському світі зазнало суттєвих змін в ході подій «Арабської весни», і звісно подолати тиранію вдалось завдяки відчутному «цифровому прориву» в регіоні, а саме активному поширенню мережі Інтернет ще до початку революційних подій.

Варто зазначити, що між 2000-2005 роками рівень доступу до Інтернету зріс приблизно на 411% [96]. Згідно з доповіддю IDS, у 2008 р. на Близькому Сході і в Африці видатки у сфері ІКТ склали близько 40 млрд. дол. [11, с. 55]. Проникнення Інтернету в ОАЕ склало 329,5 %, Бахреїні – 210,4 %, але в Ємені складав тільки 47,2 % [11, с. 45] (див. додаток В).

Саме з 2005 року кількість Інтернет-користувачів на Близькому Сході почала інтенсивно зростати, в деяких країнах спостерігалась навіть на 600 %. Цікаво, що зростання англомовної аудиторії протягом 2000-2007 рр. становило 31,2 %, у той же час арабомовної – 940,5 % [11, с. 56]. Дослідження Нільсена свідчили про 19 млн. арабських користувачів у 2006 році, що складало 10 % населення, хоча інші дослідники вказували про 26 млн. [11, с. 56]. Проте уже на 2007 р. їх кількість суттєво зросла, і, згідно з даними InternetworldStats.com, становила в Ірані 23 млн., Сирії – 1,5 млн., Лівані – 950 тис., Кувейті – 816,7 тис. Ємені – 270 тис. [11, с. 56]. Такі цифри дають можливість стверджувати, що західні держави сприяли цьому процесу як фінансово, так і організаційно. Людей заохочували купляти персональні

комп'ютери, а з 2003 року Microsoft навіть оголосила про створення організаційної структури (в Алжирі, Йорданії, Лівані, Лівії, Марокко і Тунісі) і спільно з Intel і DTK Computer у серпні 2008 року розпочала продаж дешевих ноутбуків на Близькому Сході [11, с. 56]. Такий розширений доступ до Інтернету змінив поведінку та цінності багатьох людей, тим самим приніс кардинальні зміни в арабських суспільствах у гендерних відносинах, структурі сім'ї та політичному житті.

Що саме для близькосхідного регіону привнесли інформаційно-технологічні трансформації і які саме це мало наслідки? Хоча більшість країн Близького Сходу та Північної Африки є консервативними, Інтернет запровадив більш ліберальні культурні норми. Це серйозним чином розширило взаємодію та досвід спілкування чоловіків та жінок на Близькому та в Північній Африці, долаючи гендерні правила. Бо саме Інтернет відкрив нові форми спілкування через електронну пошту, соціальні мережі та чати, де люди різної статі могли ділитися своїми думками і роздумами не знаючи один одного. Такі перетворення змінили не тільки культуру спілкування жінок та чоловіків, але вплинули на дітей, особливо підлітків. Всім відомим фактом є те, що згідно ісламською традицією діти піклуються про своїх батьків, що створює певну інтеграцію між членами сім'ї різного віку. Соціальні мережі почали поступово змінювати цю традицію, адже діти проводили занадто багато часу в Інтернеті, що поглиблювало прірву у взаємовідносинах дітей та батьків. Звісно, що онлайн взаємодія змінювала манери взаємодії підлітків і це прискорювало зміни в характері консервативних традицій у суспільстві [96].

За допомогою чатів і соціальних мереж здійснювались миттєві повідомлення та створювались різноманітні онлайн-спільноти. У всьому регіоні почали створюватись Інтернет-кафе, які давали можливості розвивати свої погляди на політику та соціальні проблеми, особи з різним походженням отримали можливість висловлювати свою думку без жодних обмежень. Одним із найпотужніших політичних ефектів соціальних мереж стала

здатність ділитися і розвивати свої думки, розширювати соціальні мережі та розвивати свою свідомість, а також ставати учасниками не тільки арабських новин, а й світових політичних процесів [96].

Інтернет-технології серйозним чином вплинули на рівень світоглядних уявлень громадян арабського світу, бо соціальні взаємодії в онлайн-спільнотах чи використання веб-сайтів, дозволили більше дізнатися про інші культури, розширили знання про інші цивілізації, сприяло більшим можливостям подорожувати світом.

Ще одним важливим наслідком впливу інформаційно-комунікаційних технологій на близькосхідний регіон стало те, що більшість арабських урядів визнали принципи прав людини, включаючи право на свободу слова. Аналізуючи результати досліджень Freedom House можна зробити висновок, що після подій «Арабської весни» поліпшилась ситуація зі свободою слова в арабському світі. Такі зміни спостерігалися в Єгипті, Тунісі, Лівії – ці три країни змінили свою пресу з статусу «не вільної» до «частково вільної». Звісно, станом на сьогоднішній день з врахуванням політичної ситуації в Єгипті відбулися зворотні процеси в напрямку демократичних перетворень. У той же час, у Лівії та Тунісі значний прорив в цьому напрямку змін мав місце. Варто наголосити, що більшість арабських урядів визнали право на свободу слова та принципи поваги до прав людини і громадянина. Хоча, не варто відкидати той момент, що цензура нікуди не зникла, більше того, вона призводила до ув'язнень, вбивств або вигнання тих, хто виступає проти політики діючої влади. І саме показовим прикладом стали такі країни як Сирія та Ємен. Разом з тим, незважаючи на певні негативні тенденції в окремих країнах регіону, глобальна світова мережа через оприлюднення інформації у відкритому доступі унеможлиблює повну інформаційно-комунікаційну ізоляцію. Громадяни держав з диктаторськими режимами та репресивною політикою знаходять спосіб інформувати світову громадськість, зберігаючи можливість отримати безпеку у висловленні своєї думки та чіткої громадянської позиції [9]. З цього приводу варто згадати

відомий малюнок Пітера Штейнера з написом «В Інтернеті ніхто не знає, що Ви собака. On the Internet, nobody knows you're a dog», опублікований 5 липня 1993 року на сторінках американського щоденника The New Yorker (див. додаток Г). Малюнок відзначає важливий момент в історії Інтернету, а саме те, що Інтернет став предметом розмов широких мас населення. Також він символізує розуміння приватного життя в мережі, коли користувачі можуть відправляти і отримувати інформацію, залишаючись при цьому повністю анонімними. Саме такі можливості і надали Інтернет-технології громадянам країн Близького Сходу та Африки.

Соціальні мережі відіграли важливу роль у революційних подіях в арабському світі. Першою країною, яка використала Інтернет-технології був Туніс. Коли в Тунісі почалося повстання, тиранічний уряд Бен Алі перешкоджав людям висловлювати свої погляди публічно і насильно придушував протести. Єдиним засобом спілкування та організації були соціальні мережі. Вони дали можливість порушити ієрархічну організацію арабського суспільства і приймати рішення на основі консенсусу та колективних обговорень. Враховуючи те, що соціальні мережі суттєво впливали на активність громадськості в ході подій «Арабської весни», уряди Тунісу та Єгипту заборонили доступ до Інтернету, що в результаті призвело до краху обох урядів. Хоча усі контакти, які пов'язують людей в Інтернеті, можуть бути слабкими, справжні взаємини вибудовуються, коли люди зустрічаються на вулиці, і потім поступово починають довіряти онлайн-взаємодіям. Цифровий формат допомагав підтримувати свободу і комунікацію між самими протестувальниками.

Інтернет змінив як соціальні, так і політичні аспекти в арабському світі. Це відобразилося навіть на відносинах між жінками та чоловіками, оскільки дві статі почали спілкуватися один з одним набагато більше, ніж раніше. Також лояльність і підтримка сім'ї зменшилася через надмірне використання Інтернету. Однак, важливо зазначити, що арабські уряди більше не змогли контролювати політичні зміни у своїх суспільствах. Подобалося це

арабським суспільствам чи ні, але підвищення рівня освіти і поява нових комунікаційних засобів масової інформації перетворили арабську вулицю на публічну сферу, в якій свобода слова відігравала більшу роль, аніж політична та економічна еліта в системі управління та громадських питаннях [96]. А головне, що люди усвідомили важливість Інтернету для зміни їхнього життя та суспільства. Отже, важливою складовою нових медіа-інструментів, що створило можливості для політичної участі, стало надання платформи для свободи слова. Публічний простір завдяки соціальним медіа використовував форуми для свободи слова та зібрань, дискусій про свободу та реформи, політичних мережі та обмін доказами про вчинені злочини. Долаючи державний контроль над інформацією та висловлюванням, а також переклавши контроль над публічною сферою від держави до громадян, соціальні медіа надали єгиптянам простір, де вони змогли вільно висловлювати свої погляди та вести розмову про соціально-політичні умови.

Таким чином, суттєвою перевагою соціальних мереж та нових медіа-технологій є їхня доступність для зміцнення публічної сфери. Нагадаємо, що публічна сфера — це мережа інформації та думок з питань, що стосуються суспільного інтересу. Цей простір інформованих громадян і незалежних політичних дебатів є необхідною складовою демократії та політичної участі громадян [75]. У зв'язку з цим інструменти соціальних медіа та Інтернет-технології надають альтернативні джерела інформації та простір для незалежних політичних дебатів. Завдяки розширенню доступу до інформації та розмов, соціальні медіа зміцнюють публічну сферу, яка є важливою для досягнення політичної свободи та демократії.

Онлайн-портали та соціальні медіа дозволяють громадянам долати географічні відстані та соціальні бар'єри, об'єднуючи в такий спосіб ізольованих активістів в одному онлайн середовищі. Сайти соціальних медіа є важливими інструментами для встановлення зв'язків і розширення спілкування між членами політичних рухів та окремими особами.

Активісти Єгипту, які через сильний державний контроль були ізольованими від представників опозиційних рухів, створювали онлайн середовище для комунікації в мережі. З метою подолати монополію держави на інформацію та змінити динаміку влади між авторитарним режимом та його громадянами, єгипетські блогери використовували громадянську журналістику і кіберактивізм [95]. Коли на початку 2011 року спалахнули арабські повстання, метою яких було усунути від влади диктаторські режими у всьому регіоні, соціальні мережі та Інтернет відіграли важливу роль, особливо коли єгипетський уряд закрив Інтернет і мережі мобільного зв'язку, намагаючись не допустити масових заворушень. Починаючи з 2004 р. єгипетські активісти розширили сферу своєї діяльності у роботі з онлайн-мережами, особливо це стало показовим після запуску Facebook арабською мовою в 2005 році. Відомою акцією протесту в Єгипті, яка була організована онлайн, був молодіжний рух, який розпочався у 2008 році як група у Facebook для підтримки робітників у місті Махалл, які планували страйк 6 квітня [39]. Група однодумців у соціальній мережі Facebook була створена Ахмедом Махером. Незалежні журналісти та блогери, які і були учасниками руху, використовуючи Facebook, Twitter та систему відеохостингу Flickr інформували ЗМІ про хід страйку, привертали увагу громадськості, попереджали учасників про дії поліції та організацію системи правового захисту. Ініціаторам вдалося скоординувати одночасні загальнонаціональні демонстрації, що було вперше для Єгипту. Це застало уряд повністю зненацька і ознаменувало вихід Facebook на політичну сцену Єгипту.

Варто наголосити, що крім технологічного, важливим бар'єром у використанні ІКТ виступає мовний фактор. Як уже зазначено вище, арабська мова активно поширилась соціальними мережами ще у 2005 р. А вже у 2006 році арабська здійснила відчутний прорив, витіснивши навіть російську з десятки найпоширеніших мов Інтернету [11, с. 56]. Враховуючи такі зміни, арабські країни змінили доменні імена ICANN, на арабомовні. Цікаво, що

практичну реалізацію такого проєкту здійснювали еміратський інформаційний центр (UAEpic) спільно з колегами з Катару, а також британською організацією Minc.org. [11, с. 56]. Ще у липні 2008 р. ICANN одноголосно проголосувала за застосування арабської мови у веб-адресах. Також спостерігалася тенденція арабізації Інтернету, адже в цей період глобальна пошукова система Google відкрила регіональний офіс в Єгипті та задіяла арабомовну службу новин. У 2000 році було створено «зону вільних медіа та медіа-інвестицій», що трансформувало Єгипет в інвестиційний центр виробництва контенту ЗМІ [11, с. 58].

Активне поширення Інтернет-технологій та здатність нових медіа долати кордони між виробниками і споживачами інформації мало надзвичайно важливе значення для демократизації регіону. Змінилася традиційна медіа-структура, бо виробниками інформаційного продукту були вже не лише професіонали, а й звичайні громадяни стали активними творцями медіа контенту. Більше того, нові медіа і технологічні досягнення надали активістам в Єгипті і Тунісі можливість документувати випадки жорстокості поліції (за допомогою портативних пристроїв) та миттєво поширювати їх в Інтернет мережі. Доречно нагадати, що до поширення соціальних медіа в Тунісі та інших арабських країнах існували випадки самоспалення, жорстокості режиму та протестів, проте їх ігнорували і швидко придушували. Оскільки вони не реєструвалися та не розповсюджувалися в Інтернеті, то про них не дізнавалася не тільки міжнародна спільнота, але й подібна інформація була не доступною пересічним громадянам. Роль соціальних мереж та нових медіа-технологій полягає в тому, що вони допомогли Єгипту тримати зв'язок з своїми громадянами та заручитися міжнародною підтримкою. Отже, рух протестувальників глобалізувався і отримав міжнародну підтримку, соціальні медіа створили більше довіри до активістів і змусили владу контролювати свої дії та нести відповідальність за свою діяльність, адже завдяки масовим протестам правлячі режими змушені були послабити свій тиск.

Важливо зауважити, що в авторитарних режимах одним з найбільших бар'єрів для політичної мобілізації є страх, що активність стане небезпекою для життя і залишить людину на одинці з її інакомислячими поглядами. В цьому контексті соціальні медіа можуть допомогти подолати цей страх, підкреслюючи почуття спільності та мінімізуючи відчуття ізоляції [75]. Саме об'єднавши роз'єднаних єгиптян (які боялись висловити своє невдоволення ситуацією) у великі онлайн-спільноти, які поділяють подібні переконання та прагнення, соціальні мережі змогли продемонструвати колективність руху та зміцнити відчуття приналежності до великої спільноти дисидентів. З позиції психології люди більш готові діяти заради змін, коли знають, що інші відчувають те саме. У цьому сенсі деякі навіть стверджують, що неієрархічна природа онлайн-мереж сприяла політичному руху без лідерів, де жодні видимі лідери не могли бути притягнуті до відповідальності чи заарештовані владою.

Інструменти соціальних медіа сприяли подоланню у людей страху залишитися на самоті, в опозиції до режиму та підвищували колективну підтримку активістів як агентів соціальних змін. Наприклад, публікації в соціальних мережах та фотографії з площі Тахрір заохочували людей до участі в акціях протесту, демонструючи «силу народу». Демонстрація влади людей заразлива, і коли вона поширюється через соціальні мережі, вона надихає інших і дає їм можливість діяти та посилювати громадську активність [75].

Ще однією особливістю є те, що соціальні медіа сприяли колективним діям через зниження трансакційних витрат на організацію протестів, саме через представлення швидких і потужних каналів для поширення інформації. Зокрема, соціальні мережі сприяли розвитку єгипетського повстання, оскільки вони надавали платформи для планування та координації протестів, оголошували всі деталі страйку та піднімали моральний дух. Нові медіа-інструменти також забезпечили миттєві оновлення логістики, підказували як обійти поліцейські

переслідування, і в такий спосіб підвищили довіру до інформаційних повідомлень, оскільки люди могли отримати доступ до оновлень і вказівок щодо мітингів від відомих осіб і друзів. Крім того, соціальні мережі дозволили обмінюватися тактикою протесту між активістами в Єгипті та активістами в інших містах.

Варто приділити увагу терміну слактивізм, який також мав місце бути в подіях «Арабської весни». Слактивіст – це людина, яка підтримує соціальну активність та протести «знизу», проте не відвідує різноманітні акції та мітинги. Натомість слактивіст займається активністю в Інтернеті: підписує онлайн-петиції, «лайкає» та поширює різні записи. Також до слактивізму зазвичай відносять зміну фотографії профілю в соціальних мережах, прив'язану до будь-якої події. Існує поширена думка, що слактивізм замінює реальні дії на практиці і не призводить до змін, які є метою соціальних кампаній. В сегменті Інтернету для позначення слактивізму часто використовують словосполучення «дивані війська» [113]. Виходячи з вище сказаного, слактивізм є участю в онлайн-політичних групах, які вважаються активністю з низьким рівнем ризику, створюють ілюзії впливу на реальний світ і, отже, запобігають реальній офлайн-активності. Насправді відсутність Інтернету в Єгипті (коли єгипетський уряд заблокував Інтернет і телефонні з'єднання під час протестів 28 січня 2011 року) не завадило людям вийти на вулиці, оскільки слактивізм більше не був можливим і люди, які відчували потребу брати участь в протестах, робили це. Таким чином, слактивісти, це ті люди, які хочуть підтримати соціальну чи політичну справу, як правило, виконують мінімальні завдання в Інтернеті, і при цьому витрачають незначні зусилля, мінімальний час чи ризик, бо вони, наприклад, лайкають чи публікують твіти. Усі ці форми роботи активно проявлялися в революційних подіях «Арабської весни».

Разом з тим, слід зауважувати, що хоча інструменти соціальних медіа можуть допомогти підтримати зусилля активістів щодо досягнення демократії та реформ, вони також можуть використовуватися подібним

чином автократичними режимами та екстремістськими групами. Авторитарні уряди в різних країнах також розуміють силу соціальних медіа і використовують їх з метою обмеження свободи слова та політичної активності в Інтернеті. Наприклад, Facebook і YouTube, які були заблоковані в Сирії протягом 3 років, були розблоковані в лютому 2011 року з початком антиурядових протестів у Сирії. Вважається, що скасування заборони на Facebook і YouTube є спробою сирійського режиму відстежувати людей і політичну активність в Інтернеті, а також виявляти активістів і розправлятися з ними через онлайн-платформи [91].

Відомо також, що так звана «Ісламська держава» або ІДІЛ використовує складні онлайн-інструменти цифрових медіа для вербування бойовиків і заохочення нападів. Платформи та форуми соціальних медіа, які дають змогу вільно обговорювати демократію, громадянське суспільство та верховенство права, також дозволяють вести екстремістські дискусії та обмінюватися думками, які пропагують ненависть, дегуманізацію та насильство. Наприклад, нападам у Парижі, Ліоні та Charlie Hebdo передували відео-релізи ІДІЛ, націлені на громадян Франції та заохочуючи їх приєднатися до ІДІЛ та здійснити напади у Франції [71].

Як відомо, соціальні мережі, не мають ієрархій, а разом з ними і чіткого розподілу ролей і завдань. Більше того, вони майже виключили роль конкретних лідерів та авторитетів [63]. Хоча відсутність ієрархічної структури та керівництва іноді вихваляють за те, що вони дозволили «революцію народу», саме ця особливість могла сприяти падінню після повстання тих самих політичних рухів, які спричинили зміни. Якби протести були організовані та керовані офлайн, певні особи могли б бути помітними як гідні представники майбутнього вибору народу. Через відсутність цих претендентів політична сфера після Мубарака в Єгипті повернулася до звичного наративу, який дуже добре відомий в арабських країнах про дихотомію між репресивними та військовими режимами та ісламськими політичними партіями, які борються (найчастіше жорстоко)

ціною людських життів. І прикро, що була така кількість жертв заради реальних змін та реформ.

Підсумовуючи усе вище викладене, варто сказати наступне. Інструменти соціальних медіа відіграли важливу роль в революційних подіях «Арабської весни». Безсумнівним є той факт, що нові медіа-технології мають великий потенціал у просуванні демократії через вільні, незалежні та відкриті політичні дебати та обмін інформацією. Більше того, інформаційно-комунікаційні технології можуть сприяти змінам шляхом організації протестів та політичної активності. Роль нових медіа залежить від політико-економічних умов та природи політичних рухів на місцях, від специфіки розвитку кожної окремої країни, доступності Інтернету і технологій, а також ступеня контролю режиму над ЗМІ та інформацією. Разом з тим, соціальні медіа як інструменти є необхідними, але недостатніми факторами для реальних політичних змін. Поза сумнівом вони відіграють життєво важливу роль, проте сьогодні важливим завданням є максималізувати переваги та звести до мінімуму усі ризики мережі Інтернет. Тому з метою максимального доступу до інструментів інформаційно-комунікаційних технологій у сприянні демократії та реформам у країнах Близького Сходу, потрібно створити програми, які на постійній основі будуть впроваджувати кіберреалістичний підхід.

Викладений у підрозділі матеріал переконує, що у зв'язку з швидким поширенням Інтернету в Єгипті, Тунісі, Лівії, Бахреїні та інших країнах регіону, відбувся процес трансформації еліт. Адже населення арабського світу долучилося до інформаційно-комунікаційних технологій, отримало можливість користуватися мобільними телесистемами, різноманітними гаджетами, підключеними до Інтернету. Ще напередодні «Арабської весни» ідеологічна основа протесту готувалася, бо до поступової зміни свідомості населення підштовхували соціальні мережі. Цьому сприяли безкоштовні пошукові системи Google та сервіс для розміщення відео в YouTube. Люди мали можливість отримувати інформацію з сайтів, де були

виставлені не тільки аматорські зйомки протестів з вулиць, але й зроблено багато професійних відеороликів, які посилювали активність демонстрантів.

Отже, цифрові технології, соціальні мережі та Інтернет відіграли провідну роль комунікаційної платформи у мобілізації розпорошених спільнот та сприяли посиленню процесу об'єднання. Вони дали нові можливості різним колам арабського суспільства, від активної молоді, опозиційних арабських ЗМІ до радикалів ісламістів. Мобільні пристрої, Twitter і Facebook стали каталізаторами повстань у Тунісі та Єгипті, а значна кількість чатів, блогів, електронних версій друкованих видань стали основою для висловлення незалежної точки зору щодо політичної ситуації в регіоні.

3.2. Вплив нових медіа і соціальних мереж на революційні події «Арабської весни»

Події, які відбулися в 2010 році у багатьох державах Північної Африки і Близького Сходу, привернули увагу не тільки громадянського населення цих країн, але і всього світового співтовариства. Визначальну роль в цих конфліктах відіграли соціальні мережі та нові медіа. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на початку XXI століття сприяв конвергенції онлайн-і офлайн-просторів, що підвищило роль та значення нових медіа як сукупності інформаційно-комунікаційних платформ та інструменту публічної політики. Відбулась фактична інтеграція онлайн-простору та публічного соціально-політичного простору на основі застосування технологій Web. 2.0 (блогів та відео-блогінгу, вікі-проектів, соціальних мереж) та Web. 3.0 (нових інформаційних платформ, що редагуються професіоналами та наповнюються якісними послугами та інформацією).

В результаті нові медіа відіграли важливу роль у трансформації публічного простору арабських країн, що було спричинено подіями «Арабської весни», під якою розуміємо серію демонстрацій, мітингів та демократичних повстань (у випадку Лівії, Сирії та Ємену – збройних повстанських рухів), які відбувалися серед арабських країн: від Тунісу та

Єгипту до Ємену, Бахрейну, Лівії та Сирії з 2010 р. до теперішнього часу. Ключову роль у розповсюдженні та перебігу даного процесу відіграли нові медіа, представлені цифровими комунікаційними технологіями на базі супутникового телебачення, комп'ютерів та мобільних телефонів, що розвиваються за допомогою мережі Інтернет та дозволяють дедалі більшій кількості людей брати участь у соціальному та політичному житті, знижуючи ефективність традиційних медіа (газет, журналів, радіо та телебачення).

Протестувальники в Тунісі, Єгипті, Ємені, Бахреїні, Сирії були організовані, хоча і не об'єднані навколо традиційних політичних організацій, проте виступали у коаліції мереж, які були свого роду неформальними партіями. Децентралізований характер нових медіа позначився на характері керівництва чи координації арабськими повстаннями. Замість одного революційного центру, яким історично могла виступати група політиків чи військових, підпільна революційна партія тощо, у цифровому просторі створювалися численні центри, роботу яких координували діджерати чи неформальна еліта цифрового онлайн простору, що перебуває на вістрі цифрової революції у тій чи іншій країні [90]. В результаті лідери країн, в яких відбувалася «Арабська весна», прагнучи придушити масові демонстрації або повстання, що започаткували, завдавали удару по учасникам даних акцій, практично не торкаючись діджератів, яких було досить складно виявити і придушити внаслідок їх численності та розосередженості на території різних держав. Таким чином, усуваючи наслідки, ці лідери не могли подолати їхню спрямовуючу силу або вчасно перехопити управління мізками та настроями людей.

Повстання в арабських країнах не були результатом діяльності певних політичних лідерів, що спиралися на політичні рухи чи партії, їх запускали в основному діджерати, які часто не були інтегрованими в партійно-політичну систему. Тому вся інформація швидко поширювалися серед молоді. При цьому якби повстаннями керували певні лідери або їхня кількість була невеликою, то вони були б ідентифіковані від самого початку, і політичним

лідерам Тунісу, Єгипту, Ємену та інших країн було б легше їх придушити. Дані повстання стали можливі багато в чому завдяки поширенню цифрових технологій серед населення. Роль політичних ідеологій та політичних партій у цьому процесі була зведена до мінімуму. Навіть ісламісти, будучи організованою та ідеологічно оформленою політичною силою в Єгипті та Тунісі, на першому етапі протестних виступів не могли ними управляти, оскільки не до кінця розуміли або не могли оперативного адаптуватися до вимог «революційних» мас, які діяли багато в чому внаслідок запуску конкретних інформаційних приводів.

Керівництво або координація повстаннями відбувалося на рівні інформаційних мереж, які направляли людей на конкретні дії у відповідь на ту чи іншу подію, висвітлення якої у негативному ключі відіграло мобілізаційну роль та виводило людей на вулиці та площі. Ці повстання, які починалися як масові демонстрації, стали прикладом переходу ненасильницьких форм політичного протесту на стадію збройного повстання, захоплення органів державної влади й, часом, громадянської війни. При цьому об'єктивними причинами початку повстання могли бути соціально-економічна криза в країні, високий рівень безробіття та корупція, соціальна несправедливість, а суб'єктивними – жорстокість дій політичної влади, представників силових органів, резонансні порушення прав людини тощо. При цьому в умовах відсутності єдиної спрямовуючої сили цілі повстання могли змінюватися в процесі його протікання – від покращення економічних та соціальних умов життя, дотримання прав людини, демократизації політичної системи та проведення нових виборів до зміни режиму. У зв'язку з тим, що організація та координація протестів ґрунтувалася на використанні сучасних інформаційних технологій та соціальних мереж, революційні події називали «Твітерна революція», «Революція 2.0».

Успішним і спільним досвідом було те, що в ході «Арабської весни» інструментом комунікації була арабська мова, за допомогою якої формувалася однакові гасла і тактика в різних країнах.

Перші протести через Facebook були організовані у Тунісі, очолили його туніські музиканти-репери. Одним із ініціаторів демонстрацій у Єгипті 25 січня стала Facebook група «Ми всі Халед Саїд», названа на честь молодого чоловіка – жертви свавілля поліції [81]. Її заклики до протесту були підтримані «Рухом 6 квітня», а також молоддю Братів-мусульман, правозахисниками та просто пересічними громадянами [81]. В результаті, напередодні масових демонстрацій 25 січня на вулицях Єгипту сформувався потужний набір різних мереж і груп протесту. Так, багато єгипетських революціонерів брали за основу досвід туніських «колег», обмінювалися у просторі нових медіа своїм досвідом. Наприклад, викладаючи фотографії у Facebook, на яких схематично було зображено респіратор, що складався з декількох шарів хустки з загорнутими в нього нарізаним луком, туніські революціонери в такий спосіб інформували єгипетських революціонерів. Адже на площі Тахрір вони протистояли силам єгипетської поліції, яка була спрямована туди за дорученням президента Хосні Мубарака. Комунікація через Facebook активно використовувалась і сирійською опозицією, яка намагалась скопіювати успішні навички єгипетських революціонерів [81]. Така ж ситуація була і в Бахрейні, де ініціаторами повстання теж стали Facebook-активісти.

Таким чином, Facebook став майданчиком співпраці між революціонерами двох країн, до досвіду яких надалі зверталися арабські революціонери з інших країн. Більше того, молоді єгипетські і туніські активісти навіть проводили спільні мозкові штурми, в ході яких удосконалювалася тактика застосування технологій повстання, давалися практичні поради щодо захисту від гумових куль і способів зведення барикад.

Слід зазначити, що революція в Тунісі була багато в чому заснована на використанні Twitter, що дозволяє в режимі реального часу висвітлювати ті чи інші події набагато оперативніше, ніж телебачення, радіо чи газети, чи то акт самоспалення туніського торговця фруктами Мохаммеда Буазізі, з якого

почалися масові заворушення, або втеча з країни президента Тунісу Зін ель-Абідіна Бен Алі. Повідомлення в Twitter про успіхи революції в Тунісі швидко підхоплювалися єгипетськими діджератами, посилюючи протест у Єгипті. Таким чином, нові медіа виконували одну з головних функцій – підтримували масові протестні настрої та виводили людей на вулиці та найбільші міські площі.

Молодь стала основною рушійною силою «Арабської весни», бо є найбільш обізнаною в інформаційних технологіях. Більше того, нові медіа, по суті, відкрили можливість для участі у повстаннях арабських жінок, яке не розглядалося як порушення традиційних соціальних норм в арабських країнах. Багато з них стали діджератами, які працювали як цивільні журналісти і стали ключовими джерелами новин для протестувальників на вулицях, тоді як традиційні ЗМІ залишалися під контролем чинної влади.

Загальною рисою, що дозволяє говорити про єдність тактики протестувальників у ході подій «Арабської весни», став заклик за допомогою нових медіа виходити на центральні площі як трибуни протесту. Площа Тахрір в Єгипті, Авеню Хабіба Бургіби в Тунісі, Перлинна площа в Бахреїні та ін. Людям рекомендували зосереджуватися в мечетях і після п'ятничної молитви прямувати на столичну площу, а в інших містах – на найближчу до мечеті площу. Центральне значення цих просторів для спілкування великої кількості людей та підтримки протестних настроїв у арабському світі значною мірою полягало у прориві інформаційної блокади та нівелюванні традиційних засобах масової інформації, які прагнули давати іншу інформаційну картинку і не допускати розростання протесту. Спочатку події «Арабської весни» для міжнародного співтовариства стали несподіванкою, оскільки народні повстання в Тунісі, Єгипті, Бахреїні, Лівії та Сирії, не вкладалися в рамки уявлень про неготовність та несприйнятливність цих держав до демократичних перетворень. Більше того, несподіванкою став факт того, що революціонери почали досить ефективно використовувати нові інформаційно-комунікаційні технології, незважаючи на те, що у їхніх країнах

вони розвивалися недостатньо активно. Також дивовижною стала широта та глибина участі молодих арабських жінок у публічному просторі як онлайн, так і безпосередньо на вулиці під час «Арабської весни», незважаючи на те, що в цих державах жінки традиційно відігравали меншу роль у публічній сфері, ніж чоловіки.

Слід зазначити, що протягом двох десятиліть в арабських країнах відбувалася революція у сфері розвитку засобів масової інформації. Цей процес розпочався з розвитком в арабських країнах супутникових інформаційних та телевізійних мереж. Медійна революція дозволила сформувати новий арабський громадський простір, у якому дискусії та обмін думками стали нормою, оскільки розмивався владний контроль над потоком інформації серед населення. Точкою відліку цієї медійної революції можна вважати 1 листопада 1996 р., коли Катар запустив міжнародну телекомпанію Аль-Джазіра [87], яка зберігає свою незалежність у сфері редакційної політики від уряду цієї країни, незважаючи на переважно державне фінансування. У своїх інформаційних програмах Аль-Джазіра охоплює основні події на Близькому Сході та у світі у доступній для широкої арабської аудиторії формі. Сам формат 24-годинної подачі новин виявився новим як для арабських ЗМІ, так і арабських споживачів новин. Охопивши близько 43 млн. телеглядачів по всьому світу до 2011 року, Аль-Джазіра надала можливість арабським телеглядачам у рамках телевізійних ток-шоу брати участь в обговоренні політичних, соціальних та культурних питань, які раніше вважалися табу в арабському світі, а також створила ширше охоплення міжнародного інформаційного порядку денного, знизила інформаційний розрив між арабськими урядами та населенням. Аль-Джазіра відіграла важливу роль у руйнуванні більшої частини арабських медійних заборон на обговорення чутливих та критичних питань, таких як ісламський фундаменталізм, демократія в арабському світі (або її відсутність), американський вплив на деякі арабські уряди, права людини. Однак, варто зазначити, що Аль-Джазіра втратила близько 86% своєї глядацької аудиторії

внаслідок одностороннього висвітлення подій «Арабської весни», що відображало в значній мірі національні інтереси Катару та США, інформаційної підтримки революційних процесів у Єгипті, Лівії, Сирії та Саудівської Аравії, ігноруванням подій, що відбуваються в Бахреїні [31].

Також на фоні розвитку супутникового телебачення та нових міжнародних телекомпаній в Арабському світі важливо відзначити роль нових медіа у протестній активізації арабської молоді. Сам термін «нові медіа» стосується всіх форм інтерактивних інформаційних зв'язків, які використовують як перше та друге покоління Інтернет-технологій. У той час як New Media 1.0 (технології Web 1.0 і Web 2.0) включають в себе електронну пошту, чати, пошукові системи, а також форуми, New Media 2.0 (технології Web 2.0 з переходів до технологій Web 3.0) включає бездротові Інтернет-технології, реалізовані на таких платформах як Facebook, YouTube, Twitter, Myspace, WhatsApp, RSS-канали, обмін текстовими повідомленнями, блоги, вікі-проекти та ін., які зробили контент користувача невід'ємною частиною процесу спілкування в Інтернеті. Вони дозволили користувачам-аматорам та користувачам-професіоналам створювати та змінювати зміст та ділитися ним з іншими, використовуючи відносно прості інструменти, які часто недорогі чи безкоштовні, посилюючи інтеграцію онлайн- та офлайн-світів.

Незважаючи на те, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в арабських країнах активно розвивалося супутникове телебачення, відбувалося становлення незалежної телевізійної журналістики, ключове значення у сфері впровадження глобальних інформаційно-комунікаційних технологій мало підключення арабського світу до Інтернету. Саме про ці аспекти ми зазначали в попередньому параграфі, проте варто ще раз наголосити. Так у 1991 р. Туніс став першою арабською країною, що підключилася до Інтернету. Другою країною став Кувейт, підключення якого до мережі сталося 1992 року. У 1993 році Єгипет та Об'єднані Арабські Емірати також підключилися до мережі Інтернет, а Йорданія – у 1994 році. При цьому в

Тунісі, Лівії, Єгипті та Ємені, уряди яких були повалені в ході «Арабської весни», відсоток Інтернет-користувачів серед населення виявився істотно нижчим, ніж у країнах-лідерів за цим показником в арабському світі [89]. Це дозволяє говорити про те, що кількісні показники розповсюдження мережі Інтернет не відігравали вирішальної ролі в процесах активізації арабської молоді, важливішим став фактор спрямованого використання нових медіа в соціально-економічне середовище арабського суспільства, що посилювалося серією антиурядових інформаційних приводів (див. додаток Д).

Однак у Сирії, наприклад, навіть наприкінці 1990-х років було лише дві точки доступу до Інтернету: Американський культурний центр та Сирійська інженерна асоціація, розташовані в Дамаску. Коли Башар Аль-Асад став президентом Сирії, доступ до Інтернету був суттєво розширений. До цього багато сирійців отримували доступ в Інтернет через телефонні лінії Лівану та Йорданії. У Саудівській Аравії в цей час також було поширено практику доступу до Інтернету через телефонні лінії Бахрейну. Однак згодом в арабських країнах доступ до Інтернету почали надавати місцеві Інтернет-провайдери, що сприяло швидкому зростанню кількості Інтернет-користувачів у спільній частці населення. Одним із парадоксів розвитку нових медіа, пов'язаних із поширенням мережі Інтернет, було те, що вони серйозним чином вплинули на активізацію протестних дій, зокрема молоді, при цьому в Єгипті розширення доступу до нових медіа стало результатом зусиль уряду Мубарака. Так, починаючи з кінця 1990-х рр., єгипетський уряд ініціював проекти щодо безкоштовного доступу та розширення центрів громадського доступу до мережі Інтернет. В результаті влітку 2010 року через соціальну мережу Facebook свої дії координували понад 90 тисяч протестувальників у Єгипті, а загальна аудиторія цієї соціальної мережі, мобілізована активістами, становила понад 2 млн. осіб лише в самому Єгипті [22].

Той факт, що більшість арабських революціонерів освоїли та успішно використовували два покоління Інтернет-технологій, зовсім не означає, що ці

технології сприяли поширенню серед них демократичних цінностей. Нові медіа дозволили багаторазово посилити ефект причетності чи співчуття тієї чи іншої події, наприклад, щодо акту самоспалення туніського вуличного торговця Мохаммеда Буазізі 17 грудня 2010 року, який став першим тригером не тільки для туніської революції, але й для повстання в сусідньому Єгипті, де подібним тригером стало розміщення в мережі інформації про вбивство відомого блогера та борця з корупцією у правоохоронних органах Халеда Саїда. Більше того, нові медіа сприяли розростанню ефекту революційного доміно у всьому арабському світі.

Нові медіа, зокрема, Facebook апелювали політичні події до особистого досвіду, який доводилось переживати. Інформація про Халеда Саїда або Мухаммеда Буазізі, розміщена через мобільні телефони на сторінці в Facebook, швидко ретранслювали мільйони користувачів, нівелюючи і знижуючи достовірність інформації, яку подавала офіційна влада. Коли політична подія завдяки новим медіа відчувалася на особистому рівні, багаторазово підвищувався рівень залученості – як на емоційному, так і на фізичному рівні, зростав рівень традиційної та електронної політичної участі.

Нові медіа стали альтернативою традиційним засобам масової інформації. Використання цього інструменту дозволило сфокусувати увагу світової спільноти, зокрема, глобальних медіа, до подій «Арабської весни». Слід зазначити, що революційні активісти використовували нові медіа, щоб ініціювати та організувати широкий спектр дій у рамках громадянської непокори, що включає створення наметових містечок на центральних площах, проведення сидячих демонстрацій, масових мітингів та акцій пішої ходи. Платформи соціальних мереж були використані у реалізації колективної діяльності, сприяли формуванню почуття спільності та колективної ідентичності серед незадоволених груп молоді, розширюючи локалізовані політичні простори, встановлюючи зв'язки з іншими групами активістів, надаючи суспільний резонанс своїм особистим чи груповим образам та отримуючи підтримку з боку регіональних, і глобальних медіа-

спільнот. Так, анонімний єгипетський активіст опублікував 25 січня 2011 року у Facebook інформаційне повідомлення про проведення «Дня гніву» в Єгипті, що фактично стало початком єгипетської революції. Арабська молодь стала використовувати Facebook для організації та планування протестів, Twitter для їх координації, а YouTube, щоб продемонструвати світові подієвий відеоряд, у тому числі в режимі прямої трансляції [88].

«Арабська весна» сприяла популяризації уявлень про вклад нових медіа в протестну активність, проте систематичні дослідження такого вкладу практично не проводилися. Безумовно, успішне застосування протестуючими технологій нових медіа в арабських країнах призводило до зародження громадського протесту. Проте, надалі процеси самоорганізації дозволяли протестувальникам обходитися без використання нових медіа, особливо коли Facebook та Twitter стали контролюватись силами безпеки. Соціальні структури, що сформувалися на різних платформах нових медіа, зберігали свою стійкість і в умовах відключення мережі Інтернет.

Використання технологій нових медіа дозволяло оперативно мобілізувати індивідів у великі соціальні мережі та здійснити політичні дії з великою швидкістю, у немислимому до цього – національному чи навіть регіональному масштабі. Нові медіа стали інструментом, який дозволив громадським рухам досягти своєї мети.

Разом з тим, арабські революції відбувалися багато в чому за рахунок традиційних форм політичної організації, загострення існуючих у суспільстві протиріч та проблем задовго до появи нових медіа, які лише надали цьому процесу більшої швидкості та ширшого охоплення учасників. Так, у Єгипті лише за перше десятиліття XXI століття відбулося близько 3000 протестів робітників без значного застосування нових медіа.

Для того, щоб дослідити роль, яку нові медіа відіграли під час «Арабської весни», Філіп Говард у рамках проекту з інформаційних технологій та політичного ісламу в 2011 р. сформував базу даних з Twitter за допомогою служби архівації TwarperKeeper, в рамках якого проаналізував

потік твітів по п'яти країнам – Алжиру, Єгипту, Тунісу, Марокко та Ємену. Він проаналізував загалом 3,1 млн. твітів 2011-2012 років. [68]. Проведений аналіз дозволив досить точно реконструювати роль Twitter під час революції у Тунісі. Так, роль блогів у Тунісі полягала в тому, що туніська блогосфера виступала простором для відкритого політичного діалогу щодо проблем корупції та можливості політичних змін. Аналіз ролі Twitter у Єгипті на основі 2 мільйонів твітів дозволив зробити висновок, що Twitter став інструментом ретрансляції успішного досвіду протестної мобілізації населення між країнами регіону. Вивчення масиву даних із Facebook дозволив виділити роль цієї соціальної мережі в Єгипті, яка полягала у здійсненні функцій центрального вузла у мережі політичного невдоволення. YouTube в ході протестної активності в різних арабських країнах дозволив громадянським журналістам за допомогою камер мобільних телефонів транслювати історії про те, що традиційні засоби масової інформації не змогли або не захотіли показати через тиск держави. Таким чином, нові медіа стали форумом для формування політичних дискусій, участь у яких була безпечною, швидкою та здійснювалася на віддаленій відстані, створюючи публічний онлайн-простір з революційним контекстом і тим самим відкриваючи шлях для роботи професійних революціонерів.

Варто зауважити, що дослідження К. МакГерті доводять вплив революційних подій «Арабської весни» на процеси самоідентифікації «про те, що нові медіа сприяли формуванню нових соціальних ідентичностей [79]. Простеживши поширення між користувачами YouTube відео самоспалення Буазізі в Тунісі, вони продемонстрували як відбувається процес самоідентифікації користувачів мережі щодо даного мережного контенту, а також ширше щодо діяльності органів державної влади. При цьому швидкість формування нових ідентичностей значно перевищила аналогічний показник у рамках традиційних медіа.

У свою чергу, аналіз географії поширення хештегів, пов'язаних з революцією в Єгипті та громадянською війною в Лівії, дозволило краще

зрозуміти роль нових медіа під час «Арабської весни». Зокрема, аналіз інформації про користувачів Twitter, які використовували хештег #Egypt у 2011 р., показав, що він поширювався приблизно в рівних частках (по 40%) англо- та арабомовними користувачами. Дослідження охопило 7,5 млн. твітів під хештегом #Egypt, дало можливість зробити висновок про те, що початковий інтерес до цієї теми був ініційований в рамках глобальної англійської аудиторії, а потім вже змістився на рівень регіону Близького Сходу і самого Єгипту. У міру того, як революційна активність сходила нанівець, даний хештег ставав все більш локалізованим серед єгипетських Інтернет користувачів.

Даючи оцінку географії 5,3 млн. твітів, що містять хештег #Libya, можна сказати, що лише 20% з них були написані арабською мовою, а понад 70% – англійською. Введені в 2011 р. режимом М. Каддафі тимчасові обмеження на доступ до Інтернету знизили кількість твітів арабською мовою, але їхня кількість швидко відновилася після повалення режиму. Твіти арабською мовою під хештегом #Libya склалися в основному з твітів, автори яких знаходилися поза Лівією, включаючи лівійських мігрантів у західних країнах, на відміну від ситуації з твітами арабською мовою під хештегом #Єгипт, які поширювалися в основному самими єгиптянами [52].

Незважаючи на очевидне залучення нових медіа до протестної діяльності в ході «Арабської весни», без достатньої кількості емпіричних досліджень їх роль і значення можуть недооцінюватися. При цьому існує низка проблем у галузі дослідження ролі та значення нових медіа в ході протестної активності, пов'язаних зі значною швидкістю поширення інформації та розвитком Інтернет-технологій, точністю вимірювань інформаційних обмінів у реальному масштабі часу, співвідношенням між офлайн та онлайн-подіями, зміною характеристик та функціональності платформ нових медіа, можливістю архівації та структурування масивів даних, що циркулюють за різними платформами нових медіа. Вирішення цих проблем можливе на шляху вдосконалення інструментів збирання та аналізу

сукупного масиву даних, що передається користувачами з використанням нових медіа. Незважаючи на те, що цю інформацію часто можна знайти за короткі періоди часу за багатьма платформами, у тому числі за допомогою потокового інтерфейсу та іншого програмного забезпечення, це не дає можливості відстеження всього масиву та всіх типів даних.

Низка інформаційних інструментів і додатків частково вирішують проблеми вивчення ролі та значення нових медіа в ході протестної активності: Tweekdeck і Topsy підтримували інформаційний пошук по блогах, Twitter та різних соціальних мереж, TwapperKeeper дозволяє відстежувати статистику хештегів у Twitter, HootSuite сервіс статистики Google Analytics та графіки твітів, TwitterTimes здійснює фільтрацію шуму, Trendistic відстежує ретвіти популярних повідомлень різними користувачами, Tlists підтримує пошук та створення списків популярних тем, MapMash.in підтримує моніторинг ключових слів та словосполучень, які використовують користувачі в твітах та TwtPoll дозволяють швидко створювати опитування та систематизувати звітну інформацію, у тому числі на основі Twitter.

Важливим аналітичним завданням є зіставлення різних платформ нових медіа, з погляду їхньої ролі та значення в ході здійснення протестних акцій. Це ускладнює процедуру збору цифрових даних, вимагаючи запровадження відповідних показників значущості та популярності кожної платформи в залежності від етапу розвитку протестних акцій та інших факторів, включаючи соціокультурну специфіку тієї чи іншої країни. Більше того, багато програм для обміну текстовими повідомленнями, включаючи WhatsApp, Telegram, Viber та інші працюють із застосуванням технологій шифрування, створюючи можливість користувачам спілкуватися безпосередньо особисто або в невеликих групах, не розміщуючи дані повідомлення в публічному інформаційному середовищі. Зміст і пов'язані з ними метадані, як правило, недоступні для публічного доступу, що робить їх аналіз практично неможливим. Найчастіше, дослідникам доводиться

покладатися на зміст загальнодоступних платформ, таких як YouTube, Facebook, Twitter, Instagram, Ask.fm та інші. Дані сайти нових медіа дозволяють збирати великі обсяги даних, незважаючи на відмінності у доступі до їхнього контенту. Наприклад, Twitter дозволяє отримати доступ до змісту твітів та їх метаданих через їх API. Реєстрація розробників і ключі автентифікації легко доступні і дозволяють дослідникам збирати дані через потокове, так і через пошукове API. Зміст твіттів, географічне положення відправника, його передплатники та інша інформація може бути зібрана або в режимі реального часу та потокової передачі інформації, або на основі аналізу певного часового інтервалу. Так, додаток Twitter API надається самим Twitter для використання у зовнішніх програмних продуктах, включаючи можливість отримання своїх та чужих стрічок твіттів, додавання нових твіттів, видалення та оновлення старих записів, отримання відповідних за вказаними параметрами твіттів, списків читачів та їх друзів. Платформи таких нових медіа як Facebook, YouTube та Instagram менш корисні та не забезпечують таких же гнучких можливостей. Більшість їхнього вмісту може бути зібрана вручну.

Таким чином, підбиваючи підсумок, варто зазначити, що в ході процесів «Арабської весни» нові медіа виступили одним із ключових інструментів публічної політики та факторів соціально-політичної трансформації публічного простору у низці арабських держав. Найбільш переконливою ознакою Арабської весни стала значна активізація такої соціальної групи як арабська молодь, яка включилася до процесів публічної політики як онлайн – у мережі Інтернет, і офлайн – на вулицях і площах. «Арабська весна» стала найзначнішою історичною зміною в арабському світі, багато в чому завдяки появі глобального арабського покоління, що використовує свої акаунти в нових медіа для вибудовування горизонтальної транснаціональної комунікації зі значимих для них соціально-політичних питань.

Незважаючи на те, що нові медіа не зробили арабську молодь більш схильною до демократії у довгостроковому вимірі, своєю появою вони допомогли молодим революціонерам звільнитися від контрольованих державою засобів масової інформації. Доступність нових медіа дозволила як діджератам, професійним революціонерам та їхнім численним прихильникам дуже ефективно координувати дії учасників протестів, а також ділитися своїм досвідом, успіхами та проблемами зі своїми «колегами» з інших арабських країн, минаючи національні кордони. Внаслідок події «Арабської весни», що розгорталися в досить обмеженому часовому інтервалі в тій чи іншій країні, призвели до суттєвої трансформації чинних політичних режимів Тунісу, Єгипту, Лівії, Ємену та інших країн, при цьому найбільш досягли успіху в цій справі ті протестні рухи, які зуміли скористатися потенціалом нових медіа у межах Інтернет-простору публічної політики.

3.3. Молодіжний фактор у протестній діяльності подій «Арабської весни»: проблеми та перспективи

Швидка та несподівана масова мобілізація молоді 2010-2011 років стала результатом глибоких змін у свідомості арабської молоді, і передумовами цього процесу була низка причин економічного, політичного і соціального характеру. У центрі уваги нового покоління було їх майбутнє, статус та умови життя молодих людей Середземноморського регіону.

Старша наукова співробітниця Інституту міжнародних відносин у Римі Сільвія Коломбо розглядає роль молодіжного активізму у подіях «Арабської весни» у контексті державної середземноморської політики держав та програм Європейського союзу. На її думку, більшість аналітиків, які вивчають арабські повстання 2010-х, характеризують населення регіону з високим рівнем безробіття в молодіжному середовищі (див додаток Е), що було спричинене погіршенням демографічних показників, політичного, соціального та економічного життя. Це і призвело до посилення невдоволення та гніву серед молоді [57, 26].

У багатьох країнах Середземноморського регіону молодь вважалася основною причиною початку «Арабської весни» та усіх післяреволюційних політичних перетворень. Сільвія Коломбо зазначає, що політиками та науковцями молоді люди сприймалися як потенційний двигун довгострокових змін у регіоні. Проте наслідки арабських повстань, які ініціювала молодь не допомогли їй отримати переваги політичної участі у житті держав, а призвели до зворотного ефекту – втрати популярності молоді та її планомірної ізоляції від громадських структур та інститутів. Також акцент на молоді як на «революційних гравцях» призвів до недооцінки провідних лідерів та організацій, які враховували інтереси не лише молодих людей, а й усього суспільства [57, 21].

Молодіжні групи та організації, звичайно, відігравали важливу роль у цих подіях, але вони є частиною більш широкого спектру рухів, таких як профспілки, селянські рухи, політичні партії, релігійні організації. Ключовим фактором активізації «Арабської весни» стало посилення «глобального покоління» молоді в арабському світі [2]. Це покоління включало більше половини світового населення і складалося з молодих людей, що народилися після 1980 року. Воно виростало в епоху цифрових технологій, що дозволило людям з різних географічних регіонів бути свідками тих самих подій практично в режимі реального часу. Крім того, представники цього покоління мали більшу медійну грамотність, що дозволяло практично миттєво отримувати доступ до величезного обсягу інформації. «Глобальне покоління» не лише спілкується через національні кордони, а висловлювало емоції через кордони, створюючи глибші горизонтальні зв'язки та швидко реагувало на зміни поведінки та настрої учасників спілкування в інших країнах.

Водночас, навіть без урахування чинника «глобального покоління» арабський світ має один із найвищих відсотків молоді у загальній структурі населення. Це коли молодь набагато більш численна, ніж інші вікові групи. Арабські країни з високою часткою молоді віком до 25 років включають

Ємен – 65%, Саудівську Аравію – 62%, Ірак – 62%, а також Алжир – 57%. Весь регіон Близького Сходу перебуває перед демографічним вибухом, у якому молодь віком від 15 до 25 вже становить найбільшу частку населення [8]. Однак молодь є величезною соціально-економічною та політичною проблемою в арабському світі. В інших частинах світу, зокрема, у Південно-Східній Азії в умовах відкритої економіки та сильних освітніх систем молодь стає фактором економічного зростання. В арабських країнах молодь стикається з відсутністю робочих місць, внаслідок чого стає схильною до антиурядових виступів. Рівень безробіття в арабському світі був одним із найвищих у світі напередодні «Арабської весни». Незважаючи на високі темпи економічного зростання в регіоні загалом упродовж нафтового буму 2002-2010 років рівень безробіття серед арабської молоді вимірювався двозначними цифрами, вчетверо перевищуючи рівень безробіття серед інших груп населення. В результаті молоді люди в арабському світі зіткнулися зі значною економічною маргіналізацією та відносною соціальною ізоляцією. Катар став єдиною арабською країною, в якій 11%-й рівень безробіття серед молоді був нижчим за середньосвітовий показник. Однією з причин безробіття стала проблема в галузі здобуття освіти в країнах «Арабської весни». Рівень розвитку освіти може бути виміряний відповідно до Індексу розвитку освіти. Виступаючи елементом Індексу розвитку людського капіталу (у рамках Програми розвитку ООН), він показує рівень грамотності населення, який розуміється як середня кількість років, витрачених на навчання, та очікувану тривалість навчання в арабських країнах. Загальне зниження Індексу розвитку людського капіталу в арабських країнах, складовим елементом якого виступає освіта та діяльність професорсько-викладацького складу університетів, «які формують особу, яка вміє орієнтуватися в ситуації невизначеності (у тому числі інформаційному шумі)» [8], відіграли важливу роль у процесах активізації арабського населення під впливом інформаційних приводів протестного характеру (див. додаток Е).

Незважаючи на вельми помірні інвестиції в оборонну сферу країни «Арабської весни» не змогли залучити необхідних інвестицій у розвиток людського капіталу, соціальної інфраструктури, розширення та диверсифікацію економічної бази, створення робочих місць (див. додаток Є). Відносно невелике зростання військових витрат країн арабської весни у 2011-2015 роках відображав загальносвітовий тренд підвищення військових витрат, особливо в регіоні Близького Сходу, а також частково був спрямований на стримування Ірану, який витрачає близько 10 млрд. доларів щорічно, а також на ліквідацію розриву у сфері військових витрат із Ізраїлем, який витрачає близько 6% свого ВВП або близько 17 млрд. доларів на рік [104]. На тлі дуже низьких показників соціально-економічного розвитку в країнах «Арабської весни» розвиток нових медіа призвів до соціально-політичної трансформації публічного простору, створивши умови для активізації політичних протестів.

Відразу після відставки президента Єгипту Хосні Мубарака у лютому 2011 р. молодіжний рух, який спровокував повстання 25 січня, почав відігравати провідну роль на політичній сцені країни [82, 27]. Молодь прагнула політичного впливу всередині держави, об'єднувалася в різні організації, які претендували на захист цілей революції, виражених у гаслі «Справедливість, свобода та гідність», і наполягала на своєму включенні до нової системи (Система державного управління Єгиптом).

Загалом після 2011р. молодіжні рухи Єгипту справді розділилися на численні групи з різними цілями та стратегіями, у зв'язку з чим сформувалися три стратегічні лінії по роботі з молоддю після арабських повстань: 1) ведення «вуличної політики» для тиску на молодіжних активістів «революційними» вимогами; 2) поступова зміна підходу щодо залучення молоді до політичної системи, створення нових суспільних та політичних просторів; 3) створення спілки молоді з новим політичним режимом. Науковий співробітник центру близькосхідних та північноафриканських досліджень Вільного університету Берліна Надін

Абдалла розглядає три молодіжні організації Єгипту, стратегії їхньої роботи та труднощі, з якими вони стикаються: 1) Фронт Муніципалітетів Єгипту (FME) (*gabihat mahliat masr*); 2) Муніципалітети Аль-Доккі та Аль-Агузи (MDA) (*mahliat Аль-Доккі Уол Агуза*); 3) Коаліція Ард Аль-Ліва (PCAL) (*el-i'tila'af al-sha'by le-ard al-liwaa*) [82]. У той час як перший рух поширений по всій Єгипетській Республіці, другий і третій базуються в Ель-Гізі. Молодь прагнула стати активною, щоб чинити тиск на владу (муніципалітети), щоб та, у свою чергу, стала більш відповідальною перед народом. Чому молодь обрала роботу саме з муніципалітетами? Міські інститути правління розглядаються молодими єгиптянами як важливий канал для отримання зв'язку з громадськістю, оскільки вони мають справу з щоденними проблемами громадян та їхніми потребами у соціальних послугах та інфраструктурі (електрика, вода, дороги). Робота з муніципалітетами стала особливо важливою через розпуск місцевих рад після повстання 2011 р. і, як наслідок, відсутність будь-якого органу, здатного бути посередником між людьми та місцевими органами влади або контролювати роботу останніх.

Зазначимо лише, що хоч «вулична політика» і була одним із основних інструментів молоді з надання тиску на владу, їхня активність на місцевому рівні мала великий потенціал для більш ефективної роботи. Під час «єгипетського переходу» (*egyptian transition*) вуличні демонстрації допомогли молодим людям зупинити деякі процеси, але не домогтися вирішення своїх питань. Молодіжна активність на місцевому рівні сприяла формуванню молодіжних кадрів, які пов'язані з місцевими спільнотами, а також здатні чинити тиск на місцеве самоврядування. Однак для досягнення поступових соціополітичних змін через роботу на місцевому рівні молодіжні організації мали збільшити власні людські ресурси, щоб зуміти реалізовувати програми та надавати соціальні послуги населенню. Вибори до місцевих органів влади, які ще не проведені, наразі стають майже єдиним шляхом для молодіжного включення до політичної системи. Правлячий режим всіляко перешкоджав молоді у політичній участі у справах держави. На думку Надін Абдалла,

Європейський союз та громадянські організації можуть підтримати молодь Єгипту двома шляхами: 1) запропонувати молодіжним лідерам Єгипту отримання технічних знань про роботу місцевих рад, функціонування та керівництво демократичних партій; 2) організувати освітні обміни між політичними партіями Європи та їх єгипетськими колегами [82].

Старший науковий співробітник німецького інституту розвитку Берліна Ізабель Шафер (Isabel Schäfer) на прикладі Тунісу розглядає підходи політики Європейського союзу аналізуючи потреби арабської молоді [98, с. 62]. Молодь була однією з головних дійових осіб у соціальних протестах арабських повстань у 2011 р. З того часу становище молодих поколінь у Середземноморському регіоні не покращилось, а в багатьох країнах навіть погіршилося (Лівія, Сирія, Ємен) [98, с. 62]. Випадок із Тунісом особливо показовий, враховуючи той факт, що арабські повстання почалися в Тунісі і що це єдина країна, де демократичний процес переходу все ще продовжується. Туніська молодь була особливо активною під час революційної фази в 2010-2011 рр., але сьогодні багато молодих людей розчаровані результатами революції. У своїй роботі Ізабель Шафер шукає відповіді на запитання: «Чому так сталося після 2011 р. і яке становище молоді сьогодні? Що було зроблено, щоб задовольнити її прагнення та політичні вимоги? І що ще міг би зробити Європейський Союз, щоб підтримати молоде покоління?

Автор зазначає, що крім забезпечення «класичних» прав (зайнятість, освіта, культурний обмін) молодь Тунісу потребує «чутливого підходу» (youth-sensitive approach). «Чуттєвий» до потреб молоді підхід потрібно розглянути та включити у всю зовнішню політику ЄС у Середземноморському регіоні. А для цього необхідно з'ясувати прагнення та проблеми туніської молоді. Як і в більшості інших країн світу, молоде покоління в Тунісі прагне зайнятості, здобуття освіти, власної мобільності, свободи, справедливості, особистого розвитку, участі та визнання [6, с. 63].

«Щорічний огляд арабської молоді» засвідчує, що для 81% молодих людей безробіття є другим після безпеки питанням у Середземноморському регіоні, що викликає занепокоєння [54]. Безробіття серед молоді було і залишається особливо високим у Тунісі (33,2 % у 2015 р. порівняно з приблизно 25-30 % у 1984-2010 роках для 15-25-річних) і може досягати 40% залежно від віку та сфери діяльності [11]. Нещодавні події також показали, що чим вищий освітній рівень, тим менше шансів молода людина має на ринку праці [98, с. 63]. Серед 650 тис. безробітних (плюс приблизно 600 тис. незареєстрованих безробітних) близько однієї третини (250 тис.) – випускники вищих навчальних закладів [108]. Цей парадокс обумовлений тим, що існуючі освітні програми найчастіше не пристосовані до швидкозмінних вимог ринку праці. Незважаючи на це, 39 % молодого покоління допускають створення власного бізнесу протягом майбутніх п'яти років [54].

На тлі нової, нестабільної політичної та соціальної обстановки бажання молодих людей бути мобільними та мати можливість вільно пересуватися залишається найгострішим. Окрім прагнення вільної мобільності можна також відзначити бажання підвищити професійні навички, рівень освіти, особистий розвиток, а також підтримку сімейних та дружніх зв'язків, культурний туризм. Але головна мотивація молодих тунісців до переїзду має соціально-економічний характер: бажання зробити кар'єру і знайти найкраще життя в Європі чи деінде. Із загальної чисельності населення в 11 млн. громадян близько 1,2 млн. тунісців живуть за кордоном. Більшість із них – у Франції (55 %, 669 тис. осіб), в Італії (15 %, 189 тис. осіб), Німеччині (87 тис. осіб), Лівії (69 тис. осіб), державах Перської затоки (60 тис. осіб), Канаді (20 тис. осіб) та Сполучених Штатах (15 тис. осіб) [99]. За режиму Бен Алі (1987–2011) молоді тунісці втекли від репресій, безробіття та розпачу переважно до Італії (в середньому 1700 осіб на рік) [81]. Після падіння режиму Каддафі в Лівії (2011) портове місто Зарзіс (Zarzis), неподалік тунісько-лівійського кордону, стало своєрідним «центром міграції» [84]. До

1990-х більшість мігрантів були робітниками середньої кваліфікації, пізніше — освіченою молоддю. Великі потоки студентської еміграції спостерігалися до Франції, Німеччини та Північної Америки [99]. Поряд з економічними причинами еміграції арабської молоді існують інші: радикальні ідеологічні погляди (стати джихадистом), мережеві зв'язки, контрабанда і работоргівля [51]. Найчастіше на рішення мігрувати впливає ряд факторів. І всі вони існували до туніської революції, але посилювалися з її приходом у 2011 році.

Наступною вимогою молодого покоління була участь у політичному житті Тунісу. У багатьох з них були ідеалістичні очікування швидкого перетворення країни та безпосереднє покращення становища через політичне та економічне включення молоді до політики. Але через п'ять років після падіння режиму Бен Алі «перехідний процес» не виправдав сподівань молодих активістів. Молодь, як і раніше, недостатньо була представлена в політичних структурах.

Підбиваючи підсумки «Арабської весни», можна відзначити, що багато учасників тих подій розчарувалися в «арабській революції» і залишили політику. Незважаючи на зростаючу кількість організацій громадянського суспільства, кількість молодих людей, які дійсно активні в цих організаціях, залишається обмеженою. Молоде покоління не змогло донести сутність своїх проблем та бажань до політичних еліт країни. Революції не вирішили, а сколихнули нову напруженість та розбіжності всередині молодіжних рухів між світськими та релігійними верствами, між радикалами та консерваторами, між різними інтересами міських та сільських молодих людей.

Таким чином, ситуація у близькосхідному регіоні характеризується складною й напруженою обстановкою. Одним з основних наслідків «Арабської весни» є посилення ісламського радикалізму в регіоні. Загалом, результатом протестних рухів на Близькому Сході стало ослаблення державності, децентралізація, суттєве зниження рівня життя людей, безробіття, маргіналізація населення, а також загострення конфесійних та

етнічних конфліктів, падіння економічних показників, що негативно відображається на інвестиційному кліматі регіону. Відчутні негативні наслідки «Арабської весни» відчуває і Європейський регіон, а саме зростання міграції, підвищення цін на енергоресурси, загроза поширення тероризму та ісламського фундаменталізму.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи усе вище викладене, варто сказати наступне. Інструменти соціальних медіа відіграли важливу роль в революційних подіях «Арабської весни». Безсумнівним є той факт, що нові медіа-технології мають великий потенціал у просуванні демократії через вільні, незалежні та відкриті політичні дебати та обмін інформацією. Більше того, інформаційно-комунікаційні технології можуть сприяти змінам шляхом організації протестів та політичної активності. Роль нових медіа залежить від політико-економічних умов та природи політичних рухів на місцях, від специфіки розвитку кожної окремої країни, доступності Інтернету і технологій, а також ступеня контролю режиму над ЗМІ та інформацією. Разом з тим, соціальні медіа як інструменти є необхідними, але недостатніми факторами для реальних політичних змін. Поза сумнівом вони відіграють життєво важливу роль, проте сьогодні важливим завданням є максималізувати переваги та звести до мінімуму усі ризики мережі Інтернет. Тому з метою максимального доступу до інструментів інформаційно-комунікаційних технологій у сприянні демократії та реформам у країнах Близького Сходу, потрібно створити програми, які на постійній основі будуть впроваджувати кіберреалістичний підхід.

Викладений переконує, що у зв'язку з швидким поширенням Інтернету в Єгипті, Тунісі, Лівії, Бахреїні та інших країнах регіону, відбувся процес трансформації еліт. Адже населення арабського світу долучилося до інформаційно-комунікаційних технологій, отримало можливість користуватися мобільними телесистемами, різноманітними гаджетами, підключеними до Інтернету. Ще напередодні «Арабської весни» ідеологічна основа протесту готувалася, бо до поступової зміни свідомості населення підштовхували соціальні мережі. Цьому сприяли безкоштовні пошукові системи Google та сервіс для розміщення відео в YouTube. Люди мали можливість отримувати інформацію з сайтів, де були

виставлені не тільки аматорські зйомки протестів з вулиць, але й зроблено багато професійних відеороликів, які посилювали активність демонстрантів.

Отже, цифрові технології, соціальні мережі та Інтернет відіграли провідну роль комунікаційної платформи у мобілізації розпорошених спільнот та сприяли посиленню процесу об'єднання. Вони дали нові можливості різним колам арабського суспільства, від активної молоді, опозиційних арабських ЗМІ до радикалів ісламістів. Мобільні пристрої, Twitter і Facebook стали каталізаторами повстань у Тунісі та Єгипті, а значна кількість чатів, блогів, електронних версій друкованих видань стали основою для висловлення незалежної точки зору щодо політичної ситуації в регіоні.

В ході процесів «Арабської весни» нові медіа виступили одним із ключових інструментів публічної політики та факторів соціально-політичної трансформації публічного простору у низці арабських держав. Найбільш переконливою ознакою Арабської весни стала значна активізація такої соціальної групи як арабська молодь, яка включилася до процесів публічної політики як онлайн – у мережі Інтернет, і офлайн – на вулицях і площах. «Арабська весна» стала найзначнішою історичною зміною в арабському світі, багато в чому завдяки появі глобального арабського покоління, що використовує свої акаунти в нових медіа для вибудовування горизонтальної транснаціональної комунікації зі значимих для них соціально-політичних питань. Незважаючи на те, що нові медіа не зробили арабську молодь більш схильною до демократії у довгостроковому вимірі, своєю появою вони допомогли молодим революціонерам звільнитися від контрольованих державою засобів масової інформації. Доступність нових медіа дозволила як діджератам, професійним революціонерам та їхнім численним прихильникам дуже ефективно координувати дії учасників протестів, а також ділитися своїм досвідом, успіхами та проблемами зі своїми «колегами» з інших арабських країн, минаючи національні кордони. Внаслідок події «Арабської весни», що розгорталися в досить обмеженому часовому інтервалі в тій чи іншій країні, призвели до суттєвої трансформації чинних політичних режимів

Тунісу, Єгипту, Лівії, Ємену та інших країн, при цьому найбільш досягли успіху в цій справі ті протестні рухи, які зуміли скористатися потенціалом нових медіа у межах Інтернет-простору публічної політики.

ВИСНОВКИ

Наприкінці 2010 - початку 2011 рр. в арабському світі виникли революційні рухи, які охопили низку країн і призвели до усунення від влади авторитарні режими у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені. Протестні рухи у зазначених державах було породжені внутрішніми умовами та супроводжувалося політичними перетвореннями, які були пов'язані з глибокою кризою моделі авторитарної держави. Загострення соціальних проблем та деградація економіки спричинили нездатність правлячих режимів реагувати на суспільні потреби (зростання безробіття, соціальна диференціація, зростаюча бідність, демографічний вибух, корупція, нестача ресурсів). Досить помітним і очевидним був розрив між наявною політико-економічною системою, яка не відповідала сучасним прагненням і викликам, і прагненням до змін з боку освіченої та технологічно грамотної молоді. Панівна еліта була ізольована від суспільства окремою кастою, а політична система характеризувалася негнучкістю з чітко вираженими ознаками династичних форм правління. В окремих країнах ми простежили певні структурні суспільно-політичні конфлікти, які окрім авторитарних форм правління мали регіональний дисбаланс у розподілі ресурсів (Лівія, Ємен) чи зосередження влади в руках представників певної конфесії (Сирія, Бахрейн).

Неможливість за допомогою внутрішньої політики реформувати систему зсередини призвело до того, що рушійною силою зміни політичної системи виступили не правлячі еліти, а громадянське суспільство, найбільш активні його сили. Цьому процесу сприяли тенденції соціокультурного розвитку: зростання освіченої молоді, проникнення сучасних інформаційних технологій у життя людей, інтенсивний розвиток глобальних культурних викликів. Все це було наслідком формування глобального світогляду, нових знань, трансформації цінностей та розширення горизонтів політичної свідомості громадян.

Проаналізувавши специфіку конфронтації у Тунісі, Єгипті, Лівії, Ємені, Бахреїні, Сирії, ми прийшли до висновку, що сприятливі умови для перемоги революційних рухів були в країнах з відсутністю чітко виражених конфліктів ідентичностей та відносно однорідним населенням. Адже в цих державах склався суспільний консенсус щодо необхідності радикальних змін, правляча еліта реагувала на протести не рішуче та з обережністю, а військові не підтримувала силовим способом правлячі режими і обрали нейтралітет щодо втручання у перебіг подій (Туніс, Єгипет). У свою чергу, еволюція конфлікту в Сирії показала, що при збереженні єдності правлячої еліти та повного контролю над армією і силовими структурами не можливо гарантувати придушення революційного руху. Також прагнення правлячої еліти придушити протести за допомогою насильства майже завжди призводять до зворотної реакції і трансформують протистояння у збройну боротьбу (Сирія, Лівія). Підтримка опозиції з-за кордону: Ірану та Росії в Сирії, Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів у Бахреїні, стали ключовими чинниками, які допомогли авторитарним правителям утримати владу. Допомога протестувальників з боку інших держав сприяла як швидкій перемозі революції (Ємен, Лівія), так і стала причиною затягування та ускладнення конфлікту (Сирія).

У магістерській роботі наголошується, що проникнення інформаційних технологій в країни арабського світу відкрило нові можливості різними прошаркам суспільства. Переваги мережі Інтернет оцінили не тільки ісламісти, але й успішна і активна молодь, опозиційні арабські ЗМІ. Можливість висловлювати альтернативне бачення поточної політичної ситуації в регіоні допомагали електронні версії газет і журналів, блоги, мобільні пристрої, а Twitter і Facebook стали певними каталізаторами арабських повстань (Єгипет та Туніс). Події «Арабської весни» привернули уваги всього світу до використання соціальних мереж політичними активістами, адже онлайн-інструменти сприяли заохоченню громадянської участі та впливали на трансформацію еліт. Доведено, що на початковому

етапі революційних подій в арабському світі різко зріс попит на Facebook і Twitter, бо ці соціальні мережі використовувалися для організації людей на підтримку антиурядових акцій та поширення інформації про місцеві події серед громад та світового співтовариства. Виявлено, що в соціальних мережах ЗМІ стали джерелом розгортання інформації не тільки для мільйонів користувачів, але й для аналітиків, громадських діячів, аналітиків, а також усіх тих осіб, хто приймав важливі рішення. Отже, використання соціальних мереж було вдалим способом психологічного впливу.

Підвищення рівня освіти населення в країнах арабського світу серйозним чином вплинуло на трансформацію самих еліт. Адже на сучасному етапі більшість держав у своїх конституціях проголосили загальні принципи і норми захисту прав людини і громадянина, дотримання статуту ООН та інших міжнародних організацій, відчувається значний вплив західних конституційних принципів, які менше схильні до впливу ідеологічних факторів. До подій «Арабської весни» особливості конституційного розвитку арабських держав залежали від характеру їх соціальної спрямованості.

Інтернет та соціальні мережі відіграли соціальну, економічну та культурну перспективу для регіону, а молоде покоління використовує його як інструмент підвищення політичної прозорості. Після революційних подій «Арабської весни» використання соціальних мереж в арабському суспільстві продовжувало інтенсивно зростати, бо онлайн платформи продовжували відігравати важливу роль у внутрішній політиці, особливо в питаннях залучення громадськості до прийняття рішень та впливу на еліту.

Разом з тим, варто констатувати, що революції не вирішили, а сколихнули нову напруженість та розбіжності всередині молодіжних рухів між світськими та релігійними верствами, між радикалами та консерваторами, між різними інтересами міських та сільських молодих людей. Адже ситуація у близькосхідному регіоні характеризується складною й напруженою обстановкою. Одним з основних наслідків «Арабської весни»

є посилення ісламського радикалізму в регіоні. Загалом, результатом протестних рухів на Близькому Сході стало ослаблення державності, децентралізація, суттєве зниження рівня життя людей, безробіття, маргіналізація населення, а також загострення конфесійних та етнічних конфліктів, падіння економічних показників, що негативно відображається на інвестиційному кліматі регіону. Відчутні негативні наслідки «Арабської весни» відчуває і Європейський регіон, а саме зростання міграції, підвищення цін на енергоресурси, загроза поширення тероризму та ісламського фундаменталізму.

Попри низку негативних наслідків, слід стверджувати, що відчувається глибокий зв'язок між соціальними мережами й арабською демократизацією, бо наслідки подій «Арабської весни» відчутні й далеко за межами арабського світу. Зокрема, для значної кількості мусульман-мігрантів, революційні події стали надією на покращення становища на батьківщині, хоча розвиток подій в подальші роки, розчарував їх надії на втілення реформ та серйозні трансформації. Разом з тим, мусульманські громади в ЄС почали активніше включатися в життя своєї батьківщини, долучились до організації конструктивного діалогу арабського країн з глобальним світом. Отже, фактор соціальних мереж в організації революційних протестів подій «Арабської весни» має важливе значення і для забезпечення суспільної і державної безпеки, зміни світоглядних та ідеологічних поглядів як громадськості, так і представників певних політичних еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арабская трагедия: причины, уроки и выводы. URL: https://www.inform.kz/ru/arabskaya-tragediya-prichiny-uroki-i-vyvody_a2663761 (Дата перегляду: 2.09.2022)
2. Бек У. «Жизнь в обществе глобального риска – как с этим справиться: космополитический поворот. Германия сегодня и завтра. 2012. № 10 URL: http://www.fesmos.ru/netcat_files/userfiles/Ulrich%20Beck%20Ru%20Perspektiv en.pdf (Дата обращения: 7.07.2022)
3. Вербицька Г.А. Політичні комунікації в мережі Інтернет як новий вектор розвитку політичної культури в країнах Арабського світу. URL: https://www.researchgate.net/publication/335709163_POLITICNA_KOMUNIKACIA_V_MEREZI_INTERNET_AK_NOVIJ_VEKTOR_ROZVITKU_POLITICNOI_KULTURI_V_KRAINAH_ARABSKOGO_SVITU (Дата звернення: 26.09.2022)
4. Волович О. О. Глобалізація в арабському світі: виклики, втрати і надбання. Вісник Львівського університету. 2011. Вип. 53. С. 101-110. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3036> (Дата звернення: 20.09.2022)
5. Гальиго Х.Л.К. Вступительное слово // Типология конфликтов: «новые войны» и ситуация на Ближнем Востоке (сборник) / Отв. ред. И.Я. Кобринская. М.: ИМЭМО РАН, 2013. С. 3-9.
6. Гоним В. Революция 2.0. СПб.: Лениздат, 2012. URL: <https://litgu.ru/knigi/history/184741-revolyuciya-20-2012.html> (Last accessed 18.10.2022)
7. Долгов Б.В. Роль исламского фактора в арабском кризисе // Арабский кризис и международные последствия (сборник) / Под общ. ред. А.М. Васильева. Отв. ред. А.Д. Саватеев, Л.М. Исаев. М.: ЛЕНАНД, 2014. С. 80-176.

8. Доля молодежи в структуре населения (от 15 до 25 лет и от 0 до 25 лет). Данные Департамента по экономическим и социальным вопросам ООН (в %) URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/> (Дата обращения: 29.09.2022)
9. Драчук С. Свобода слова-2011: Близкий Схід іде вгору, Україна донизу. Політика. 01 травня 2012 URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/24565532.html> (Дата перегляду: 1.09.2022)
10. Заянчковський В. Є. «Арабська весна»: перспективи трансформації геополітичного простору Близького Сходу та Північної Африки. Стратегія розвитку України. 2013. № 1. С. 257-261.
11. Зінько С.Ю. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах. Львів: Ліга-Прес, 2009. 364 с.
12. Иванов Д.В. Феномен компьютеризации как социологическая проблема. Информационное общество: фантом постиндустриальной эры. URL: <http://www.follow.ru/article/117> (Дата обращения: 29.09.2022)
13. Игошина Ж. Б. Траекторія демократичного транзиту арабських держав у контексті «арабських революцій» Стратегічні пріоритети. 2011. №. 3. С. 164-172.
14. Игошина Ж. Б. Трансформація арабських країн у контексті процесів глобалізації: монографія. Одеса : Фенікс, 2012. 222 с.
15. Индекс развития людського капіталу на 2011 р. Доповідь у рамках Програми розвитку ООН // http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf (дата звернення: 29.09.2022)
16. Индекс развития людського капіталу на 2015 р. Доповідь у рамках Програми розвитку ООН // http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf (дата звернення: 25.09. 2022)

17. Кастельс М. Становление общества сетевых структур. URL: http://iir-mp.narod.ru/books/inomezcev/page_1492.html (Дата обращения: 22.09.2022)

18. Коротаяев А.В., Зинькина Ю.В., Ходунов А.С. Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабская весна 2001 года. М.: ЛКИ, 2012. 464 с. URL: https://www.academia.edu/23408485/%D0%90%D1%80%D0%B0%D0%B1%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B0_2011_%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0 (Дата обращения: 20.09.2022)

19. Костюк В.Н., Смолян Г.Л., Черешкин Д.С. Об экономическом фундаменте информационного общества. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/bb80ed146359f9d7c32569ed004663f0> (Дата обращения: 29.09.2022)

20. Кухта В.В. «Арабська весна»: моделі демократичних перетворень в країнах Північної Африки та Близького Сходу. «Young Scientist». № 9 (73). September, 2019. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/9/4.pdf> (Дата звернення: 20.09.2022)

21. Мирский Г. Арабский мир: надоело, не верим, не боимся. Международные процессы. 2011. URL: <http://www.intertrends.ru/twenty-fifth/012.htm> (Дата обращения: 20.09.2022)

22. Михайлов А. i-Революция. Сиэтл, Египет, Филиппины, Белоруссия, далее везде. URL: // http://www.medved-magazine.ru/articles/article_464.html (Дата обращения: 9.07.2022)

23. Основні причини та наслідки подій «Арабської весни». URL: <https://internationalconference2014.wordpress.com/2016/11/11/%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B8->

%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%B9-%D0%B0%D1%80/ (Дата перегляду: 1.09.2022)

24. Паринов С.И., Яковлева Т. И. Экономика 21 века на базе Интернет-технологий. URL: <http://econom.nsc.ru/ieie/main.htm> (Дата обращения: 20.09.2022)

25. Сапронова М.А. Прошлое, настоящее и будущее стран Арабской весны. URL: // <http://www.mgimo.ru/news/experts/document213770.html> (Дата перегляду: 2.09.2022)

26. Труевцев К. М. Арабская весна – ход, акторы, технология и промежуточные итоги. Полития.ru. 2012. URL: http://www.politeia.ru/content/pdf/Politeia_Truevtsev-2012-1.pdf (Last accessed: 20.08.2022)

27. Украинские ученые анализируют «Арабскую весну». Релігія в Україні. 2011. 06 жовтня. URL: http://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/12292-ukrainskie-uchenye-analiziruyutarabskuyu-vesnu.html (Дата звернення: 20.09.2022)

28. Фролов А.В. Ближневосточные войны: ракурс XXI века // Пути к миру и безопасности. 2015. №2 (49). С. 97-104.

29. Хохлов Ю.Е., Шапошник С.Б. Экономика, основанная на знании: социально-экономические тенденции и политические цели. URL: <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/48188A53DE82DC06C3256D57004084A8> (Дата обращения: 20.09.2022)

30. Частка молоді у структурі населення (від 15 до 25 років та від 0 до 25 років). Дані Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (%) URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/> (дата звернення: 29.09.2022)

31. Чмеленко Ю. К вопросу о запрете вещания «Аль-Джазиры» в Ираке. URL: <http://vpoanalytics.com/2013/05/15/k-voprosu-o-zaprete-veshhaniya-al-dzhaziry-virake/> (дата обращения: 7.07.2022)

32. Шадрин А. Е. Информационное общество и политические процессы. URL: <http://www.ieie.nsc.ru/~forsis/publ/asisws/shadrin.html> (Дата обращения: 25.09.2022)
33. Штомпка П. Социология социальных изменений. М.: Аспект Пресс, 1996. 416 с. URL: <https://moodle.kstu.ru/mod/resource/view> (Дата обращения: 26.09.2022)
34. Эксперт об итогах «арабской весны»: революция так и не состоялась. URL: <https://www.dw.com/ru/%>. (Дата просмотра: 2.09.2022)
35. Ягья В.С. Международные аспекты арабского кризиса // Арабский кризис и международные последствия / Под общ. ред. А.М. Васильева. Отв. ред. А.Д. Саватеев, Л.М. Исаев. М.: ЛЕНАНД, 2014. С. 176-238.
36. Al-jeish as-souri wa at-taifiya. Сирійська армія та конфесіоналізм. الأوسط الشرق 2012. 10 липня. URL: <http://archive.aawsat.com/leader.asp?section=3&article=685784&issueno=12278#.VmRKUX YrLIV> (Last accessed: 26.08.2022)
37. Analysis of the Arab Spring. URL: <https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2016/04/HDQ1350.pdf> (Last accessed: 30.08.2022)
38. Anderson L. Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya Foreign Affairs. May-June 2011. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/libya/2011-04-03/demystifying-arabspring> (Last accessed: 20.08.2022)
39. April 6 Youth Movement. Egypt Today. 19 Feb. 2017. URL: <https://www.egypttoday.com/Article/6/3340/April-6-Youth-Movement> (Last accessed: 29.09.2022)
40. Arab Spring 'cost region \$600bn' in lost growth, UN says. BBS News. 11 November 2016. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-37945757> (Last accessed: 29.08.2022)
41. Arab Spring pro-democracy protests. URL: <https://www.britannica.com/event/Arab-Spring> (Last accessed: 30.08.2022)

42. Arab Spring. History.com Editors. JAN 17, 2020. URL: <https://www.history.com/topics/middle-east/arab-spring> (Last accessed: 30.08.2022)
43. ARAB SPRING. URL: <https://cases.open.ubc.ca/arab-spring/>(Last accessed: 30.08.2022)
44. Aslan R. Bahrain's Fake Sectarian War. Letter From Manama. Foreign Affairs. 2013. 30 June. URL: <http://www.foreignaffairs.com/features/letters-from/bahrains-fake-sectarian-war> (Last accessed: 23.08.2022)
45. BAfD, OCDE, PNUD 2015: African Economic Outlook: Tunisie 2015. Tunis : BAfD, p. 2
46. Bahrain sentences opposition leaders and activists to life in prison. The National World. 2011. 22 June. URL: <http://www.thenational.ae/news/world/middle-east/bahrain-sentences-opposition-leaders-andactivists-to-life-in-prison> (Last accessed: 23.08.2022)
47. Bakr N. Lack for Tolerances and the Arab Revolutions. Lebanon: The Arab Net Work for Tolerance, 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/265358472_The_Egyptian_Revolution (Last accessed 19.10.2022)
48. Barany Z. Comparing the Arab Revolts. Journal of Democracy. 2011. October. Vol. 22, № 4. P. 28-39.
49. Barber B.R. Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World. New York: Ballantine Books, 1996. 389 p. URL: <https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1141&context=sigma> (Last accessed 27.09.2022)
50. Boubakri H. Revolution and International Migration in Tunisia. Migration Policy Centre, MPC Research Report 2013/04. Retrieved February 9, 2016 URL: www.cadmus.eui.eu (Last accessed 26.09.2022)
51. Browne E. Drivers of Irregular Migration in North Africa. GSDRC Helpdesk Research Report 1271. Birmingham, UK: GSDRC, University of

Birmingham, 2015 URL: [http:// www.gsdr.org/publications/drivers-of-irregular-migration-in-north-africa/](http://www.gsdr.org/publications/drivers-of-irregular-migration-in-north-africa/) (Last accessed 21.09.2022)

52. Bruns A., Highfield T., Burgess J. The Arab Spring and social media audiences: English and Arabic twitter users and their networks. *American Behavioral Scientist*. 2013, № 57(7). PP. 871-898.

53. Burkhart G., Goodman E. The Internet Gains Acceptance in the Persian Gulf. URL: https://www.researchgate.net/publication/220423875_The_Internet_Gains_Acceptance_in_the_Persian_Gulf (Last accessed 24.09.2022)

54. Burson-M. 7th Arab Youth Survey 2015. Penn Schoen Berland (PSB), on behalf of BursonMarsteller, 2015 URL: <http://www.burson-marsteller.ch/what-we-do/our-thinking/7th-annual-asdaa-burson-marsteller-arab-youth-survey-2015/?lang=en> (Last accessed 26.09.2022)

55. Bakr N. The Egyptian Revolution. Change and Opportunities in the Emerging Mediterranean / S. Calleya, M. Wohlfeld (ed.). Malta: Gutenberg Press, 2012. Pp. 57-81.

56. Cheterian V. The Arab Revolt: Roots and Perspectives. Geneva Centre for Security Policy. 2011. February. URL: http://www.academia.edu/6331569/The_Arab_Revolution_Roots_and_Perspectives (Last accessed 18.10.2022)

57. Colombo S. Youth activism, government policies and the role of the EU // «Youth activism in the south and east Mediterranean countries since the arab uprisings: challenges and policy options» / European Institute of the Mediterranean, Febr. 2016. P. 7–27. URL: <http://www.iai.it/en/pubblicazioni/youth-activism-south-and-east-mediterranean-countries-arab-uprisings> (Last accessed: 10.07.2022)

58. Dibo M. Assad's secular sectarianism. *Open Democracy*. 2014. 27 November. URL: <https://www.opendemocracy.net/arabawakening/mohammad-dibo/assad-s-secular-sectarianism> (Last accessed: 24.08.2022)

59. Dibo M. Opening the debate on sectarianism in Syria. *Open Democracy*. 2014. 22 September. URL: <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/mohammad-dibo/opening-debate-onsectarianism-in-syria> (Last accessed: 23.08.2022)
60. Dreano B. Arab Spring: flowers faded, harvest to come. // *Open Democracy*. 2012. 01 May. URL: <https://www.opendemocracy.net/bernard-dreano/arab-spring-flowers-faded-harvest-to-come> (Last accessed: 20.08.2022)
61. Dunne M. After the Arab Spring: caught in history's crosswinds. *Journal of Democracy*. October 2015. V. 26 URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/after-the-arab-spring-caught-in-historys-crosswinds/> (Last accessed: 28.08.2022)
62. Gause F. G. The Year the Arab Spring Went Bad *Brookings*. 2012. 31 December. URL: http://www.brookings.edu/research/opinions/2012/12/31-arab-spring-failuregause?cid=em_alert010313 (Last accessed 15.10.2022)
63. Gladwell, Malcolm. Small change: Why the revolution will not be tweeted. *The New Yorker*, October 4, 2010. URL: [newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell](http://www.newyorker.com/reporting/2010/10/04/101004fa_fact_gladwell) (Last accessed: 22.09.2022)
64. Goldstone J. Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory // *Annual Review of Political Science*. 2001. No 4. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/epdf/10.1146/annurev.polisci.4.1.139> (Last accessed 19.09.2022)
65. Goodwin J. *No Other Way Out: States and Revolutionary Movements, 1945-1991*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. URL: <https://assets.cambridge.org/97805216/20697/sample/9780521620697ws.pdf>(Last accessed 19.10.2022)
66. Henry C. A. Tunisian Solution for Egypt's Military Why Egypt's Military Will Not Be Able to Govern. *Foreign Affairs*. 2011. 21 February. URL: <http://www.foreignaffairs.com/articles/67475/clement-m-henry-and->

robertspringborg/a-tunisian-solution-for-egypts-military (Last accessed: 24.08.2022)

67. Hoffman M., Amaney J. «The Youth and the Arab Spring: Cohort Differences and Similarities»/ «Middle East Law and Governance». 4(1). P. 168–188 URL: http://mthoffma.mypanel.princeton.edu/Hoffman_Jamal_MELG.pdf (Last accessed: 10.07.2022)

68. Howard P., Duffy A., Freelon D., Hussain M., Mari W., Mazaid M. Opening Closed Regimes What Was the Role of Social Media During the Arab Spring? URL: <https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/Role%20of%20Social%20Media%20During%20the%20Arab%20Spring.pdf> (Дата обращения: 19.07.2022)

69. Howard P., Hussain M. Democracy's Fourth Wave? Digital media and the Arab spring. URL: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/117564/Democracy's+Fourth+Wave.pdf?sequence=1> (Last accessed 18.10.2022)

70. Huntington S. The Clash of Civilizations And the remaking of World Order URL: <https://www.stetson.edu/artsci/political-science/media/clash.pdf> (Last accessed 27.09.2022)

71. Javier L. Fight against ISIS reveals power of social media. Brookings Institution, November 19, 2015 URL: <http://www.brookings.edu/blogs/techtank/posts/2015/11/19-isis-social-media-power-lesaca> (Last accessed: 22.09.2022)

72. Jones T. The Persian Gulf Tinderbox. The Arab Spring of Discontent. – UK: e-International Relations. 2011. P. 34-35. URL: <http://www.e-ir.info/wp-content/uploads/arab-spring-collection-e-IR.pdf> (Last accessed: 26.08.2022)

73. Kaileh S. Is the Syrian regime sectarian? Open Democracy. 2014. 29 October. URL: www.opendemocracy.net/arabawakening/salamah-kileh-victorios-shams/is-syrian-regime-sectarian (Last accessed: 23.08.2022)

74. Khalaf I. A great change is sweeping Arab political culture. Open Democracy. 2011. 22 February. URL: <http://www.opendemocracy.net/issa-khalaf/great-change-is-sweeping-arab-political-culture> (Last accessed 15.10.2022)
75. Kharroub T. Cyberactivism in the Middle East: Six potentials and six limitations of new media technologies in democratization. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/cyberactivism-in-the-middle-east-six-potentials-and-six-limitations-of-new-media-technologies-in-democratization/> (Last accessed: 29.09.2022)
76. Khatib L. The Transformation of Arab Activism New Contexts, Domestic Institutions, and Regional Rivalries. Carnegie Middle East Center. 2014. 15 May. URL: <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=55617> (Last accessed: 23.08.2022)
77. Lawson G. The Arab uprisings. Open Democracy. 2012. 23 April. URL: <http://www.opendemocracy.net/george-lawson/arabuprisings> (Last accessed: 21.08.2022)
78. Malik A. The economics of the Arab Spring. Aljazeera. 2011. 13 October. URL: <http://english.aljazeera.net/indepth/opinion/2011/10/20111010142425419849.html> (Last accessed 18.10.2022)
79. McGarty C., Thomas E., Lala G., Smith L., Bliuc A. New technologies, new identities, and the growth of mass opposition in the Arab spring. Political Psychology. 2014, № 35(6). PP. 1-16.
80. Mohsin Khan The Economic Consequences of the Arab Spring. ISSUEBRIEF. FEBRUARY 2014. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/177370/The_Economic_Consequences_of_the_Arab_Spring.pdf (Last accessed: 27.08.2022)
81. Moustafa H. Social Networks in Syria: between Mediation and Mobilisation. Open Democracy. 2014. 05 November. URL: <https://www.opendemocracy.net/arab-awakening/hamzeh-moustafa/social-networks-in-syriabetween-mediation-and-mobilisation> (Last accessed: 7.07.2022)

82. Nadine A. The Quest for Accountability and Socio-Political Change in Egypt: Repertoires of Actions and Challenges for Youth Activism at the Local Level. URL: [http:// www.iai.it/sites/default/files/euromescostudy_2.pdf](http://www.iai.it/sites/default/files/euromescostudy_2.pdf) (Last accessed 26.09.2022)

83. Natter K. Revolution and Political Transition in Tunisia: A Migration Game Changer? Migration Policy Institute, 2015 URL: <http://www.migrationpolicy.org/article/revolution-and-political-transition-tunisia-migration-game-changer> (Last accessed: 11.07.2022)

84. Natter K. Revolution and Political Transition in Tunisia: A Migration Game Changer? Migration Policy Institute, 2015 URL: <http://www.migrationpolicy.org/article/revolution-and-political-transition-tunisia-migration-game-changer> (Last accessed 25.09.2022)

85. Osman T. The green shoots of the Arab Spring Open Democracy. 2011. 19 July. URL: http://www.opendemocracy.net/tarekosman/green-shoots-of-arabspring?utm_source=feedblitz&utm_medium=FeedBlitzEmail&utm_content=714440&utm_campaign=Weekly_2011-07-20%2006%3a15 (Last accessed 18.10.2022)

86. Ottaway M. Protest movements and political change in the Arab world. Carnegie Endowment for International Peace. 2011. 28 January. URL: http://carnegieendowment.org/files/ottawayhamzawy_outlook_jan11_protestmovements.pdf (Last accessed: 21.08.2022)

87. Our Story is Telling. URL: <https://network.aljazeera.net/about-us/timeline>(Last accessed: 10.07.2022)

88. Paul I., Zlutnick D. Networking Rebellion: Digital Policing and Revolt in the Arab Uprising. The Abolitionist. 2012, № 18: Surveillance URL: <https://abolitionistpaper.wordpress.com/2012/08/29/networking-rebellion-digitalpolicing-and-revolt-in-the-arab-uprisings/> (Дата обращения: 9.07.2022)

89. Percentage of Individuals using the Internet. International Telecommunication Union. URL: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (Last accessed: 10.07.2022)

90. Postill J. Freedom Technologists and the Future of Global Justice. State of Power. 2016. URL: <https://www.tni.org/files/publication-downloads/state-of-power-2016-chapter8.pdf> (Last accessed: 7.07.2022).

91. Preston J. Syria Restores Access to Facebook and YouTube. The New York Times. Feb. 9, 2011. URL: <https://www.nytimes.com/2011/02/10/world/middleeast/10syria.html> (Last accessed: 22.09.2022)

92. Price M. Media and Sovereignty. The Global Information Revolution and Its Challenge to State Power URL: <https://mitpress.mit.edu/books/media-and-sovereignty> (Last accessed 21.09.2022)

93. Primoz Manfreda Reasons for the Arab Spring. URL: https://www-thoughtco-com.translate.goog/the-reasons-for-the-arab-spring-2353041?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=op,sc (Last accessed: 30.08.2022)

94. Rabbani M. The Securitization of Political Rule. Security Domination of Arab Regimes and the Prospects for Democratization. // Perspective. 2011. 2 May. P. 258- 26.

95. Radsch C.C. Cyberactivism and Citizen Journalism in Egypt. Digital Dissidence and Political Change. URL: <https://link.springer.com/book/10.1057/978-1-137-48069-9> (Last accessed: 29.09.2022)

96. Raqui O. The Impact of the Internet on Sociopolitical Changes in the Arab World. Morocco World News. Oct. 06, 2015. URL: <https://www.moroccoworldnews.com/2015/10/169652/the-impact-of-the-internet-on-sociopolitical-changes-in-the-arab-world> (Last accessed 29.09.2022)

97. Robertson R. Globalization. Social Theory and Global Culture. URL: <https://www.perlego.com/book/863026/globalization-social-theory-and-global-culture-pdf> (Last accessed 24.09.2022)

98. Schäfer I. Fostering a Youth-Sensitive Approach in the EU's Policies towards the South and East Mediterranean Countries – The Case of Tunisia //

«Youth activism in the south and east Mediterranean countries since the arab uprisings: challenges and policy options»/ European Institute of the Mediterranean. Febr. 2016. P. 61–72 URL: <http://www.iai.it/en/pubblicazioni/youth-activism-south-and-east-mediterranean-countries-arab-uprisings> (Last accessed 26.09.2022)

99. See Office des Tunisiens à l'Étranger (OTE)/ Direction de l'Information et des Relations Publiques (DIRP) (2012). Répartition de la Communauté tunisienne à l'étranger. Tunis: OTE/ DIRP. Retrieved December 20, 2015 URL: http://www.ote.nat.tn/fileadmin/user_upload/doc/Repartition_de_la_communaute_tunisienne_a_l_etranger__2012.pdf (Last accessed 26.09.2022)

100. Sly L. The unfinished business of the Arab Spring. Washington post. Jan. 24, 2021. URL <https://www.washingtonpost.com/world/interactive/2021/arab-spring-10-year-anniversary-lost-decade> (Last accessed: 29.09.2022)

101. Stein E. Revolutionary Egypt: promises and perils. // After the Arab Spring: power shift in the Middle East? : IDEAS reports. London: London School of Economics and Political Science, 2012. P. 23-27.

102. Teti A. After Mubarak, before transition: the challenges for Egypt's democratic opposition (interview and event analysis) // Interface: a journal for and about social movements. 2012. May. Vol. 4 (1). – P. 102-112.

103. The Egypt Effect: Sharpened Tensions, Reshuffled Alliances. Carnegie Endowment for International Peace. 2014. 13 February. URL: <http://carnegieendowment.org/2014/02/13/egypt-effect-sharpened-tensionsreshuffled-alliances/h2uk> (Last accessed: 27.08.2022)

104. The SIPRI Military Expenditure Database URL: <https://www.sipri.org/databases/milex> (Last accessed 29.09.2022)

105. The World Factbook – CIA (Дані на 2010-2014 pp.) // <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/2229.html#227> (дата звернення: 29.09.2022)

106. Thiel T. Yemen's Arab Spring: From Youth Revolution to Fragile Political Transition. / After the Arab Spring: power shift in the Middle East? :

IDEAS reports. London: London School of Economics and Political Science, 2012. P. 43-47.

107. Traboulsi F. Revolutions Bring Down Ideas as Well! // Perspective. 2011. 2 May. P. 14-19.

108. Tunisie. Révision du programme Amal pour les diplômés chômeurs // Kapitalis. 17 March 2012. Retrieved December 20.

109. Ulrichsen K. C. The Arab 1989 revisited. Open Democracy. 2011. 27 September. URL: http://www.opendemocracy.net/kristian-coates-236-ulrichsen-david-held/arab-1989-revisited?utm_source=feedblitz&utm_medium=FeedBlitzEmail&utm_content=201210&utm_campaign=0 (Last accessed: 27.08.2022)

110. Way L. The lessons of 1989. Journal of Democracy. 2011. Oct. Vol. 22, № 4. P. 17-27.

111. Wehrey F. Lybia's Revolution at two years: perils and achievements. Carnegie Endowment for International Peace. 2013. 11 URL: <http://carnegieendowment.org/2013/02/11/libya-s-revolution-at-two-yearsperils-and-achievements/ff7s> (Last accessed: 26.08.2022)

112. What is the Arab Spring, and how did it start?. Aljazeera. 17 Dec 2020. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/17/what-is-the-arab-spring-and-how-did-it-start> (Last accessed: 30.08.2022)

113. Wigmore Ivy Slacktivism. URL: <https://www.techtarget.com/whatis/definition/slacktivism#:~:text=Slacktivism%20is%20taking%20social%20action,to%20benefit%20a%20social%20cause.> (Last accessed: 24.09.2022)

114. Wilson M., Corey K. The role of ICT in Arab spring movements. Netcom. 26-3/4/2012 URL: <https://journals.openedition.org/netcom/1064?lang=en> Last accessed: 30.08.2022)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Хронологія «Арабської весни»

Эпицентр арабской весны переместился в Сирию

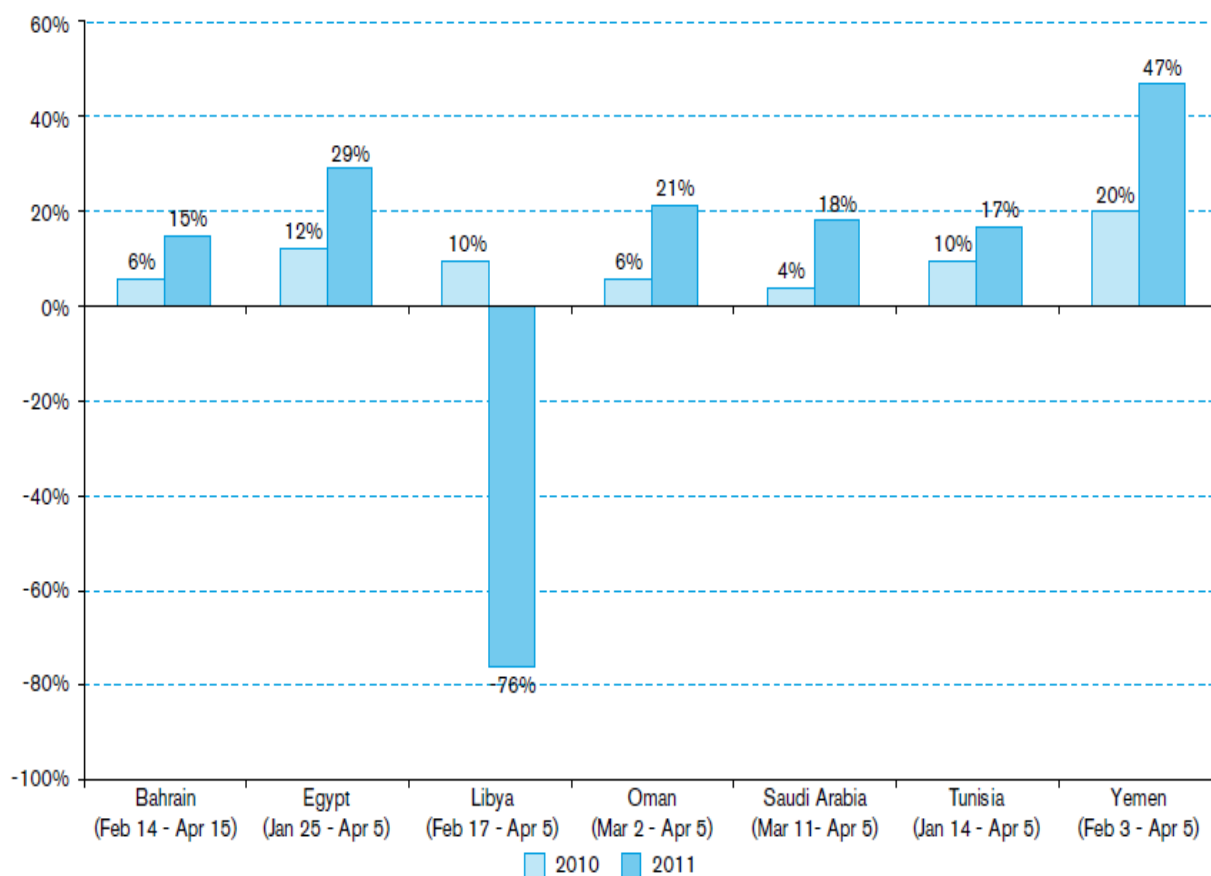

Джерело: «Арабська весна 2013». За ким подзвін... URL:

<http://bintel.com.ua/uk/article/arabskaja-vesna-201-po-kom-zvont-kolokol%E2%80%A6/> (Дата перегляду: 2.09.2022)

ДОДАТОК Б

Темпи зростання кількості користувачів Facebook під час протестів 2011 року в порівнянні з аналогічним періодом 2010 року

Джерело: Salem Fadi, Mourtada Racha Social Media in the Arab World: The Impact on Youth, Women and Social Change. IEMed Mediterranean Yearbook. 2012. URL: <https://www.iemed.org/publication/social-media-in-the-arab-world-the-impact-on-youth-women-and-social-change/> (Last accessed 29.09.2022)

ДОДАТОК В

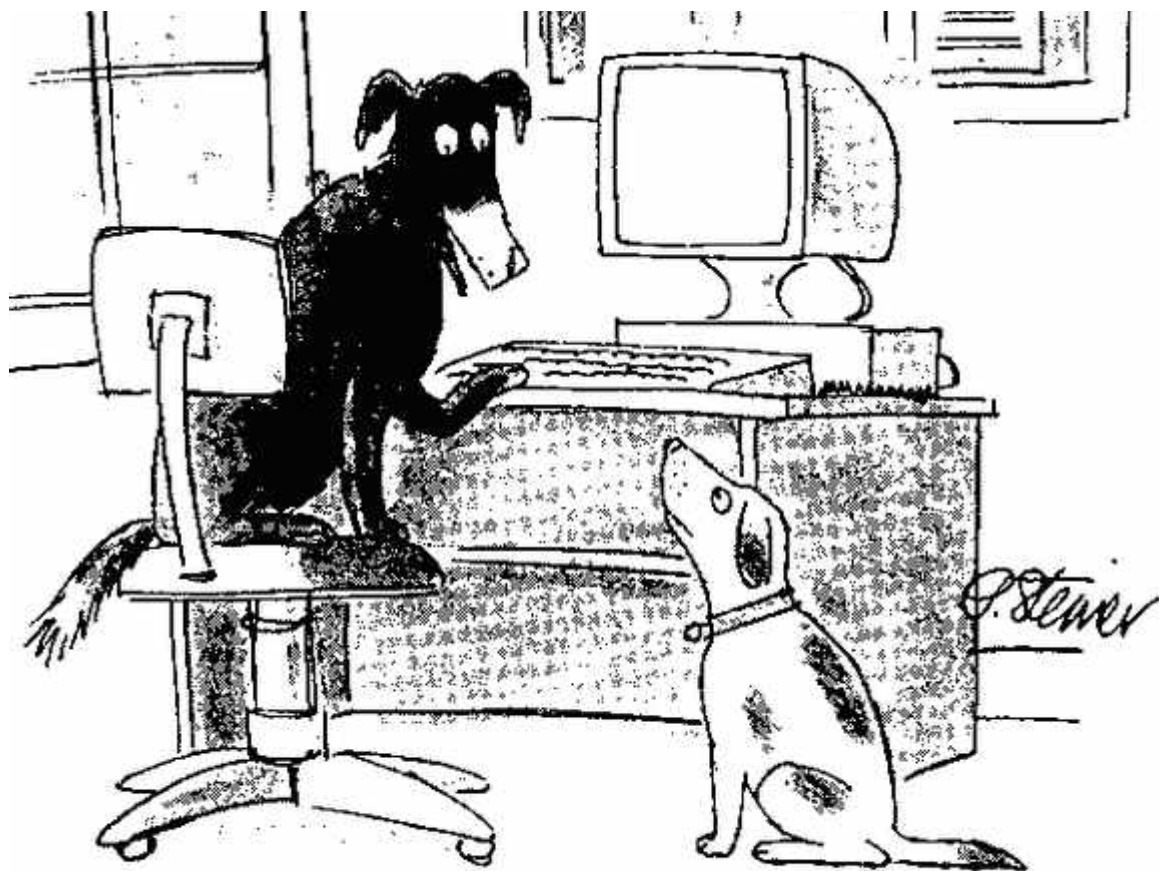
Семирічні темпи зростання (2000-2007) для кожного регіону світу, оцінені відповідно до бази даних Internet World Stats

Зростання використання Інтернету за 2000 – 2007 рр. за регіонами світу			
Регіон	2000 рік	2007 рік	Зростання (%)
Африка	4,514,400	44 361 940	882,7 %
Америка, Карибський басейн	559 419	5,985,209	969,9 %
Центральна Америка	3 217 400	25 997 600	708,0 %
Північна Америка	108 096 800	238 015 529	120,2 %
Південна Америка	14 292 100	77 978 800	445,6 %
Азія	114 303 000	510,478,743	346,6 %
Європа	105,096,093	348,125,847	231,2 %
Середній Схід	3 284 800	33 510 500	920,2 %
Океанія, Австралія	7,619,566	19 175 836	151,6 %
Тотальний світ	360 983 578	1,319,872,109	225,0 %

Джерело: URL:<http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (Дата перегляду: 29.09.2022)

Примітка: Мексика включена до Центральної Америки, а Туреччина – до Європи.

Малюнок Пітера Штейнера, опублікований в американському щотижневику
The New Yorker

"On the Internet, nobody knows you're a dog."

Джерело: The New Yorker. URL:<https://sites.google.com/site/mediakarta8/the-new-yorker> (Last accessed 29.09.2022)

ДОДАТОК Д

Відсоток Інтернет-користувачів серед населення на 2011 і 2015 рр.

Назва країни	Відсоток Інтернет-користувачів серед населення на 2011 р (в %)	Відсоток Інтернет-користувачів серед населення на 2015 р (в %)
Лівія	14,00	19,02
Ємен	14,91	25,10
Єгипет	25,60	35,90
Туніс	39,10	48,52
Катар	69,00	92,88
Бахрейн	77,00	93,48
ОАЕ	78,00	91,24

Джерело: Percentage of Individuals using the Internet. International Telecommunication Union. URL: <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx> (дата звернення: 23.09. 2022)

ДОДАТОК Е

Молодь у структурі населення: рівень безробіття серед молоді та Індекс розвитку освіти

Назва країни	Частка молоді (від 15 до 25 років) у структурі населення (у %)		Частка молоді (від 0 до 25 років) у структурі населення (у %) [1]		Рівень безробіття серед молоді (від 15 до 25 років) (У %) [2]	Індекс розвитку освіти (№ у рейтингу зі 187 держав) [3]	Індекс розвитку освіти (№ у рейтингу зі 188 держав) [4]
	2010 р.	2015 р.	2010 р.	2015 р.			
Ємен	22,9	22,1	65,3	62,4	33,7	154	160
Єгипет	20,3	17,3	52,2	50,5	34,3	113	108
Туніс	18,7	15,6	42,1	39,0	37,6	94	96
Лівія	19,0	15,9	47,9	45,8	48,7	64	94

Джерело: 1. Частка молоді у структурі населення (від 15 до 25 років та від 0 до 25 років). Дані Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (%) URL: <https://esa.un.org/unpd/wpp/DataQuery/> (дата звернення: 29.09.2022);

2. The World Factbook – CIA (Дані на 2010-2014 рр.) // <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/fields/2229.html#227> (дата звернення: 29.09.2022)

3. Індекс розвитку людського капіталу на 2011 р. Доповідь у рамках Програми розвитку ООН // http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/271/hdr_2011_en_complete.pdf (дата звернення: 29.09.2022)

4. Індекс розвитку людського капіталу на 2015 р. Доповідь у рамках Програми розвитку ООН // http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf (дата звернення: 25.09.2022)

Військові витрати країн світу

Назва країни	Доля військових витрат в загальному об'ємі державних витрат (в %)		Доля військових витрат від ВВП (в %)		Доля військових витрат в млрд. дол. США	
	2011 р.	2015 р.	2011 р.	2015 р.	2011 р.	2015 р.
Туніс	5,6	7,7	1,6	2,2	0,6	1,0
Лівія	3,1 (на 2008 р.)	-	3,2	-	3,2 (2014 р.)	-
Єгипет	6,0	5,3	1,9	1,7	5,3	5,4
Ємен	16,5	-	5,2	4,6	1,7 (-
Іран	13,0	15,2	2,4	2,5	9,9	10,2
Ізраїль	14,2	13,2	5,9	5,4	17,5	16,1

Джерело: The SIPRI Military Expenditure Database URL: <https://www.sipri.org/databases/milex> (Last accessed 29.09.2022)

SUMMARY

At the end of 2010 - the beginning of 2011, revolutionary movements arose in the Arab world, which covered a number of countries and led to the removal from power of authoritarian regimes in Tunisia, Egypt, Libya, and Yemen. The protest movements in the mentioned states were generated by internal conditions and were accompanied by political transformations that were associated with a deep crisis of the authoritarian state model. The aggravation of social problems and the degradation of the economy caused the inability of the ruling regimes to respond to public needs (increasing unemployment, social differentiation, growing poverty, demographic explosion, corruption, lack of resources). The gap between the existing political and economic system, which did not meet modern aspirations and challenges, and the desire for change on the part of educated and technologically literate youth was quite noticeable and obvious. The ruling elite was isolated from society by a separate caste, and the political system was characterized by inflexibility with clearly expressed signs of dynastic forms of government. In some countries, we traced certain structural socio-political conflicts, which, in addition to authoritarian forms of government, had a regional imbalance in the distribution of resources (Libya, Yemen) or the concentration of power in the hands of representatives of a certain faith (Syria, Bahrain).

The impossibility of reforming the system from the inside with the help of internal politics led to the fact that the driving force behind the change of the political system was not the ruling elites, but civil society, its most active forces. This process was facilitated by the trends of socio-cultural development: the growth of educated youth, the penetration of modern information technologies into people's lives, the intensive development of global cultural challenges. All this was a consequence of the formation of a global outlook, new knowledge, the transformation of values and the expansion of the horizons of the political consciousness of citizens.

Having analyzed the specifics of the confrontation in Tunisia, Egypt, Libya, Yemen, Bahrain, and Syria, we came to the conclusion that the favorable conditions for the victory of revolutionary movements were in countries with a lack of clearly expressed identity conflicts and a relatively homogeneous population. After all, in these states there was a public consensus on the need for radical changes, the ruling elite reacted to the protests not decisively and with caution, and the military did not support the ruling regimes by force and chose neutrality to intervene in the course of events (Tunisia, Egypt). In turn, the evolution of the conflict in Syria has shown that while preserving the unity of the ruling elite and full control over the army and power structures, it is not possible to guarantee the suppression of the revolutionary movement. Also, the desire of the ruling elite to suppress protests with the help of violence almost always leads to a backlash and transforms the confrontation into an armed struggle (Syria, Libya). Support for the opposition from abroad: Iran and Russia in Syria, Saudi Arabia and the United Arab Emirates in Bahrain, have become key factors that have helped authoritarian rulers to hold on to power. The help of protesters from other states contributed both to the quick victory of the revolution (Yemen, Libya) and became the reason for the prolongation and complication of the conflict (Syria).

The master's thesis emphasizes that the penetration of information technologies into the countries of the Arab world has opened up new opportunities for various layers of society. The advantages of the Internet were appreciated not only by Islamists, but also by successful and active youth, opposition Arab mass media. The opportunity to express an alternative vision of the current political situation in the region was helped by electronic versions of newspapers and magazines, blogs, mobile devices, and Twitter and Facebook became certain catalysts of the Arab uprisings (Egypt and Tunisia). The events of the "Arab Spring" drew worldwide attention to the use of social networks by political activists, as online tools helped to encourage civic participation and influence the transformation of elites. It has been proven that at the initial stage of revolutionary events in the Arab world, the demand for Facebook and Twitter increased sharply,

because these social networks were used to organize people in support of anti-government actions and spread information about local events among communities and the world community. It was found that in social networks, mass media became a source of information dissemination not only for millions of users, but also for analysts, public figures, analysts, as well as all those persons who made important decisions. Therefore, the use of social networks was a successful way of psychological influence.

The increase in the level of education of the population in the countries of the Arab world had a serious effect on the transformation of the elites themselves. After all, at the current stage, most states in their constitutions have proclaimed general principles and norms for the protection of human and citizen rights, compliance with the UN charter and other international organizations, and the significant influence of Western constitutional principles, which are less susceptible to the influence of ideological factors, is felt. Before the events of the Arab Spring, the peculiarities of the constitutional development of the Arab states depended on the nature of their social orientation.

The Internet and social networks have played a social, economic and cultural perspective for the region, and the younger generation is using it as a tool for increasing political transparency. After the revolutionary events of the Arab Spring, the use of social networks in Arab society continued to grow intensively, as online platforms continued to play an important role in domestic politics, especially in matters of involving the public in decision-making and influencing the elite.

At the same time, it is worth stating that the revolutions did not solve, but stirred up new tensions and disagreements within the youth movements between secular and religious strata, between radicals and conservatives, between different interests of urban and rural young people. After all, the situation in the Middle Eastern region is characterized by a complex and tense situation. One of the main consequences of the "Arab Spring" is the strengthening of Islamic radicalism in the region. In general, the result of protest movements in the Middle East was the

weakening of statehood, decentralization, a significant decrease in the standard of living of people, unemployment, marginalization of the population, as well as the exacerbation of religious and ethnic conflicts, a drop in economic indicators, which negatively affects the investment climate of the region. The European region is feeling the tangible negative consequences of the "Arab Spring", namely the increase in migration, the increase in energy prices, the threat of the spread of terrorism and Islamic fundamentalism.

Despite a number of negative consequences, it should be stated that there is a deep connection between social networks and Arab democratization, because the consequences of the events of the "Arab Spring" are felt far beyond the borders of the Arab world. In particular, for a significant number of Muslim migrants, the revolutionary events became a hope for improving the situation at home, although the development of events in subsequent years disappointed their hopes for the implementation of reforms and serious transformations. At the same time, Muslim communities in the EU began to be more actively involved in the life of their homeland, joined the organization of a constructive dialogue between Arab countries and the global world. Therefore, the factor of social networks in the organization of revolutionary protests of the "Arab Spring" events is important for ensuring public and state security, changing the worldview and ideological views of both the public and representatives of certain political elites.